

KOTERMANN

୧୧୧୧

I ÜLDTEATED

1.

Laevas pidi olema alidajaid. Suursaare all üks vene sõjalaev läks põhja, sinna jäi inimesi sisse. Toukred käind all, aga laevaalidjad ei ole neid sisse lasknud. Kapteni proua istund laeval, laps süles.

Mina aga ei mäleta, mida sene laeva nimi oli.

ERA II 28, 102/3 (38) < Lügänuše khk, Püssi v, Liimala k, Kullerkupu t < Lügänuše khk, Püssi v, Kõrküla k – Rudolf Põldmäe < Mihkel Eero, 81 a (1930)

2.

Kotermanist on nii üldrahvuslik jutt – tema esines laevades, aga kalurite paatides teda ei ole. Tema kaluripaatusesse vist ei tule, kardab uppumist. Siin ei ole päris laevamehi. Üks Letipeal Eesti ajal ehitati, aga siis enam kotermani ei usutud.

RKM II 463, 338/9 (8) < Viru-Nigula khk, Lontova k < Letipea k < Haljala khk, Võsu k – Mall Hiimäe < Paul Viitpoom, 91 a (1994)

3.

Laevas pidi olema koa haldijas, igas laevas pidi olema, ükski laev ei pidand ilma olema. Kui jälle õnnetust peab tulema, siis peab nähtama.

ERA II 192, 86 (25) < Kuusalu khk, Hara k, Otsa t – Rudolf Põldmäe < Maurus Einstruk, 81 a (1938)

4.

Kotermanist räägitakse, et see oli laevavaim.

RKM II 434, 255 (83) < Risti khk, Vihterpalu v, Vilivalla k – Mall Hiimäe < Gerta Jürisoo, snd 1906 (1990)

5.

Saadan sulle täna nood õnnetud putermann-poterman-polterman-klabaudermann-klauterman jne lood. Kaks kõhnakest küll, kuid ega Sind või uskuda, kasutad vast neidki, kui oleksid midagi tõsiselt väärt. Sain nad täna, s.o pühapäeva õhtul kell 7. Kirjutasin kohe ära ja saadan homme tulema.

Uudist vast nii palju neis, et ainus õige nimetus tolele kollitajale vaimule olevat poltermann. Nii kõnelevat kapten Dampf, kes purjelaeval olnud Atlandil. Ja taoline on merimeeste keskel päris suur mees. Kapt. Dampf öelnuvat muuseas, et nimetus poltermann tulevat saksa keelest tähendades kolistajat, ümberluusijat. Võib olla aga pole seegi uudis Sulle. Noormees, kes need lood mulle tõi, ütles ta püüdnuvat viimase võimaluseni tabada originaalsust oma märkmeis. Mina omakord kirjutasin ära kortsunud taskuraamatu lehekestelt nii nagu just oli. Õigekirjavead, kirjjavahe-

märgid ja seletused sulgudes juurde arvatud. See on kõik mis mul on. Vähe küll, aga trööstin end sellega, et pole vahelt % võtnud, ega midagi omale jätnud.

Muuseas, kapt. Dampf oleks meelitatud, kui Sina ise või Sinu taoline temalt küsitulema tuleks, kuid "oma poistele" ta üle paari-kolme loo ei raatsivat aja kaotust kartes vestelda.

Tervitusi Sulle, tütrele, kaasale ja Almale.

Linda

ERA II 40, 453/4 < Tallinn – Linda Espenberg (1930)

6.

Eks see kotermanni värk üldse üks anekdoot ja rahvaluule ole, aga eks neid iga mees teadis ühtemoodi jutustada, teine teistmoodi, kuidas nende laevades oli olnud. Mina isiklikult ei ole kotermanni kohanud. Aga rahvaluules ta on ja meremeeste seas levinud need kotermannid ikka.

RKM, Mgn. II 3145 (20) < Emmaste khk – Ellen Liiv ja Imgrid Rützel < Jekart Kõmmus, snd 1914 (1979)

7.

Mida nad seal laevas siis tegid?

Kotermann on ju laeva hoidja ja uputaja ka ühtlasi, kui kotermanniga heast ei osanud ümber käia, siis rahvajutu järel, siis kotermann hukutas laeva ära ka, aga kui kotermanniga heast ümber käis, siis laev sõitis mitukümmend aastat merd ja polnud häda kedagi.

Mis siis pidi tegema? Kuidas temaga siis tuli hästi ümber käia?

Peaasi et siunama ei hakka teda ja vanduma kotermanni, siis kotermann oli ka rahul. Kui olid laeval vastutuuled ja ebasoodsad olukorrad, siis hakkas kotermann veel kiusama. Tee tuult, tead, siis kotermann vihastas ka. Pidi rahul olema, mis kotermann andis. Tuuled ja ilmad.

RKM, Mgn. II 3145 (22) < Emmaste khk – Ellen Liiv ja Ingrid Rützel < Jekart Kõmmus, snd 1914 (1979)

8.

Madrused ike uskun, et laeva peal mingisugune vaim on.

ERA II 16, 216 (84) < Karuse khk, Paatsalu v, Lõo k, Niitvälja s – Herbert Tampere < Adu Aumann, 74 a (1929)

9.

Kõige pealt koterman. Ta on laeva vaim, laeva hing, sest alus pole hunnik rauda ja puitu, vaid elusolend. Puust laevale ilmub koterman juba siis, kui ehitusplatsile emapuu maha pannakse. Rauast alusele aga esimeste põhjaplaatide kokkuneetimi-

sel. Ta on laevale kaitsevaimuks ja heaks hoidjaks. Kuid ainult nii kaua, kui mehed teda au sees peavad. Aga hoidku jumal, kui ta vihastab! Näinud on teda iga mere-mehe. Kes on märganud masti otsas kajakat, kes pea viltu sealt alla vaatan, see on ka kotermani ära näinud. Tavaline kajakas lendab laeva järel kiiluvee kohal.

Ta võib muuta end ka kalaks, väga harva ka inimeseks. Ja nii on koterman siis laevaga kaasas, kuni selle uppumiseni. Kui laevast on kas või nii palju vee peal, et kajakale istumiseks ruumi jätkub, ei tohi tema sealt lahkuda. Et kotermani heal tuulel hoida, peab talle õhtuti peli taha või mõnesse muuse varjulisse kohta panema toitu. Ta ei ole nõudlik, aitab tükist kuivikust või lihasuutäiest, kuid ära unustada teda ei tohi.

Kui koterman meremehele midagi tahab teatada, siis teeb ta seda unes. Taipajale ütleb mõistu, rumalamale ka päris otsesõnu. Ka minule endale on koterman enam kui üks kord mitu head nõu andnud, kuid ruuminappuse tõttu pean sellest pajatamisest loobuma.

RKM I 23, 108 (1) < Käina khk – Hermann Sergo < Hermann Sergo (1988)

10.

Teadjamat meremehed oskasid merel ka ise soodsat tuult välja kutsuda. Selleks oli vaja saunavihta, millega lapse ema on oma esimest poega kohe pärast sündimist vihelnud. See viht pidada siis seitse vanakuu neljapäeva järgemööda sauna repnaugus ja viia siis pimedal ööl metsa sipelgapesasse. Teisel ööl tuua seesama viht tagurpidi käies sipelgapesast ära. Sellega võib siis merel teha millist tuult aga soovid. Näita vihaga sinnapoole, kustkandist tuult tahad ja sosista tuulesõnu:

Maru maga sääre taga,
raju maga saare taga.
Maga tuuli, vastutuuli,
tõuse tuuli tagatuuli!

Purjekal sõites oli mulle juba siis kõik see teada, kuid raske oli leida vihta, millega ema oma vastsündinud poega vihelnud oli. Pealegi pidi see olema esimene poeg. Ning juba tol ajal hakkas tittede vihtlemine ja harjastevõtmise mood ämma-mooridel vanaks tavaks jääma ja sellest ei peetud enam lugu. Nii siis, et ise ma seda tuuletegemist proovinud ei ole.

Küll aga võin Kotermani olemas olu täie kindlusega kinnitada. Sest minuga on ta kõnelnud küll unes ja ka peaaegu ihuilmsi. Millal ja kuidas, sellest kunagi edaspidi mujal.

RKM I 23, 108/9 (3) < Käina khk – Hermann Sergo < Hermann Sergo (1988)

11.

Ühelt rootslaselt küsisin, kes sõitnud poisikesena laevadel. Kuulnud on tema sõna «putermann» ja «kutermann». Kutermanni nimetust on tema kuulnud ühelt Rootsi kaptenilt. Mingisuguseid jutte-legendi ei teadnud ta rääkida, ainult seda, et see olla laeva kaitsevaim, keda ei tohi vihastada, kui taheta õnnetusi. Kui juhtus midagi halba, siis oli see kindlasti vaimu töö, keda vihastatud. Vaim oli neil jumala saadikuks. Kui ilm vaikne, pidi vilistama vastutuult, ning purje soodile seoti sisse kolm sõlme, et teada, kui palju tuult sooviti. Kui tuul tuli, siis päästeti sõlmi lahti vajaduse järgi, kui palju oli vaja tuult. Vaimu ei tohtinud vihastada keegi. Kui juhtus keegi tegema seda, nii karistas vaim teda kohe. Nii juhtunud ühe kapteniga, kes ostnud Helsingist raamatu, millel olnud must paber, valge kiri, sellega pidi see olema vanapagana õpetuste raamat. Kui kapten selle laeva toonud, saanud ta teadmata nägematu tõuke ning lennanud üle parda.

Vaevaga jõutud teda päästa, ent kapten on hirmus hävitanud raamatu. See tähendab, et tol ajal oli neil usk vaimudesse niivõrd suur. Nooremad merimehed ei usu vaimu, ent siiski on neile säilinud mõned kombid nagu vilistamine, ja pahemat kätt ei tohi väljuda sadamast.

ERA II 40, 452 < Haapsalu l. < Noarootsi khk – Anete Romanov < üks rootslane (1930)

12.

Igas laevas on vaim – skoeps andan. Samuti on igas majas vaim – andan.

ERA II 1, 693 (20) < Reigi khk, Rootsi k, Mikaste-Kristi t – Paul Ariste < Juhan Beekmann, 62 a (1928)

13.

[--] Laevades olid kotermannid ja majades kodukäijad.

RKM II 340, 178/9 (8) < Reigi khk, Lauka k – Sirje Sarapuu < Karl Leiger, 81 a (1979)

14.

Koterman – seesama on see laevavaim. See on Saaremaal ja siin ka. See kits oli ka laeva koterman [viitab loole ERA II 55, 132 (9)].

ERA II 55, 132/3 (10) < Ridala khk, Sinalepa v, Kiideva k, Sauna t – Rudolf Põldmäe < Jüri Antsmann, 72 a (1932)

15.

Kotermann oli ikka suures laevas, väikses võrgulaevas teda pole.

EKRK I 27, 362 (5) < Anseküla khk, Tiirimetsa k – Pärt Lias ja Anu Melles < Hindrek East, 58 a (1960)

16.

Igas laevas oli oma vaim. Laeva potermann, seda räägiti paergust veel.

Kui vana suur konn läks, öeldi: näe potermann läheb majase.

ERA II 34, 143 (26) < Kaarma khk, Kaarma-Suure v, Reo k, Kasemetsa (Kaasumetsa) t – Oskar Loorits < Tiina (Kristiina) Koov, snd 1850, Mihkel Koov, snd 1871 (1931)

17.

P o l d e r m a n

Polderman see oln maja- ning laivavaim, kes majas või laevas oli elan ning nende eest hoolt kandan.

Kui maja tegema hakati, siis esimesest laastust sai polderman tehtud.

Muidu polderman pole ilmaskid paha tein ning paha soovin. Oli nõnda vagusi oln, et ükskid pole tiadan, et ta olemas on.

Kui majas midagid õnnetust hakkann tulema, siis polderman oli ennast näitama hakkann.

ERA II 8, 572/3 < Karja khk, Purtsa k – Mihkel Tooms < Hendrik Tuuling, snd 1862 (1928)

18.

Kotermann – väga vähe tuntud.

ERA II 34, 179 (4) < Karja khk, Leisi v – Oskar Loorits < Kolm kalurit Triigi sadamas (1931)

19.

Poterman oli suuremate laevade peal, tegi seal oma tükke. Ma pole seukest elukat mitte näinud.

RKM II 86, 302 (1) < Karja khk, Leisi v, Murika k, Põllu t < Karja khk, Leisi v, Metsküla k – Ellen Liiv < Eduard Alle, 54 a (1959)

20.

Laeva ei tohtind üksi merele jätta, pidi ikka keegi laevas olema, et kotermann läheb sisse. Ma ei tea, mis elukas see on, mõni tont või.

RKM II 74, 353/4 (36) < Kihelkonna khk, Kihelkonna al, Kivi t < Kihelkonna khk, Virita k – Rudolf Põldmäe < Jüri Allik, 59 a (1958)

21.

Kui laeva ehitakse, siis peab mingi nõidus juures olema – kui aluspuu pannakse, laeva kiil, siis peab kotermann minema sisse. Siis peab mingi kunsimees olema.

RKM II 74, 354 (37) < Kihelkonna khk, Kihelkonna al, Kivi t < Kihelkonna khk, Virita k – Rudolf Põldmäe < Jüri Allik, 59 a (1958)

22.

Kotermann oli laeva vaim, kes head ning halba laseb tulla. See pole päris vana jutt olnd. Kui meie mehed välislaevade peal olid, siis sealt levis. Mu vanaisa oli laevamees, ta rääkis. 9-aastane, kui vanaisa suri. Vanast pole seda kotermanni olnd.

RKM II 74, 743 (6) < Kihelkonna khk, Leedri k < Kihelkonna khk, Vilsandi k – Selma Lätt < Aleksander Kuivjõgi, 77 a (1958)

23.

Potermanniks ehk kotermanniks kutsuvad meremehed laevavaimu. Vanarahval on arvamine, et igal asjal on hing sees, et igal majal, metsal ja ka laeval on oma vaim. Laevavaimu nimetavad laevamehed potermanniks ehk kotermanniks.

ERA I 3, 167/9 (4) < Kuessaare I – Niina Salm, 15 a, Kuessaare Ühisgümnaasiumi õpilane (1930)

24.

Laeva peal on kotermann.

ERA II 289, 156 (8) < Kihelkonna khk, Lümanda v, Koimla k, Simmu t – Elmar Prei < Tiina Prei, snd 1879 (1940)

25.

Ning kuigi elatakse mere lähedal või otse mere kaldal, pole ma vee- v. merevaimude kohta kuulnud mitte midagi, välja arvatud harvad teated kotermanni kohta.

ERA II 191, 38 < Muhu khk, Muhu-Hellamaa v, Simiste k – Richard Viidalepp, kogumispäevik (1938)

26.

Kas kotermannist räägitakse? – Oli küll.

EKRK I 82, 348 (8) < Muhu khk, Liiva k – Mare Janneste, Signe Sõõmer < Liina Veskis, snd 1912 (1983)

27.

Kotermann oli vanapagana taoline loom ja keis maad mööda.

KKI 10, 75 (3) < Mustjala khk, Mustjala v, Vanakubja k, Sööru t < Kärla khk, Sauvere k – Asta Hameri ja Ülo Tedre < Juhan Ellermaa, snd 1870 (1949)

28.

Milliseid tavasid tuntakse üldse seoses püügiriistade valmistamisega? – Potermannid, puu mahaviskamine, esimese kaare sissepanemisest (paatidel tehakse laudkere, nahk, enne kaarepanemist), hookuspookust, kalaõnne siia juure. Hookuspookused – noh, kõik need vigurid kokku.

RKM II 37, 219 (9) < Häädemeeste khk, Häädemeeste v – Marta Mäesalu < Anna Kuusik, 71 a (1950)

29.

Kas tuntakse teie pool laeva vaimu? – No see on ju potermann. Kes tend oma laeva sisse paneb, sellel on, aga kes ei pane seda mudelt ja nime, sel ei ole ka.

RKM II 37, 230/1 (35) < Häädemeeste khk, Häädemeeste v – Marta Mäesalu < Anna Kuusik, 71 a (1950)

30.

Meremeeste elust

(Küsisin jutustajalt mälestusi tema meresõitudest, kuid vanake “ei võtnud vedu”. Võrdles ainult purje- ja aurulaevade sõitu.)

Mis nüitsed meremehed, mis nemad ka mere-elu raskustest täädvad: masin viab, masin roolib, masinad laevad ja lossivad – nemad põle ükski purjulaevas olnud.

Aurulaev läheb senna, kus ta tahab, purjulaeval tuleb torm vasta, ajab ära kus mailma, katsu kunas sa jälle endise koha pääle saad. Proviandist tulli ka vahel puudu, sis ollid näljas.

Mootorlaevad on veel paremad: aurulaev pidi poole ruumi sisse kütet panema, mootorlaeval jääb kõik ruumi laadungi jauks. Elu läheb edasi, nõnda piabki olema.

Kotermannisi mina ei uskunu ja põle näinu kah, mõned neid ju uskusid ja rääkisid, et on näinu või kuulnu, silmapettus, muud midagi.

See ehk on nõnda ka: mis sa kangesti usud, seda näed ka, see on vere sees ja veri toob silma ette, noh sis usudki, et nägi.

RKM II 256, 151 (31) < Häädemeeste khk, Häädemeeste kn, Muhu k – Marta Mäesalu < Voldemar Strandson, snd 1880 (1968)

31.

Kotermann, Potermann

Küsisin kihnlaselt, kes rahvaluules kodus oli, mis ta teab Kotermannist või Potermannist.

Kihnlane küsis: “Kes see olla?”

Seletasin.

Kihnlane: "Ei ole Kihnus iial kuulnud niisugust nime."

E XV 62 (348) < Kihnu khk – Matthias Johann Eisen (1929)

32.

Putkral'l eläb kaabõlkois (laeva ninas olev ruum, kus hoitakse purjeid, paelu jne.).

ERA II 58, 469 (137) < Kihnu khk, Kihnu v, Mõisa k – Theodor Saar < Jakob Türk, snd 1866 (1932)

33.

Vahel ollõ potõrmann luõma muõdi.

ERA II 70, 149 (7) < Kihnu khk, Kihnu v, Turu k.- Theodor Saar < Enn Vahkel, snd 1870 (1934)

34.

Laevas on ka vaim, nimetakse potermann. Justkui jumalast loodud kaitsevaim. Teeb kõrinad vahel. Mina olen ka kuulnud (näinud ei ole).

KKI 7, 108 (7) < Kihnu khk, Rootsiküla k, Tungi t – Richard Viidalepp < Joop (Hiob) Vesik, snd 1883 (1948)

35.

Igas laevas peab oma potermann olema.

KKI 7, 405 (3) < Kihnu khk, Lina k, Järve (end Tohvri) t – Richard Viidalepp < Timofei Vesik, snd 1874 (1948)

36.

Välisõidu laevades oli potõрман. Pääle p[otõrmani] vaimu ei olnud.

RKM II 10, 161 (2) < Kihnu khk – Paul Ariste (1946)

37.

[--] Eks igal korralikul laeval oli ja on oma kotermann. [--]

RKM II 385, 94/8 < Tori khk, Levi k – Mihkel Tilk < Mihkel Tilk, snd 1908 (1985)

38.

Koterman ei ole olemas. On suur ebausku küll. Koterman pidi laeva seadust tundma. Kui laev läheb reisu peal hukka, rotid lähevad laevast ära. Ütlevad ju:" Põgenevad kui rotid hukkuvast laevast."

RKM II 176, 446 (8) < Tõstamaa khk, Pootsi v – Selma Lätt < Mihkel Laanemets, üle 60. a (1964)

II. VALMISTAMINE

2.1. RAHA

39.

Laeva mastikanna alla pandi raha, hõberaha või kuldraha, mitte paberraha. Olen seda ise näind. See pidi õnne tähendama.

RKM II 229, 627 (13) < Haljala khk, Vergi k – Linda Palu < Ida Tihane, snd 1882 (1966/7)

40.

Laevale pandi vööri elavadhõbedad: tormi vastu ja ka merehaldja vastu. Aga raha pandi kiilipuusse ehk ahtrisse, selleks, et laev rikas oleks.

RKM II 34, 392 (15) < Tallinn < Keila khk – Eduard Kriitmäe (1949)

41.

Laevas oli laevavaim. Taga Riguldis pandi laeva ehitamise ajal hõberaha kuskile, et oleks parem õnn. Lõhkusime kord laeva. Kiilu ja tamme vahel võiluki vahel oli raha.

E 60293 (21) < Noarootsi khk, Kudani k – Paul Ariste < Karl Vestersten, 59 a (1927)

42.

P o t e r m a n n i p a l k

Ennevanasti pandi ikka laeva ehitamise ajal laeva täävi ja kiilu otsa vahele ja masti otsa alla hõberaha – see olnud potermanile palgaks laeva tulevase hoidmise eest.

ERA II 8, 647 < Püha khk, Vanaküla k – Mihkel Tooms < Jüri Salm, snd 1864 (1928)

43.

Kas püüti laeva või paadi ehitamisel laeva saatust ennustada või head kalaõnne manada? – See käib potermanni kohta, see oli see õnn. Potermanni tehti nõnda: paadi täävi kannal alla panti vanaaegne hõberaha ja selle mudel ja nime, kelle nime peal see paat tehti. See laev nägi ka oma õnnetuse ette, sest see oli kaitsevaim selle laeval.

RKM II 37, 222 (17) < Häädemeeste khk, Häädemeeste v – Marta Mäesalu < Anna Kuusik, 71 a (1950)

44.

Kas tuntakse kombeid esimese laastuga?

Jah. Vaat kolme esimese laastust tehtaks see potermanni mudel, mis raha juure pantaks, sellel antaks nime, kirjutadaks juure. Noores kuus tehtaks, sis kui ehitamist hakataks.

RKM II 37, 223 (20) < Häädemeeste khk, Häädemeeste v – Marta Mäesalu < Anna Kuusik, 71 a (1950)

45.

Praegu on meie Merikulla kalurikolhoosis käsil kakuamipaadi ehitamine, töö algas 14.03.50. Eile küsisin ühelt paaditöoliselt, kas nad potermanni ka tegid, ja sain järgmise seletuse.

Potermanni küll es tee, aga midagi me pannime küll – seda on enne meid tehtu ja me tegime kah, – vanaaegse hõberaha, mis 116 aastad vana on. Otsisime, kellel on kõige vanem raha, ja saime selle. Vanaaegne piab sellepärast olema, mida vanem, seda parem, et sis on paadil ka pikk iga. Ja vanaaegne on täishõbe, eestiaegne es ole päris hõbe. Hõbe piab sellepärast olema, et kala on ka rohkem hõbedavärvi.

(Nikolai Abaja, sünd. 1880. a., kalurkolhoosnik, endine kehvik.)

RKM II 37, 259/60 (55) < Häädemeeste khk, Häädemeeste v – Marta Mäesalu < Nikolai Abaja, snd 1880 (1950)

2.2. LAASTUD

46.

Praegusel ajal võib tähele panna veel, et usutakse vaimudesse. Kui laeva ehitatakse, siis lüüakse laeva peamastist kolm kildu ja heidetakse merde kottermannile ehk laeva kaitsevaimule. Kui laeva ehitaja on hää mees, siis on ka laeva kottermann hää, on aga ehitaja kuri, siis on ka kottermann kuri.

ERA II 111, 473 (42) < Kuusalu khk, Kõnnu v, Turbuneeme k – Endel Silberberg, Viinistu algkooli õpilane < Endel Silberberg (1935)

47.

K o t t e r m a n n

Iga laeva peal olla oma vaim, keda kottermanniks ehk pottermanniks nimetakse. See saaja järgmisel viisil tehtud. Kui uue laeva keelepuud tahuma haketakse, siis lüüa laevameister kirvega kolm esimest laastu ära ja pistada need oma püksitasku ning tehja siis sest kottermanni, sest siis minna uue laeva töö jõudsaste edasi ning kottermann jaeja laeva peale pärisperemeheks.

Ta olla laeva peal väga hoolas: käia salamahti ühtepuhku siin ja seal laevas. Küll mastides, küll laevaruumis. Panna uued plaguliinid sisse, kopsida siin ja seal, kohendada purjusi ning parandada kõike, kus viga tunda olevat. Enne laeva hukkamist näitada ta ennast laeva eesotsas ning minna siis veel laeva pealt ära, kui juba laev hukka on läinud. Nõnda sama ilmutada ta ennast ka siis, kui laevale midagid õnnetust ees tulemas on. Ta olla vahel inimese näul, vahel jälle suure kirju kulli näul.

Kui teda saab laevas vihastud, siis viia ta laeva randa ehk tehja laevale muud viga ning minna ise teise laeva peale.

E 32522/4 (2) < Jämaja khk – Andrei Kuldsaar (1897)

48.

Laeva ehitamise ajal saab laeva emapuu küljest üks laast löödud ning sellest sündivat siis ka laeva potermann.

E 74655 (4) < Jämaja khk, Torgu v – Andrei Kuldsaar (1931)

49.

Poterman oli tehtud esimesest laastust, kui laeva hakati tegema, pandud kiilu vahele.

ERA II 158, 165 (7) < Jämaja khk, Soodevahe k, Kaasiku t – Aino Ahurand < Mart Vänt, snd 1869 (1937)

50.

Kui laeva hakati ehitama ja esimene laast löödi, ütles laeva ehitaja meister:

“See jäägu laeva kotermanniks” s.t laeva vaimuks.

Sellest ajast on igal laeval oma kotermann – kaitsevaim. Kui kotermann ennast näitama hakkab, hakkub laev.

E 84029 (194) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

51.

Kui laevnik hakkas ehitama laeva, pani ta paigale esimese laastu mis raius paadi puust. Kui laev valmis, pandi laast masti kanna alla. Hädaohu liginedes hakkas see laeva kotermann, mis laastust oli saadud, tegema häält ja ennast laeval näitama.

E 84030 (196) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

52.

Kui laeva ehitati, pidi laeva omanik esimesest löödud laastust laeva kotermanni väljahauduma. Ta pidi seda laastu seni põues hoidma kuni laev valmis. Kui laeva vaim laevast lahkus – hukkus laev kolme päeva pärast.

E 84030 (197) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

53.

Kotermann on tehtud kolmest laeva esimesest laastust

E 84031 (199) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

54.

Kotermann saadakse esimesest kiilu küljest löödud laastust, kuhu vasaku käe nimetissõrmest tilk verd pääle lastakse.

E 84031/2 (202) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

55.

Ma olen kuulnud, et esimesest laastust pidi tulema kotermann. See pidi üks vaim laevas olema, inimese moodi.

KKI 10, 392 (15) < Mustjala khk, Mustjala v, Merise k – Ellen Hiob < Aleksander Tarvis, 65 a (1949)

56.

Kotermann tulla ku laeva hakatakse ehitama, siis see esimene terve laast kiilu- või täāvipuust, sellest tulla kotermann. See on vaim. Kui häda olla, siis kotermann ütleb, et täana te puruks lähäte, olge aga valmid.

KKI 10, 223 (1) < Mustjala khk, Rahtla k, Mäe t – Asta Hameri ja Ülo Tedre < Jaan Sepp, 66 a (1949)

57.

Laeva ehitades esimene laast, mis raiuti, see pandi teusse, siis on õnnakas laev, siis putermannid ei kei kallal.

ERA II 189, 139 (1) < Emmaste khk, Emmaste v, Mänspää k, Tammiku t – Enda Ennist < Juhan Mäns, snd 1861 (1938)

58.

L a e v a k a i t s e v a i m e h k k l a b a u t e r m a n n

Laeva esimesed laastud viis meister sauna kerisele ning soendas neid säääl, siis viis ta laastud laeva tagasi. Laastudega tuli siis laevavaim laeva. Laevalt lahkus vaim

enne laevahukku. Kui vaim lahkus laevalt ja tal oli midagi käes, siis laevnikud pääsid kõige kraamiga. Kui vaim lahkus tühjalt, siis laevnikud hukkusid ehk pääsid vaevalt eluga.

E 85997/8 (14) < Kihnu khk – Pärnu Linna Poeglaste Gümnaasiumi õpilane B. Päril (1934)

59.

Kui meister esimese luastu leüe ning selle värgitakkõga (vanadest paeladest harutatud takud) kainla alla haudma pannõ, siis tullõ potõrmann vällä.

ERA II 59, 539 (1) < Kihnu khk, Kihnu v, Lemsi k – Theodor Saar < Jaan Sutt, snd 1875 (1933)

60.

Kui tahtõ potõrmanni laeva suaja, pidäde laevatüe juurõs esimese luastu võtma, vassaku käe nimetissõrmõst pidäde kolm tjöлка verd piäle tjölgutama ning luastu siis laeva panõma.

ERA II 70, 151 (1) < Kihnu khk, Lemsi k – Theodor Saar < Mihkel Rand, snd 1883 (1934)

61.

[vt Laevameister teeb laeva jaoks potermanni.]

Siis ta jätab ühe laastu laeva kribide vahele, siis see teeb sõukest häält. Vaga ilmaga justku keegi ikki kobistab. Mõnikord vanemad mehed teevad ka nooremadel potermanni. Paneb siis sae või mõne kõliseja asja seina pääle ja siis ikki teeb häält. Meil tegi see va Pritsu ikki potermanni. Ükspää päris vaga ilm, aga ikki sõuke kobin. Viimati nägime, et saag vällas vee tangi vasta ja see seda kobinad tegi.

ERA II 21, 611/5 (1) < Häädemeeste khk, Orajõe v, Treimani k – Leida Lepp < Mihkel Krapp, 50 a, Martin Brackmann, 38 a, Theodor Jürgenson, laevamehed (1930)

2.3. KUKEMUNA

62.

Kotermann on laeva vaim, kes kasvand kuke munast.

E 84031 (200) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

63.

Potermann – see on merejumal, kuju pidand olema igas laevas vanal ajal. See võis olla inimese kuju. Olen näind ka, omal oli üks, aga sõjad olid üle käind, tohi ma'p öelda mette, kus ta on saand. Puukuju oli, seisis laevapäras, üle meetri pikk, puust heaste välja nikerdud mehe kuju. Ta pidi laeva hoitma. Kihelkonnas Niitsoode ma-

jas oli üks, olid ju kaptenid puhas. Kui jumalale laevas mõni äpardus juhtus, siis tuli laevale õnnetus. Ehk oli kuulda jälle vaikse ilmaga laevas mõnda salakohinat, siis oli karta, et õnnetus tuleb varsti.

KKI 10, 212 (13) < Kihelkonna khk, Kihelkonna v, Pidula k, Tänava t – Ülo Tedre < Aleksander Mark, 52 a (1949)

4. INIMENE ETENDAB KOTERMANNI

64.

K.P. Ei tea, kas seda kotermanni päris on olnud üldse või ei ole, tegid ise ennast seal kotermanniks laeva peal.

M.A.R: Kas isa rääkis ka sellest?

K.P.: Ta ütles, et kapten teinud ise end kotermanniks ja tulnud üks suur hark käes mehi hirmutama seal laeva peal. Mehed kardavad tonte, et laev läheb hukka varsti.

FAM 36 (64) < Läägi khk – Mari Ann Remmel < Klara Põdra 78a (1993)

65.

Rannarahvas rääkis kotermanist ka. See oli meeste jutt. Sellega hirmutati noori poisse.

RKM II 463, 153 (20) < Viru-Nigula khk, Malla k – Mall Hiimäe < Elsa Aadli, 83 a (1994)

66.

Üks vähene putermani juhtumine oli sõja ajal. Tahkunas üks laev ajas sõrad põhja. Laev jäi randa. See oli päris tõsine lugu. Venelased olid laevas vahiks. Iga öösi oli teine. Venelased uskusid kangesti, mis eestlased rääkisid, et laevas on puterman. Üks venelane kuulnud laevas kolinat, laskis hirmu pärast enese maha.

ERA II 1, 602/3 (3) < Reigi khk, Kauste k – Paul Ariste < Juhan Tikerpuu, metsavaht (1928)

III. VISUAALSED KOGEMUSED

67.

Ühe väikese puulaeva kapten jälle näinud laeva külje ääres vee pinnal heledat tuld. Mõne tunni pärast tõusnud torm ja laev läinud ümber – meeskond peasenud ära.

ERA II 40, 448 (3) < Tallinna l < Kuusalu khk – Marie Kuusmann < Piibemann, meremees (1930)

68.

Kapten Seeblum Käsmust kuulis merel olles tüüri pidades kajutist valju jutuajamist. Meeskond oli viimseni laevadekil. Vaatama minnes ei kuulnud ta midagi, nägi aga laual labakätt – randmeni – ja sohval istumise aset. Kapteni kajutis olles kadunud aga need ära.

ERA II 40, 448 (4) < Tallinna I < Kuusalu khk – Marie Kuusmann < Seeblum, kapten (1930)

69.

Klabautermann ilmutub vahilolijale enne masti mahakukkumist

Putterman tein laevas keiksugu tööd. Kord näitan ikka sellele, kes öösi oln vah-tis – esmalt ikka näitand – mast on tuln maha.

ERA II 1, 551 (10) < Pühalepa khk, Kuri k – Paul Ariste < Toomas Kiin, 74 a (1928)

70.

Kord näinud keegi laevameestest, et valvelolev mees magab katla äärel. Ta läinud ja rääkinud sellest teistele ja pärast ka mehele enesele, kes tol korral valvel oli.

Viimane oli väga imestanud sellise jutu üle, sest ta pole üldse maganud, vaid tol ajal mil teda magamas nähti, oli ta olnud hoopis mujal.

Merimeeste arvates oli see siis jällegi kotermann kes end magajana ilmutas.

E 84035 (211) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

1.1. KOTERMANNI NÄGEMINE – ÕNNETUSE ENNE

71.

K o t e r m a n n

Kui laevale juhtub mõni õnnetus, siis kotermann näitab ennast. Mina kord arvasin, et näen ka kotermanni. Ma olin siis purjelaevas. Laeval oli laualaadung peal. Öösi oli vaht väljas ja ma läksin vaatama, mis vaht teeb. Äkki näen, et lauavirna serva alt üks käsi pistab enese üles. Liigub ühes ja teises kohas, nagu otsiks parajat paika, kust üles tulla. Mul hakkas järsku hirm; tuli niisugune mõte, et see võib kotermann olla. Pärast võtsin laua kätte ja löön, olgu mis asi tahes. Lõin sinna kohta, kus käsi liikus. Kuuldus väike piiksatus ja siis sulps, nagu oleks mõni asi merre kukkunud. – Oli suur rott, kes ronis mööda lauavirna.

ERA I 6, 783 (2) < Haljala khk, Varangu v, Karepa k – Paul Ariste < J. Sagrits, 38 a (1940)

72.

Tont mere pääl

Korra läinud meremehed laevaga merele. Olnud juba kaugel merel, kui hakkanud tormama. Madrus tahtnud kajutist välja minna, teinud kajuti ukse lahti, suur käsi kajuti ukse ees. Madrus joosnud tagasi ja kohe löönud laine üle laeva.

ERA I 5, 63 (2) < Kuusalu khk, Kõnnu v, Viinistu k – Verner Manitski, Viinistu algkooli õpilane < Mart Manitski, 64 a (1935)

73.

Soome poole sõitev laev sattus tormi kätte. Laeval rippund paat vantide küljes peamastis. Välku hakkand kõvast lööma, matrus tuli kajutist välja. Kui ta parajasti kajuti uksest välja tuli, nägi ta oma silma ees suurt kätt, millel küüned selgesti paistisid. Mees kokkus ja tõmbus natuke tagasi. Nii, kuda mees tagasi astus, nii kukkus paat sinna kohta, kus matrus enne seisis.

ERA II 111, 474 (44) < Kuusalu khk, Kõnnu v, Turbuneeme k – Endel Silberberg, Viinistu algkooli õpilane < Endel Silberberg (1935)

74.

Sõitsin tookord madrusena raalaevas (= purjelaev, mille tüüp on kadumas). Olime Atlandil. Olin vahis kella kahekümne nelja–nelja vahel. Pumpasime kahekesi suure rataspumbaga. Mina olin laeva paremalpoolel pumba ratta pool, pumpasime nii, et aur turjalt tõusis. Äkki näen, et keegi läheb minust mööda, vaatan hoolsamini. Näen, lühike võõras mees, kel seljas lühike poolpalit, peas merimehe õlimüts, jalas pika säärega veesaapad, omal aga habe ulatab ligi püksivärvlini. Jõudis kuni esimese mastini, kus ka meeskonna eluruum. Vaatas eluruumi uksest sisse ja sealt läks ta poorti (= parda) juure, heitis pilgu merre ja ronis paremalt poolt masti. Varsti pääle selle lõpetasime pumpamise.

Minu kaaslane tuli siis minu juurde ja küsis, et kes see väike mees oli, kes masti ronis. Ütlesin, et mina ka teda ei tunnud. Ronisime masti talle järele, mina paremalt, seltsimees aga pahemalt poolt. Jõudsime masti esimese jätkuni – võõrast mehest ei jälgegi. Otsustasime edasi ronida. Jõudsime masti teisele jätkule, ka seal ja sealt ülevalpool ei olnud võõrast meest näha. Ronisime alla. All saime kokku tüürimehega. Jutustasime loost ka tüürimehele, kuid see aga ütles, et meie olla maganud ja und näinud, et muud ei midagi. Seletasime tüürimehele küll, et pumpasime nii, et turi auras, et sel ajal ikka magada ei saa. Lõpetasime peagi oma vahikorra. Tulid teised mehed. Varsti pääle meie äraminekut hakkasid nad ka pumpama. Kuid pääle vähese aja pumpamise järele läks pumba ratta võll katki. Kuni tänase päevani ei ole

ma selgusele jõudnud kes oli see väike mees, keda nägin masti ronimas ja kes ka sinna kadus.

ERA II 40, 455/7 < Tallinna 1 – Linda Espenberg (Haavamäe) < Villem Dampf, kapten (1930)

75.

Kirjutan sulle paar sõna tollest putermannist, millest mulle juba ammu kirjutasid. Mul oli kahjuks seni õige vähe andmeid tollest müstilisest olevusest ja juurdehankimiseks jäi mul õige vähe aega oma harilikust tööst ja tegemisest. Sain viimaks siiski niikaugele.

Putermann on eesti meremeestel laenatud kujul; ta päritolu ei läinud korra päris täpselt kindlaks teha, kuid näib pärit olevat Norrast ehk võib olla üldse Skandinaaviast; Inglismaal tuleb vähem ette, igatahes meie meremehed tõendavad seda. Eestis esineb mitte ükski Hiiumaal, vaid üle ranniku kogu vanema generatsiooni meremeeste hulgas. Tulnud on jutud temast Eestisse igatahes kindlasti välislaevades sõitnud meremeeste suu läbi, sellepärast omavad nad meil täpselt sama kuju, mis mujalgi; nii siis öelda peaaegu rahvusvaheline legend Norra (Skandinaavia) päritoluga; väga populaarne meremeeste hulgas, tuntud meil ja mujal juba aastasadu tagasi.

Nüüd putermannist endast. Putermann on laeva või laevade vaim, ent teda ei pea ära vahetama merevaimudega, näit Neptuniga. Välimuselt ei erine millegiga harilikust inimesest; enamasti vana habemega mees, vahest ka habemeta, kuid kunagi mitte noor; habe enamalt jaolt hall, kuid esineb ka teisevärvilisena. Nähakse putermanni ainult laevas, eriti suurtel kaugesõidu purjekatel, aurikutel harvem (nähtavasti tehnika peletab meremehelt romantika); enamasti esineb lahtisel merel sõidu ajal, aga on nähtud ka sadamas seistes.

Tuleb laeva või nähakse laevas võõrast meest, kes siin-seal laeva lael ehk ruumides ringi tuhnib, vahest laevaruumi laskub, seal kolistab ja sarnast müra tekitab, nagu tehakse ruumis tööd; kannab laeva pallasti ruumis ühest kohast teise ja muud sellesarnast, kuid erilist pahandust ei tee.

Korraga võib teda näha ainult üks laevamees, kuna teised juuresolejad midagi ei näe. Pole olnud kunagi juhus, et putermann teda nägija mehega rääkinud oleks. Kui mees, kes putermanni nägi, teda teistega koos otsima hakkab, on see (putermann) kui tina tuhka kadunud. Vahest tuleb puterman näit laevas meeste ruhvi ja jääb nurka ehk ka keset ruhvi seisma (kusjuures muidugi ainult üks seesolejatest teda näeb), vaatab tükk aega ja kaob (äkki) ära. Putermanni ärakadumine on vahest silmapilkne, nagu eelmises lauses jutt, vahest läheb ta aga kuhugile, kas nurga taha, ruumi, tühja kajutisse jne, kust teda otsima minnes enam ei leita.

Ehk küll putermann meremeestele ega laevale mingit paha ega muud tüli ei tee, tekitab ta ilmumine laevale siiski meremeeste seas teatud määral kartust või hir-

mu. On nimelt pandud tähele, et laevas, kus keegi nägi putermanni, juhtub peale seda ikka mingisugune ebameeldiv sündmus: kas hukkub laev või saab ta avarii või sureb ehk haigestub raskelt keegi laeval või vigastab ennast ja muud sellesarnast. Muidugi pole see mitte putermanni tegu ega süü, vaid ta on nende sündmuste ettekuulutajaks või hoiatajaks; sellepärast ei tunta hirmu mitte niipalju putermannist, kui sündmustest, mis järgnevad tingimata tema ilmumisele. Need sündmused ei pruugi järgneda kohe putermanni ilmumisele; nad võivad erineda ka hulga aja möödudes. Mõnel juhul võib putermann üldse nägematuks jääda, näit kuuldakse kusagil laevaruumis müra või kolinad, seal aga laevameeste teada keegi ei viibi ja ka järele vaadates sealt kedagi ei leita, siis pannakse see tembutamine muidugi putermanni arvele.

ERA II 40, 468/71 < Tallinna l < Emmaste khk – Eduard Oengo < Eduard Oengo (1930)

76.

Kottermann oli ikka igas laevas. See oli laevavaim. Kui laevavaimu nähti, siis tuli õnnetus.

RKM II 339, 427 (14) < Emmaste khk, Emmaste v, Leisu k, Uuetalu t – Aare Väljaots < Fillaret Üksik, 70 a (1979)

77.

Laevamihed olid seda putermanne ikka näind, kui seda nähtod, siis pidi õnnedost tulema, kui puterman näha ja kuulde olnd.

Ariste 25, 976 < Käina khk – Paul Ariste (1933)

78.

Kui putermanni nähä on, siis tuleb laevale õnnetus.

ERA II 254, 137/8 (7) < Pühalepa khk, Käina v, Uidu k – Enda Ennist < Priidu Oolmets, sns 1861 (1939)

79.

Puterman või kuterman peab laevas olema, kui õnnetust juhtub. Inimese näol pidi ennast näitama.

ERA II 1, 539 (2) < Reigi khk, Kauste k – Paul Ariste < Anna Nigul, 84 a. (1928)

80.

Poterman – ükskord tuli Hollandi laev mardiöösi randa, vanad mehed olid näind, vasik oli kargand sääl põllal ringi.

ERA II 158, 87 (11) < Anseküla khk, Salme v, Kaimri k, Männiku t – Aino Ahurand < Peeter Tark (1937)

81.

Potermanni ilmutused aurik "Olga" peal

Vanade merimeeste juttude järele, asuvat potermannid harilikult ikka purjekate peal, sest juba laeva ehitusel algavat tavaliselt ka potermanni valmistamine peale ja kestivat kuni laeva vette laskmiseni, kui siis ühtlasi ka potermann tegutsema pandavat, kui laeva "häd vaimu", kui laeva iga rüüetuse eest hojab ja laeva meeskonda selleks hojatab. Nii pea aga, kui potermann laevalt lahkub, hukuvad laev.

Olla ka olemas aurikuid, kus peal potermannid asuda ja tegutseda.

Nii asunud ühe suure Riia allveelaev "Olga" peal, kui väljamaa reisusi oli teinud, potermann, keda laeva meeskond mitmed korrad ja mitmel kujul olid laeval näinud. Neist paar juhtumist:

Kord, kui allveelaev "Olga" oli jälle üht reisu väljamaale tegemas ja Põhjameres oli sõitnud, näinud üks ahjukütja, kes ülevalt masinaruumis oli vaadanud, kui sel korral kedagi isikut pole olnud, et üks valgeis riideis naisterahvas masinaruumis viibib ja ahju juure astub, selle ukse lahti teeb ja sisse vaatab ja siis kohe jälle kaob.

Ahjukütja pärinud järele, kas ehk kapten kedagi naisterahvast masina ruumi pole saatnud, kuid saanud eitava vastuse.

Järgmisel päeval kautanud aurik korraga propelleri. Nüüd pole muud nõu üle jäänud, kui seni paigal oodata, kuni mõni mööda sõitev aurik saabub ja avarii kuhugile sadamasse lossib.

Teine kord jälle Põhjamere sõitu näinud allveelaev "Olga" meeskond, et üks vares "kleistangi" vahelt masina ruumi lennab. Mindud varest otsima. Otsitud masinaruum püüdlilikult kõik läbi, kuid varest pole kusagilt leitud.

Järgmisel päeval purunenud korraga teine "koilet" – masina mingisugune tähtis võllas. Nüüd olnud laeva meeskond jälle kõik jalul ja hädas, mis peale hakata. Viimati oli ikka nii kaugele toimetatud, et oma jõuga edasi oli saadud.

Nii ilmutanud siis allveelaev "Olga" potermann end ikka enne õnnetuid juhtumisi laeval.

E 74630/2 (3) < Jämaja khk, Torgu v – Andrei Kuldsaar (1931)

82.

Ma olen ikke tähendusi näind ka. Me olime laeva peal, ma oli viimast reisi. Kesköö ajal äkist aeti meid üles, et purjudele pääle panna, me lähme liiga vara Liibau pääle. Kui ma üles läksi, nägin, et poiss oli pooles mastis. Ma hüütsi poisile, et:

"Võta, pane seelt kinni!" – ei ühtegid. Ma tuli sidusi siis sõlme kinni. Läksi maha siis ja ütles poisile:

"Miks sa pooles mastis maha tulid."

Aga poiss ütles, et pole olnd ja teised ütlesid ka seda. No öeldasse ikke, et laeva klapatermann, pootermann ka. Ju see siis oli. Neid on ka randades. Va Saare Simu oli kord tulnd ühe õhta öuest era ning ütlend, et meitel saa üks suur lae randa tulema, üks kallis lae suure kullage – üks täht langes maha ning lagas ära Tagamõisa pool. No tüdrused pole veel saand ära tulla rannalt, juba lae olnd seel, kõiksugu kallid asjad olnd peel.

ERA II 164, 301/2 (4) < Kihelkonna khk, Kihelkonna v, Küngu t – Linda Köögardal < Küngu Priidu, 82 a (1937)

83.

Klabautermann on laeva vaim. Suur habe. Näitab kui õnnetus tuleb. Üks pool sile ja teine karune nagu viil – sihuke nuga on tal, aab habet sellega (seginend hentseldamisega “mutter Kulli” juures).

ERA II 34, 281 (1) < Muhu khk, Hellamaa v, Hellamaa vanadekodu – Oskar Loorits < Aleksander Kuusik, 82 a (1937)

84.

Üks mees ütles, et oli näin, laeva kajutis, hallid riided selgas, poolkuud olnd sisse kootud, ja siisamast jälle kadund. Tema koiku juures olnd. See oli üks vaim. – See oli tõsine mees, see ei valetand.

ERA II 130, 322 (9) < Muhu khk, Muhu-Hellamaa v, Lalli k – Richard Viidalepp < Vassiili Kipper, 67 a (1937)

85.

Laevavaimud näinud välja samuti kui hallid vanamehed.

E 85997/8 (16) < Kihnu khk – Pärnu Linna Poeglaste Gümnaasiumi õpilane B. Päril (1934)

86.

Kotermann old laeva vaim, vana Sassi Jaagub korra näind: old suur mees, seist laeva ninas, kui löönd riste ette, kadund äkkest ää.

EKRK I 3, 47 (1) < Kihnu khk, Mõisaküla k – Ants Järv, L. Märtnman, Otilie Niinemägi ja R. Koppel < Kapten Aru, 78 a (1952), vrd 88.

87.

K[P]otermann old laeva vaim. Vana Sassi Jaagub korra näind üle Ruhnu, et olnd suur mees, löönd risti ette, siis kadunud äkest ää.

EKRK I 3, 134 < Kihnu khk., Mõisaküla k. – Ants Järv, L. Märtnman, Otilie Niinemägi ja R. Koppel < Kapten Aru, 78 a. (1952), vrd 87.

88.

Igas laevas elavat oma vaim – kooderpüks. Kooderpüks on väike hall mehikene, säärase suure kotiga seljas.

E 84723 (2) < Pärnu 1 – Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi õpilane (1933)

1.2. KOTERMANNI NÄGEMINE – LAEVAHUKU ENNE

89.

Igas laevas peab olema kotterman. Kui kotterman läheb laevast ära, siis see tähendab seda, et laev hukub varsti. Kotterman on halli habemega vanamees. Kes öösi on vahis, need on vahel teda näinud. Kotterman on enamasti ikka purjekal. Aurikul on elu nagu vabrikus. Seal ei ole mereromantikat. Meie olime Eesti purjekaga, “Paala” nimi, Botnia lahe põhjas. Oli nii kange torm, et kõik purjed olid maha võetud. Torm lõi kajuti seina katki, kus kaks meest magas sees. Mehed ei saanud enne aru, kui kajutis oli vesi sees. Teine mees oli välja joostes näinud, et liiverpoomi otsas istus hall vanamees. Mees läks pärast oma asju päästma ja näinud jälle halli vanameest liiverpoomil. Pärast oli mees nõnda hirmu täis, et ei julgenud teiselgi päeval sinna poole minna.

ERA I 6, 782 (1) < Haljala khk, Varangu v, Karepa k – Paul Ariste < Paul Sagrits, 26 a (1940)

90.

Kahjuks pole mul kõik andmed potermannist veel käes. Vend jätkab Tallinnas kogumist ja mina sorin omi isiklikke mälestisi. See potermann (ka putermann) on minu teada üks üpris rahutu laevavaim, kes asub alusesse juba laeva emapuu paigalepanemisel. Sääli ta siis nohiseb ella ja olla ning kollitab madruseid mitmel viisil. Kord ta jookseb südaööl hiigla krobina-krabinaga mööda kaarestikku, kord ronib kassina masti ning näugub tormiga võidu. Aga siiski ta on sõbralik meeskonnale ning laevale, ennustab hädadohtu ja õnnetusi. Enne avariid ta laseb mõnel tundlikkude närvidega merimehel näha omi toiminguid: kui meeskond magab, ilmub ta madruste vaimudega laele ning korraldab purjeid, puhastab laeva jne. Ka “surnute laevana” (sama laeva koopia) kummitab mõnikord udus. Kõigele sellele järgneb tingimata katastroof, millest pääseb vaid eluga see, kellele näidatud potermanni tempe.

“Üle Atlandis” esitatud tüüp Süllaste Mihkel on samanimelasena elust võetud. Ta oli vana merimees ning teenis ome elu eelõhtul “Greeneril” kokana. Temalt kuulsin mõndagi. Ta ise uskus veel täiesti putermanni ja selle ennustusi. Mitmeidki juhu-

seid kõneles, kus talle ennustatud laevahukku. Ta oli üldse veider mehike. Ennustas tormi ja hääd ilma ning kunagi ei eksinud, alati läksid ta ennustused täppi.

Kuid kõigest sellest kirjutan pikemalt järgmise nädala algul. Praegu on mul üpris vähe aega ja ka venna kogutud andmed pole käes.

ERA II 40, 460/2 < Keila khk, Vasalemma v < Emmaste khk – Julius Oengo < Julius Oengo (1930)

91.

Vanemad inimesed rääkisid, et majal olla oma majavaim. Laevadel aga oma laevavaim. Kui laevavaim pidi laevast välja minema, siis tähendas see, et laev pidi hukkuma. Tuli aga vaim laeva, siis tähendas see, et laeval on õnne.

Kord olnud säärane juhtumus. Laeval oli olnud kõik korras, kuid säääl äkki läinud üle laeva parda valge naisterahvas ja kadunud ära. Säääl aga tulnud torm ja hävitanud laeva ära.

ERA I 5, 176 (4) < Kuusalu khk, Kõnnu v, Viinistu k – Endel Ruukholm, Viinistu algkooli õpilane < Hilda Ruukholm, 46 a (1935)

92.

Et kotermannid pidid igas laevas olema. Ja kui kotermann pidi laevast välja minema, et sellel laeval pidi hukk kohe ees olema. Ja see oli ka ikka. Kui nähti, et sadamas, et kotermann või selline loom laevast välja läks, siis paljud, kes olid arad mehed, tulid kohe laevast maha, ei julgend sõita enam.

RKM II 418, 413 (2) < Kuusalu khk, Turbuneeme k – Kadri Peebo < Gustav Adler, 86 a (1989)

93.

J ä l l e h a l d j a s l a e v a s

Kord tulid kalapüügi paadid Päriswa küla all ankrus olevatest rannasõidulaevadest mööda – kaldale. Seal nägid kalapüüdjad, et ühe laeva kajutist mees välja tuli, laeva ninasse läks ja jälle tagasi kajutisse pööras. Viimaks selgus, et laevades sel korral ainustki meest ei ole olnud, vaid seal nähtud mees olnud haldjas.

Pea selle järele alanud suur põhja-ida torm, mis laevad ankru pealt lahti kiskus ja neid randa ajas, kus nad rikkunud said. Haldja nägemine laeval tähendas siis sel korral laevadele tulevat õnnetust ette.

E 50266/7 (8) < Kuusalu khk, Viinistu v – Salomon Lilhein (1917)

94.

Meremees Piibemann (Käsmust) räägib: Olime, ühe aurulaeva meeskond, kõik parajasti õhtusöögil, kui punane koer aknast sisse vahib. Mindud koera otsima – ei

koera kusagil. Ka laevas pole olnud koera. Järgmisel reisul plahvatanud aurik põlema.

ERA II 40, 448 (2) < Kuusalu khk – Marie Kuusmann < Piibemann, meremees (1930)

95.

Seda öelda: kui laev hukka läheb, siis peab haldjas seal ennast enne näitama.

ERA II 192, 124 (46) < Kuusalu khk, Hara k, Kõrvemetsa t – Rudolf Põldmäe < Kadri Kvellstein, 85 a (1938)

96.

Ükskord Saaremaal üks suur Hollandi laev tuli Kugalepale randa. Vana Laratsi Taavi oli seal vahiks. Täma old kajutis üleval ja üks naisterahvas tulnd sinna kajutisse ja vaadand ta otsa. Täma küsind: Mis te tahate? Ja kadund ära. Ja see laev sai seal hukka, põletadi ära. See oli seesama laeva koterman või laeva tont.

ERA II 55, 258 (4) < Ridala khk, Sinalepa v, Kiideva k, Oti t – Rudolf Põldmäe < Tõnis Saarbi, 75 a (1932)

97.

Kui laeva tehti, pandi kiilu vahele hõberaha, et vaim juure pääseb. Kui laev maale randab, peab poterman ära maale minema. Ma olen teda orave ja inimese kujul näind. Šotimaal Aberdeeris olime vahtis suurel purjulaeval. Meite lähedal seisis inglise laev, säääl oli, orava kujul läks masti, tegi ruumis suurt kolinat; meite mehed kokkused, jäid haigeks.

Teise korra nägime Ameerikast tulles, kuuvalge öö oli, inimest oma laevas. Arvasime oma meheks, otsisime teda taga, aga ei näind, kolm meest nägime korraga.

ERA II 158, 87/8 (12) < Anseküla khk, Salme v, Kaimri k, Männiku t – Aino Ahurand < Peeter Tark (1937)

98.

Ühekorra torm ajand ühe laeva Rannaala [Muratsi küla lähedal asuv meri Ranna talu juures. Koguja märkus] kuiva. Madrused läind keik peelt ää, ainult üks vaht jäänd peepe. See pole laeval oln, ta keind Rannal magamas. Iga õhtu keind laeva vaatmas. Tali läind mööda, jää hakkand sulama.

Ühe õhta vaht tulnd tuba, oln hirmus kokkund näuga ning ütlend:

“Ma ole siit varsti kadund.”

Teised küsind, kus sa siis lähed.

Madrus ütlend:

“Õige peremees on laevas.”

See oli koterman oln. Ühe öösse oln laev läind.

Sedati on iga asjaga. Iga asjal on oma koterman. Iga majal on oma koterman. Kui maja ää poleb või hukka saab, siis koterman läheb ennem ää, siis vahest olla nähtud.

RKM II 5, 555/6 (35) < Kaarma khk, Kuressaare v, Muratsi as – Endel Reinart < Juula Aavik, 70 a (1947)

99.

Potermann, egas majas on oma potermann, ka egas laevas on ta. Kui potermann ennast näitab kuskil, põleb see maja maha. Laev läheb hukka, kus potermann ennast näha annab.

Üks Riigi valla mees olnd kunagi oma laevaga Rootsi meres. Mees oln parajasti ööse valvekorral, teised kõik maganud. Äkist ta näin, suur punane mõrra moodi asi ronin laeva masti. Siis kadun säält ära. Kui nad sõitma hakkand, läin nende laev Soome holmide otsa puruks. Laevamehed uppund teised kõik ära, ainult tema ja kapten pääsenud eluga.

ERA II 187, 331 (14) < Karja khk, Leisi v, Meiuste k, Kase t < Karja khk, Riigi v – Aadu Toomessalu < Kustav Allik, snd 1861 (1938)

100.

Must lind ajab laeva kividele

Ühel sügissel tulnud tormiga üks suurlaev Kihelkonna alla kividele kinni.

Nad olnud madruseid päästmas. Suur must lind olnud säääl laeval – pole teine laeva taguotsal. Kedagi pole teda ära tundnud ega teadnud kust ta sinna saanud.

Madrused pole ta juure läinud. Pärast kodus hakanud teda kartma. Jäänudki laeva pärale istuma, kui kõik olid laevast lahkunud.

Küllap seesama pagan laeva oli kinni toonud.

Originaalis on jutu päälkirjaks miskipärast “Potermann musta kassi näol”, kuigi tekstis kass ei esinegi. Muide on see ainus juhus, kui klatantermanni peetakse laeva hukkumise süüdlaseks, kuna harilikult ta oma ilmumisega küll ennustab õnnetust, kuid just häätahtlikult hoiatades.

E, StK 39, 33/4 (26) < Kihelkonna khk, Kotlandi k – Mihkel Tooms, stud. phil. < Taavi Raet (1926)

101.

Kotermann

Igal laeval on oma vaim, mida harilikult kotermanniks nimetatakse. Kotermann ennast harilikult laeval ei näita. Teda ei nähta kunagi laeval. Ainult mõnikord, kui läheneb mingi hädaoht, siis näitab kotermann end laeval. Harilikult ilmutab tema end laeval enne laeva hukkumist. Tema nii kui hoiatab laevnikke, et nüüd tulevad igasugused abinõud tarvitusele võtta ja katsuda võimalikult lähenevast hädaohust

hoiduda, sest varsi tuleb laeva hukkumine. Kotermann on nii siis maja hoiataja vaim.

E, StK 42, 216 (42) < Muhu khk, Muhu-Suure v – Vassel Noot < Andrei Metsniit (1927)

102.

Mool vennad ikka riakisid, et laevas peab koterman olema. Et kui seda kuulda ehk näha, siis varsti laev minna hukka.

ERA II 191, 317 (34) < Muhu khk, Muhu-Suure v, Nurme as, Lilledälja t < Muhu khk, Muhu-Suure v, Mäla k – Richard Viidalepp < Andrei Metsaalt, 80 a (1938)

103.

Kotermann on väike must lind, kes istub laeva mastis. Löödakse kolmest esimesest laastust. Kui ta kapteniga riidu läheb, laseb ta laeva randa. Enne põletab aga säälikohal tuld, kuhu ta laeva randa saadab. Kui teda püssiga ähvardada lasta, lendab ta merele ja tuleb tagasi siis, kui püss laevalt viidud.

E 84031 (201) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

104.

Kihelkonnale oli tulnd sedike kotermann. Täda oli nähtud, ja ikka oli midagi paha teind. Oli lasknd laeva puruks menna.

RKM II 75, 167 (4) < Mustjala khk, Vöhma k, Väljajärna t – Erna ja Herbert Tampere < Jüri Meri, 83 a (1958)

105.

Suurde laevade pääl olla olnd laevavaim kotermann. Pole pisikstel paatidel ühti vaimu olnd.

Kui kotermann ennast laevameistele näitand, siis olnd kohe täeda, et laev läheb hukka. Kotermann läind siis laeva päält äe, kui ta ennast näitama hakkand. Ta näitand ennast kas kassi või mene linnu näul.

RKM II 18, 387/8 (42) < Pöide khk, Laimjala v – Aadu Toomessalu < Mihael Lutter, snd 1871 (1949)

106.

Korra üks mies oln laeva tekkis vahtis ning näin, et saksa preeli läin tagant otsast edeotsa, suurrätik oln ümber ning kargan sisse.

Mies riäkn kaptõnilõ kua. Kaptõn küsün:

“Kuedas ta ole, kas alasti, või olid riided kua selgäs?”

Mies ütlen, et “Ei olõss! Riided olid ikka kua selgäs. Läks kaudu miost, mis üsä kahesõs.“ Kaptõn ütlen, et põlõ siis vigä kedägi. Lae lähäb küll hukka, aga mehed suavad kõik ää.

Üese olngi sedäsi. Kell kaks läin lae hukka.

ERA II 59, 499/501 (3) < Kihnu khk, Kihnu v, Mõisa k – Theodor Saar < Peeter Leas, snd 1873 (1933)

107.

Mio vennä laevõs nähtüd protõrmanni enne sedä, kui lae Taani väines randa läin. Üese mehed näin ies baki piäl eliriides mies, uatan kiikrigä. Mehed läin uatama, siis kargan sisse.

ERA II 79, 439/41 (1) < Kihnu khk, Kihnu v, Rootsik – Theodor Saar < Jaan Uuetoa, snd 1859 (1934)

1.3. KOTERMANNI NÄGEMINE – TORMIENNE

108.

K o t e r m a n n

Need lood rääkis mulle minu tädi Elisabeth Truuverk, sünd. 1894 a. Kose kihelk[onnas].

Tema mees Adolf Truuverk, kes oli sündinud Saaremaal ja oli meremees, oli ise kõike seda näinud. Ta oli kaubalaevadel madrus.

Kord seisnud laev Tallinna kai ääres. Meremehed olid näinud, et kailt jooksevad laevale väike must koer ja must kass. Nad olid otsinud kõik laeva läbi, aga neid loomi ei ole leidnud.

Sellel merereisil olid nad tormi saanud.

RKM II 454, 113 (1) < Kose khk < Saaremaa – Evi Adder < Elisabeth Truuverk, snd 1894 (1992)

109.

Teinekord olid meremehed näinud, et kambüüsis, küdeva pliidi ees istub hallis riie-tuses vana naine. Hall suurrätt mähitud ümber. See kogu oli nagu õhku haihtunud. Jälle olid nad merel tormi saanud. Need lood olid juhtunud ennem 1920-daid aastaid.

RKM II 454, 114 (2) < Kose khk – Evi Adder < Elisabeth Truuverk, snd 1894 (1992)

110.

See oli 1922. a. sügise poole, siis, kui ma Norra laeva "Hafnia" peal teenisin. Meie sõitsime hommikul Svanssea linnast (Inglismaal) Cadesi (Prantsusmaal). Sama päeva õhtul saatis meister mu sõepunkrisse süsi kühveldama. Punkri luuk oli lahti ja kuu paistis otse minu päale. Meri tuiskas vähe. Olin juba natuke töötanud, kui tundsin kedagi enda läheduses viibivat. Pöörasin ringi, ja tõesti seisis mu selja taga suur mees, mustas maaniulatavas inglisis-vihmakuues ja festkotiga pääs. Mees oli musta krantshabemega ja kirjeldamatult koleda näoga. Viskasin hirmuga labida ahju ja tormasin esimese meistri juurde. Rääkisin, mis nägin, ja ütlesin, et enam tööle ei lähe.

Meister ütles nähtu gotermani olevat ja saatis mu kapteni juurde. Kapten viis mu kajutisse, võttis õlleklaasitäie viina, lisas sinna veel mingit valget vedelikku, sundis mind jooma ja käskis pärast magama heita. Meestele anti kõva käsk kõik luugid sulgeda ja sõepunkrisse saadeti kaks teist meest.

Hommikul ärgates möllas meeletu torm – olime sunnitud laeva ja enda päästmiseks osa laadungist merde heitma.

ERA II 40, 165 < Tallinna l – Ellen Espenberg < Boris Jeromin, snd 1904 (1927)

111.

Poterman – kui teda on öösiti tekis nähtud, siis on kanget tormi saand. Tormi ajaga on aitand purjusid kinni panna; inimese kujul olnd.

Siit hakkand väike-kaljas Riiga purjetama. Ankrurulli juures vaatand mees üle parda. Teisel päeval läind kangeks tormiks, üks mees uppund ära.

ERA II 158, 191/2 (103) < Jämaja khk, Laadla k, Saueaugu t – Aino Ahurand < Ann Klooster, snd 1905 (1937)

112.

Pangal oli Ranna Mart öösse toosel. Tä oli müüri all, püüdis ahingega kalu. Tä nägi, et pisike tuli tulnd ülalt mere päält alla. Läind ikka suuremaks. Saand juure, näind, et lodi olnd, sokk olnd pääl. Hakkand suuga vahtu tegema: vätsat, vätsat, vätsat! Oi sina heldeke, kui siis torm tulnd. Mart katsund, et laeva maale saand, muidu oleks puruks teind.

RKM II 75, 167 (3) < Mustjala khk, Võhma k, Väljajärna t – Erna ja Herbert Tampere < Jüri Meri, 83 a (1958)

113.

L a e v a v a i m

Usutakse mõne laeva peal vaimu elutsemas olevat. Kui ma veel Baltimerel purjutasin 1880. aastate ümber, siis jutustati mulle ühe A. Weide laevast (“Georg” nime all), et selle peal tõeste üks hoidja vaim olemas on. Laeva kapten olli rootslane Houlson.

See vaim olnd mitu korda inimese näol laeva peal nähä, ja nimelt kapten on teda väga hästi tundnud ja tema ilumisest head ja santi ilma ette ära võind arvata. Selle põhja peal ongi siis kapten peale kümme aastat selle laevaga küll Baltimerel, küll kaugemal, Itaaliast Hispaaniast saadik purjutanud, aga kõige vähematki õnnetust (averiid) ei ole selle aja sees ette tulnd. See kõik on nii õnneliselt temal läind, et tal tont laevas on.

(Laevavaim hoidnd kõik õnnetused kõrvale).

E 36762 (3) < Pärnu khk – Jakob Mihkelson < Mihkel Mihkelson (1898)

1.5. KOTERMANNI NÄGEMINE – LAEVAMÜÜGI ENNE

114.

Siin on üks mees Stein, tema old Peterboris laevaga, see old juba ammu. Kapten läind õhta välja, linna läks laevast. Nemas jäid laeva. Tema oli tekkivahiks. Näeb – kapten tuleb ja läheb oma kajutisse. Tema pidand oma ametid edasi. Tema tund sai täis, siis tuli teine, ei old miskid. Homiku ta üteld – tea kuda see tuld jutuks – kapten tuld homiku ta juure, ta üteld, et te tulite öösse tagasi. Kapten üteld:

“Ei tuld, ma olin sealak-sealak kohas öösse.”

Vaidlesid ikka, et ei old, jäigi asi sedasi. Olid seal laadungi välja võtt – ja kapten müüs laeva maha! Tuligi välja, et selle tarvis käis ees. Ega see kapten ise oldki, tema vaim käis.

ERA II 192, 160/1 (18) < Kuusalu khk, Hara k, Lauri t – Rudolf Põldmäe < Hindrek Johanson, üle 80 a (1938)

2.1. KOTERMAN LAHKUB-LAEVAHUKU ENNE

115.

Kotermann oli. Et sadamas tuli jälgida. Kui laev hukka hakkab minema, rotid ja hiired lähevad sadamas ära, et kotermann pidi siis ka minema.

RKM II 415, 397 (22) < Tallinna l < Haljala khk, Lobi k, Rätsepa t – Janika Oras < Roland Liikane, snd 1902 (1989)

116.

Laeval ka pidi oma haldijas olema. Rott tuleb ka enne laeva päält välja, kui laev hukka saab.

ERA II 38, 628 (27) < Vaivara khk, Peetri v, Udria vaestemaja < Jõhvi khk, Järve v, Ontika k – Rudolf Põldmäe < Jaagop Vilks, 71 a (1931)

117.

L a e v a h a l d i j a s

Ühes laevas on ühte moodi, teises teist moodi. Tuleb üks inimene nenda, nähta voo-
rast inimest, hüppab meresse, kott on seljas. Inimesed näevad, aga kadund kedagi
ei ole. Peale seda tuleb laevale onnetus.

ERA II 114, 586/7 (19) < Kuusalu khk., Kolga v., Hara k. – Rudolf Põldmäe < Juhannes Mooser, 76 a. (1935)

118.

Meremehed uskusid, et kajakat ei tohi tappa ja rotid pidid laevast lahkuma, kui laev
põhja läheb. Seda viimast on jutustaja E. V. (kes on meremees olnud) ise näinud.

RKM II 433, 219/20 (7) < Nissi khk, Turba al < Põhja Ukraina ja Ellamaa – Tuuli Otsus < Helmi Veeroja, snd 1921 ja Endor Veeroja, snd 1914 (1990)

119.

Vanad mehed laevas kutsuti puterman, äi muud tää ühti – neh! Nad uskuvad seda
praegut, et üks vaim on laevas, et mere vaimud näitvad, kui hukka hakkab minema.
Üks laevamees rääkis, tema ise näind, oln luubiga merel. Teised magan. Nagu suur
koer tuln kohe laeva. Kadun siis jälle ära – neh. See oln merevaim. Pärast läin laev
hukka.

ERA II 1, 540/1 (28) < Pühalepa khk, Kuri k – Paul Ariste < Liisu Poola, 70 a (1928)

120.

Puterman on igas majas ja laevas. See on vaim. Kui ennast näitma hakkas, laevast välja läheb, siis laev läheb hukka, varsti, vana Orjak rääkis, – kaks-kolm aastat tagasi suri – ise näind: puterman olnd ees preidi pääl. Pistis minema. Pääva kolmenelja pärast laev läind randa (sai hukka).

ERA II 1, 583/4 (9) < Reigi khk, Malvaste k – Paul Ariste < Villem Kapel, 65 a (1928)

121.

Rotid lähevad laevast ära, enne kui laev hakkub. Linna all lähevad ära. Üks suur Ameerika laev pidand sõitma ainult poole tunni tee. Sadamas tulnud kõik rotid maha. Laev läinudki hukka. Pole ükski pääsnud.

ERA II 1, 620 (9) < Reigi khk, Kodaste k – Paul Ariste < Peeter Leiger, 45 a (1928)

122.

Kallis kaim!

Suur aitäh nende raamatute eest. Lugesin nad ühe joonega läbi. Paar putermanilugu kuulsin ka. Ema tahtis ka kirjutada, aga pole aega saand, nii ootasi seni, kui ema ka kirjutab. Ei ole aega, et kuskil käia putermannilugusid kuulamas. Ja kui läheksin, naerdakse mind lihtsalt välja. Üks lugu oli järgmine.

Üks kahemastiline purjelaev Palma seisnud Luidja all ankrus 1915. a. sügise. Üks Saamuel olnud tüüris. Ta näinud, et üks mees käind edasi-tagasi laeva lael. Mees olnud üsna väike hall mees, hallid riided olnud selgas, hall habe ees ja pobisenud omaette:

“Oh häda, häda!”

Käinud paar korda üle teki ja läinud siis ahtri sealt üle parda. Saamuel arvand küll – ega see hääd ei tähenda, aga pole teistele rääkind ka.

Umbes nelja-viie tunni pärast tõusnud kõva torm ja viskanud Palma Luidja alla maale. See vanamees olnud putermann.

Ta [H. Espenberg] oli seda Saamueli käest kuulnud.

ERA II 40, 358/9 < Reigi khk, Kõrgessaare v – Oskar Espenberg < Helmuth Espenberg (1928)

123.

Butermann hoiatajana

Hiiumaal Emmastes elutsev kapten Fredü Timmelmann rääkinud, et kui tema juhatuse all olnud purjek “Fortuuna” kunagi kummuli läinud meres suure tormiga, siis mõni minut enne õnnetust näinud tema, et pilli alt ketikastist tulnud üks halleis riideis väike vanamees, kel olnud lai venekirves vööl, suur kõhuni ulatav hall habe ja

südwester peas, – laeva ahtrisse tema juurde, vaadanud kord silmi tõsiselt ja hüpanud üle poordi. Seepeale käsutas kapten kõik mehed tekile ja kui laev oli kummuli pööranud, siis ronisid kõik laeva põhjale, kust neid teine laev päästis.

ERA II 40, 467 < Reigi khk – Harri Artur Espenberg (1930)

124.

Üks hull lugu ond jälle Kronstadis: rotid läind kõik laevalt maha. Üks vana jänki olnd, kes kaua merel sõitnd, see üteln: “Ei mina täna välla lähä” ja jäänd maha. Nii kui laev välla läind, läind kogu meestega hukka.

ERA II 254, 464 (8) < Reigi khk, Kõrgessaare v, Kiiвра k – Enda Ennist < Andrus Rimmel, snd 1870 (1939)

125.

Potermann – kas mitte putermann? – laeva kaitsevaim, ka merevaim, kes ennast ennem laeva hukkumist näitab. Ta võib mõne noore neiu kujul ka ilmuda, kuid enamasti ikka hallis riides mehe kujul. Putermann näitab ennast harilikult ühele mehele laevas, s.o kaptenile, tüürimehele, pootsmannile, vahel ka paari mehele korraga.

Kutsutakse aga teisa vaatama, siis läheb ta üle laeva ääre merde.

Meremeestel on see kindlaks märgiks, et hädaoht ligidal ja laev hukkumas. Vanad meremehed tõendavad, et putermann end kunagi asjata ei ilmuta.

ERA II40,157(164 < Pühalepa khk – Ellen Espenberg < Gustav Välja, snd 1861 (1927)

126.

P o t e r m a n n

Kui potermann näevad laevamehed ja potermannil käes midagi on, ennustab see nägemine laeva hukkaminekut. Kui aga potermann ilma millegita ilmub, et pruugi laevamehed karta.

E 8° VI, 70 (302) < Saaremaa – Matthias Johann Eisen (1929-1931)

127.

Kui potermann laevalt lahkub, hukkuvat laev.

E 74655 (5) < Jämaja khk, Torgu v – Andrei Kuldsaar (1931)

128.

Üks teine kord jälle, kui ma Riia auriku Orikanil peal madrusena teenisin, juhtus järgmine sündmus. Sõitsime Peeterburi poole. Soome lahes, Hollandi saare kohal, olin ma öösel laeva peal vahiks. Arvates kesköö ajal näen ma korraga, et laeva tekis seisab üks hallis riides musta kaabuga inglismann. Mõtlesin endamisi, et kust see

mees meie laeva on saanud. Läksin mehe poole, kuid see kadus kohe üle parda. Nüüd sain aru, et see potermann oli ja et laevale midagi õnnetust juhtub, sest olin kuulnud vanadelt merimeestelt, et kui laevas midagi viirastust näed ja see üle parda merde kaob, siis tulevat laevale ikka midagi õnnetust. Ja nõnda ka oli.

Sõitsime õnnelikult edasi. Hommiku vara, kui me Peeterburi sadamasse hakkasime juba jõudma, sõitis sealt parajasti välja üks Englise aurik. Meie laev võttis küll paremat kätt käigu, kuid inglismann seda ei teinud, vaid jooksis otsaga otse meie laeva sisse ja purustas meie laeva külje.

Nii oli potermanni ennustus jälle käes.

E 81766/8 (1a) < Jämaja khk – Andrei Kuldsaar < P. Pruul (1932)

129.

Potermann ennustab laeva hukkumist

Keegi Sõrve mees teeninud kord ühe Riia purjeka peal madrusena. Kord, kui mainit mees ühel ööl laevas vahiks olnud, näinud ta laevas üht musta poisikest, kellel piirukimp kaenla all ja üle parda merde kadunud.

Madrus rääkinud sellest hommikul kaptenile. See pärinud sellest nägemusest lähemalt kõik järele ja siis vaid seletanud:

“See oli meie laeva potermann, keda sa nägid. Meie laev saab pea hukkuma, kuna meie ja kraam saavad päästetud, sest seda näitas sulle potermann, kes end riides ilmutas ja midagi kainus kandis. Kui potermannil midagi käes ei ole, siis pääseb laevast ainult meeskond, kuna laev ühes kraamiga hukkub. Kui aga potermann end ihualasti ilmutab, siis hukkub laev ühes meeskonnaga ja prahiga. Pea seda meeles, sest seda peab iga merimees teadma.” -

Kolm päeva peale seda juhtumist purjetanud see laev Kuramaa kolga all ja hukkunudki siin kange tormiga, kuna laeva meeskond ja kraam olivad hukkumisest pääsenud ja õnnelikult maale saabunud.

Nii läinud potermanni ennustus ja kapteni seletus täide.

E 81768/9 (2) < Jämaja khk – Andrei Kuldsaar < M. Raisk (1932)

130.

Igas laevas on koterman. Kui koterman lahkub laevast, läheb laev hukka. Koterman tuleb siis laeva, kui laev lastakse vette.

ERA I 7, 64 (34) < Jämaja khk. – Paul Ariste (1945/6)

131.

P o t e r m a n (= p o t t e r m a n)

Selle kohta, kust tuleb poterman laevale, seletab mees: poterman tehakse esimesest laastust, mis laevatöö juures puu küljest lahti lüüakse.

Sama lugu on ka maja kaitsevaimuga, ka see sünnib esimesest laastust, mis majatöö juures kõige esmalt puust lahti lüüakse.

Need: poterman ja majavaim on laeva ja maja kaitsevaimud, kes laeva *resp.* maja saatuse eest hoolitsevad.

Harilikult ei näita nad kellegile. Ainult kui nende kaitsealust mingi õnnetus ähvardab, siis ilmutab poterman, samutigi majavaim ennast inimesile.

Kui aga laevale juhtub lähenema hukatus või sama majale, siis näitab ennast poterman ja lahkub laevalt või majast.

Kui sarnast nähakse, siis on hukkune kindel ja saatuslik.

E, StK 43, 155/6 (5) < Jämaja khk, Lööpõllu k – Mihkel Tooms < Edgar Kokk (1927)

132.

Kui poterman laevast ära läks, pidi laev hukkuma; vanameest olla nähtud pimedatel kohtadel ja laevaruumis.

ERA II 158, 165 (7a) < Jämaja khk, Soodevahe k, Kaasiku t – Aino Ahurand < Mart Vänt, snd 1869 (1937)

133.

K o t e r m a n n

Ma oli ka ühekorra laevas. Tuli umbest mu vahikord. Äkist ma nägi, et üks pisine mees tuli kaiutist välja, sansukott seljas ja läks pardale. Sääl viskas koti mere ja kadus ka isi ära. Meite laev läkski teisepäeva põhja, midist kotermann ette kuulutaski.

ERA II 275, 476/7 (46) < Jämaja khk, Torgu v, Hänge k – Jüri Suurhans < Hindrik Suurhans, 53 a (1940)

134.

See lugu juhtus muga Esimese ilmasõja ajal. Olin siis meremees. Meite laev, aurik “Keneral Radetski” seisis Arhangelskis, Severnaja Dvina jõel. Võtsime peale plangulasti Inglismaale viimiseks. Enne ärasõitu ühel öösel ärgates kuulsin veepladinat. Aratasin oma kõrvalt teise mehe.

“Kas sa kuuled midagi?” küsisin ma talt.

“Jah, laev lekib, vesi jookseb sisse.”

Tähendab, see polnd ainult mu kõrva pete. Kargasime mõlemad koist välja ning läksime üuhseina juure, kust hääل kostis. Kuid nüüd kostis pladin püsut kaugemalt, sähemat kätt. Läksime sõnnapoole, äi midagi, pladin kostis ikka kõrvalt.

Nõnda tegime ringi ära. Ja me äs lõvagid laevast sedist kohta, kust vesi oleks sisse jooksnud.

Juba enne seda juhtumit hakkasid mehed märkama, et laevast on kadunud rotid, mis täadagi, ennustab laevahukku. Sadamast lahkusime raske südamega. Olime möödunud Nordkapist, kus Inglise vahilaeva mehed meite pabereid kontrollisid, kui äkkist ilmus veest saksa allveelaev. Esialgu lasti kaks pauku ähvarduseks. Nõuti, et laseksime päästepaadid alla ja lahkuksime kohe laevalt. Ega need nalja mõista, (h) ee seegid, et selle võimaluse veel andsid. Kui me päästepaatidega eemale sõudsim, hakati mahajäätud laeva suurestükkidest tulistama. Pühiti pealt minema esimene mast, lõhkesid katlad. Veealune tegi ringi ümber laeva, kogu aeg summides sellesse kõrgusse, kust olime kuulnud veepladinat. Laev vajus ankruklüüsidesid saadik vette, kuid kohe põhja äi läind, plangulast hoidis ta vee peel. Meid korjas hiljem üles üks Hollandi kalalaev.

RKM II 353, 70/3 (1) < Jämaja khk, Kaavi k – Leo Saar < Aleksander Vipp, snd 1897 (1980/1)

135.

Kas laevas kotermann ka oli? Olete kuulnud niisugust asja?

Olen kuulnud küll. Üks mees mulle rääkis, et neil on olnud küll.

Kuidas see siis oli?

See oli Toore pankade peal nende laev, noh, nad olid Inglisamaalt välja tulnud. Neid Noorde meres või Põhjameres. Enne Toore panku ta on vahist ära läinud. Tuulene aeg on olnud. Kangest tuulene aeg on olnud. Ta on vahi pealt ära läinud. Ta on näinud taha otsa, see logi, see näitab, kui palju edasi läheb. Teda saadeti seda vaatama sinna taha. Ta on näinud, et üks must mees on tulnud tekist põigiti üle laeva ja läinud tema eest sedasi. Nii kaugel, kui teie must praegu olete. Sedasi siis läinud üle parda merre. Nad pole kaua saanud edasi sõita. Natukese aega, poole tundi või mis nad. Selle peale käinud igavaene kärts ja Toore panga peal kinni. Nii laevad saava puruks. Ja oligi sellega siis. Ta siis uskus kõvasti seda asja, on niisuguste nähtuste ees.

RKM, Mgn. II 2703 b < Jämaja khk, Mässa k – Ingrid Rützel ja Olav Kiis < Aleksander Vipp, 78 a (1975)

136.

Kui vahimees, kes öösel laevas vahti pidas nägi, et keegi lahkub laevalt kott seljas, siis arvati, et laev pea hukkub ning igaüks katsus, et ta laevalt minema sai. Seda kotiga meest peeti vaimuks ja nimetati teda kotermanniks.

E 84563 (11) < Kihelkonna khk, Lümända v, Pelguse k – Kuusner, Ting, Medvedev, Tinstöm < Peetr Himmist, snd 1878 (1933)

137.

Vana rahvas räägib, et kui laev hukka läheb, lahkub kotermann laevast. Kotermann on laevavaim, kes laeva ja laevameeste üle valvab. Üldiselt on ta nägematu; mõne korra näitab ta ennast ometi, kui nimelt laevale või laevameestele midagi iseäralikku juhtub. Korra näinud laevamehed kotermanni. Kohe selle järele jäänud pooled laevamehed haigeks. Teine kord näinud teised laevamehed kotermanni. Varsti selle peale jäänud laev ankrust ilma. Laevamehed peavad hoiduma, et nad kudagi kotermanni ei pahandu. Niisugusel puhul võib nende käsi halvalt käia.

Kotermann esineda mõne korra isegi laevamastis.

Kord jäänud tüürimees tuulised ilmal tukkuma. Kotermann tüürinud laeva õieti.

E 8° VI, 35 (145) < Kihelkonna khk – Matthias Johann Eisen (1929-1931)

138.

P o t e r m a n n i s t

Kaunis palju ebausku leidub rannaäärseis inimesis, eriti merimees perekonnis nõnda nimetatud potermannisse. Isegi merimehed, vanad merimehed, kes maailma mered läbi purjetanud ja kümneid aastaid okeaniretkeil omast elust mööda saatnud, on kaunis veendunud ebaususe selle laevavaimu suhtes. Tuleb arvestada, et Kihelkonna kihelkonnas eriline kalduvus meremeheks. Näiteks on eriti Vilsandis vaevast nuormeest, kes kodusse jääb, vaid kõik lähevad laevamehiks, kust alles vanaduspole tagasi siirduvad oma kodukohta.

Mis on siis see poterman? – Üldiselt peetakse potermanniks laevavaimu, mis laevaga igal pool kaasas käib ja mis ennast mõnikord laevamehile, madruseile ja muile ilmutab.

Kust tuleb siis laeva see laevavaim poterman, mis igal laeval on omaette ise oma olemas? – Selle kohta arvetakse, et see juba ehitamise ajal, kiilupanemisest päle sinna ümber elutsema asub ja pärast laevaga kindlalt liitub ja temas elutseb.

Teatakse, et see poterman laevale mingit halba ei soovita, vaid kõigiti nagu iga muugi asja vaim tema eest kõigiti püüab hoolitseda ja laevale hääd soovitada. Üldse esineb laeva nägematumana hooldajana, selle eest laevas midagi varjule ei jäe, vaid kes kõike teab ja kõige kohta, mis laevasse puutub oma seisukohta võib võtta.

Kui laevamehestik kuidagi viisi vaenuliselt end avaldab potermanni vastu, kui keegi juhtub millegiga potermanni segama või pahandama või üldse kui potermann laeva mehestikuga tülli satub, siis pole laeval hääd lootat. Seepärast pannakse piinlikult tähele et potermanni millegiga ei pahandata ja kui ta kusagil nähtaa on, et teda siis ei segata ega tülitata, sest poterman armastavat mitmesuguseis kujudes mööda laeva ööseti jne ümber kaeda ja ennast mõnikord laevamehile näha anda.

Kui laeval midagi viga juhtub olema, siis teeb see potermannile kohe muret. Juhtub et kapten ega madrused sellest vigadusest midagi ei tea ja see vahest laevale suuremat õnnetust ähvardab tuua, siis asub potermann ise seda parandama ja öösel kuulukse kas masti juurest või kusagil mujal haamrilööke, raiumist jne. See kor-
dub igal öösel ühel või teisel kujul. Kui midagi sarnast laevas kuulda on, siis peab säält, kust need kuuldunud, laeva hoolega järele vaatama, sest enamasti on siis säält midagi viga, kas mast läbi mädanend või midagi muud. Selle peab ära parandama.

Läheneb laevale mingi hädaoht, siis ei jäe poterman, kes sellest on muidugi teadlik, mitte külmaks päältvaatajaks, vaid püüab sellest meeskonnale märku anda: kas raputab tunnimeest tukkumast mingi halli vanamehe kujul ja näitab sõrmega kusa-
gile poole või astub äkki öösel kapteni kajutisse ning kutsub seda oma järele välja. Välja minnes ei leia kapten kedagi, kuid on teadlik mingist hoiatusest, valvelolekuks manitsusest. Sel puhul kus teine suurem laev jookseb mõni toll mööda, ilma et ta suuremat viga teeb. Mõnikord haaravat potermann tüürimehelt ratta ja käänvat seda, et hädaohtu kõrvaldada.

Läheneb laevale hukatus, kus enam laeval pääsmist pole, siis lahkub potermann, kas paar tundi enne hukatust või enne väljasõitu sadamas, laevalt meeskonnale nähtavalt. Nii on teda mitmel kujul nähtud üle parda hüppavat enne kokkupõrget tundi paar või mööda ketti maale roomavat laeva samas olles. Sel puhul, kui poterman laeva maha jätab, püüdku meeskond ennast päästa, sest hukatus läheneb. Sadamas seisval laeval ei maksaks üldse sel puhul välja sõita, kui ta välja sõidab, siis on see otse surmasuhu minemine. Sellest teataks lugematumaid näiteid.

Nii on poterman rahva arusaamise järele merimeeste hulgas.

E, StK 39, 137/43 (97) < Kihelkonna khk – Mihkel Tooma (1926)

139.

Kotermann – sii pidi olema üks hall lind. Kui laev madala piale joosken, siis kui sii hall lind sealt ära jooksen, siis laev lammub ära. Seda kotermanni peab esiti, kui laeva alustasse, peab kolme laastuga valmis tehtama. Siis kotermann oli laevaga ühes, niikaua kui sii kotermann ära jooskis sealt, siis laev sai otsa.

ERA II 164, 121 (10) < Kihelkonna khk, Kihelkonna v, Kõruse k, Kuusiku t. – Linda Kõögardal < Jaan Puno, 72 a (1937)

140.

Laiva potermann see peab laiva laastudest tehtama. Vanal ajal oli suur puupudree laevdel ees. See vaates siis vee sisse ning see pidi siis laeva juhtima. Kui rotid laevast maale jooskvad, siis peab lae varsti randa minema (randa minema = hukkuma).

RKM II 2, 430 (78) < Kihelkonna khk, Lümanda v, Koovi k – Heino Tarkin < Jaan Poopu, 78 a (1947)

141.

Potermann peab tehtama esimesest laastust, mis selle laiva tegemisel lüüasse. See on üks väga pisine mees. Ta keib alati laival seltsis. Kui teda on näha askeldamas laiva purjude mahavõtmise juures, siis on oota tormi; on ta ankru juures, siis peab veel teise ankru sisse laskma, muidu ei pea laev tormile vastu. Kui ta sadamas laiva peelt lahkub, tuleb järgmisel sõidul laivahukk.

RKM II 2, 471 (3) < Kihelkonna khk, Lümända v, Kipi k – Laine Tarkin < Jaan Hannus, 56 a (1947)

142.

K o t e r m a n n (P o t e r m a n n)

Sadama sillavaht näeb, et ühel öösel tuleb laevast sillale väike mehike. See laev peab järgmisel päeval merele minema. Ühest teisest laevast hüütakse talle järele:

“Kuhu sa lähed, Koots?”

“Lähen maale,” vastab hääl sillalt, “alus vana, ei taha temaga enam sõita.”

Väike mehike kaob sillavahi silmist ja lugu läheb meelest. Järgmisel päeval läheb laev, kust Koots maale tuli, ulgumerele. Hiljem saadakse teada, et ta seal hukkus. Koots, kes maale tuli, oligi selle laeva kaitsevaim ehk kotermann.

RKM II 148, 227 (16) < Kihelkonna khk, Lümända v – J. Palm < Jakob Tösine (1962)

143.

K o t e r m a n

Sel korral oli küll, kui Vene-Jaapani sõda oli. Mõned ütlevad, et koterman. Laev sai miiniga suure augu sisse. Sealtsamast august läks välja. Oli nagu heinalabu ja hele kilgatav hääl oli.

Just olevus oli küll. Vat vaimusi ma ei usu ega tontisi, aga oli, seda ma tõesti nägin. Ja kõik teisedki nägid. Nii tuline hele (h)ial oli tal ja kogu oli nagu heinalabu. Ja venelased löid risti ette.

See oli õhtu. Aga laev vajus homingu kella üheteiskümne ajal.

ERA II 130, 128/9 (1) < Muhu khk, Hellamaa v, Kuivastu k – Richard Viidalepp < Jüri Siid, 63 a (1937)

144.

K o t e r m a n n

Laeva kotermann peab olema, mu isa rääkis ühtelugu. Aga seda ma põle näin, ma'p või tõendada. Jälle ikka üks laevamees oli riakin, et see oli nii tõesti-tõesti näin.

Et see mees jään üksi laeva ja näin, et teise laeva pealt tuln üsku sokk ja nende laeva pealt tuln ka sokk ja see teine sokk võitn selle laeva soku ära. Ja see poiss

riakin kaptenile ja kapten üteln, et see laev läheb hukka, et selle laeva kotermann otsib omale uut kohta. Ja see laev olligid hukka läin.

Mu isa rääkis. Tema oli vanasti Kuivastu kõrtsimees, eks seal laevamehed jutustasid.

ERA II 130, 189/90 (9) < Muhu khk, Hellamaa v, Või k, Välja t – Richard Viidalepp < Mare, 63 a (1937)

145.

Koterman. Mina pole küll mitte näin teda laeva peal. – Kui ta teab, et laev hukka läheb, peab eest otsast sisse kargama. Kui alasti kargab, siis saavad mehed kõik surma, kui ta riides sisse kargab, siis mehed peasvad kõik ära, jäävad hinge.

ERA II 130, 361/2 (88) < Muhu khk, Hellamaa v, Lalli k, Põllu t – Richard Viidalepp < Mihail Kõvamees, 80 a (1937)

146.

Riakivad ikka, et laeval peab olema oma vaim ja et see põgeneda ennem ää kui laev hukka läheb. Öetse, et laeva vaim, laeva koterman. Mõni usub ka. Aga mis sa tead uskuda, kui sa põle näin.

ERA II 130, 424 (30) < Muhu khk, Hellamaa v, Kallaste k, Uieclu t – Richard Viidalepp < Ingel Rehepapp, 83 a (1937)

147.

See peab olema, et kui ta laevast välja läheb, et siis laev saab hukka – poterman. Inimese moodi ikka.

ERA II 191, 96 (1) < Muhu khk, Muhu-Hellamaa v, Võiküla k, Koolielu t – Richard Viidalepp < Pärtel Egor, 90 a (1938)

148.

Kui laev hakata hukka saama, siis pidada mingisugune vaim sealt välja põgenema – suure roti näol.

ERA II 191, 143/4 (4) < Muhu khk, Muhu-Hellamaa v, Tusti k, Tooma t < Põide khk, Randvere k – Richard Viidalepp < Georg Lukas, 60 a (1938)

149.

Laeva kotermanni nähakse harva. Metsikus marus on ta koledat naeru kuulda. Harilikult ennustab ta halba. Ta näitab end valge joana, mis laevast kaugenedes kaob punase kriipsuna, tihti laeva ruumides ja veepinnal. Mida lähedamal laevale ta end näitab seda suurem on õnnetus. Vahest veereb ta vee pääl puurattana.

E 84031 (198) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

150.

Kui kotermann lahkub laevast riided seljas ja pakk käes, siis päästetakse kõik mis on laeval, hukub vaid laev, kui aga lahkub riided seljas ja pakki pole käes, siis päästetakse ainult laeval olevad inimesed; kui aga koterman lahkub paljalt ja tühjade kätega, siis hukub laev ilma, et midagi saaks päästa.

E 84032 (203) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

151.

Ka väidavad merimehed kuulnud olevat kotermanne omavahel juttu ajamas. Kord kuulnud üks madrus, kuidas üks kotermann, kes hukkunud laevalt teisele laevale tulnud teise kotermanniga vestelnud (Nimelt kolm päeva enne laeva hukkumist lahkub kotermann laevalt ja läheb teisele laevale).

E 84034 (208) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

152.

Kotermann on laevas elutsev vaim ehk kaitsevaim, mis harilikult end ei näitvat. Kui ta aga ennast laevameestele näitvat, siis juhtuda laevaga õnnetus.

ERA I 3, 129 (4) < Mustjala khk, Mustjala v, Abula k – Abner Uustal, 14 a, Kuressaare Ühisgümnaasiumi õpilane (1930)

153.

Kui laev hukka lähäb, siis laeva vaim lähtvad nuttes ää. Ehk kui enne nähtud, siis ond teada, et asi hukka lääb. Sie on orava plaani valge luom.

ERA II 16, 344/5 (7) < Kihnu khk, Rootsi k, Põlde t – Herbert Tampere < Madli Vesik, 65 a (1929)

154.

Igas laevas on oma ingel, see kotermann. Kui kotermann läheb maale tühjalt, siis laev upub, aga mehed pääsevad. Aga kui kotermann teadsa läheb maale komps kainlas, siis läheb põhja koos meestega.

KKI 10, 140 (8) < Mustjala khk, Abula k, Räägo t – Asta Hameri ja Ülo Tedre < Sander Õunpuu, 71 a (1949)

155.

Kotermann – see peab üks nägemata isik olema. Kui see ära läheb, siis laev hukkuda. Pidi üks loom olema, säuke rotitauline. Paadisillast pidi laeva peale minema. Paatide ja väikeste laevade peal ka kotermanni peale, see ikka suuremate laevade peal.h

KKI 10, 370 (1) < Mustjala khk, Mustjala v, Silla k – Ellen Hiob < Ado Heinmets, 78 a (1949)

156.

Kotermann – see peab olema keegi nägemata isik laeval. Kui see laevalt lahkub, läheb laev põhja. See peab olema sõuke rotitauline olend. Kotermann läheb laeva peele laevasillast. Paadi peel pole kotermanni.

KKI 10, 508 (1) < Mustjala khk, Mustjala v, Silla k – Heldur Niit < Ado Heinmets, 78 a (1949)

157.

L a e v a p o t e r m a n

Kui laeva poterman ennast näidab, siis pole laevaga asjad kõik korras. Kui asjad laevas on korras ja midagi tulemas pole, siis ei tea keegi, et poterman laevas on. Kui potermanni nähakse laevalt ära maale või ükskõik kuhu – ainult laevalt ära läheb, siis läheb laev hukka, või jookseb randa või rahule puruks.

P[otermani] saamine. Kui laevameister laeva töö juures, enne kui töölised ikka, lööb esimese laastu laevatöö juures, ning selle pistab tasku – siis saab sellest poterman. Kuidas see poterman sellest laastust sai, seda vanamees ei tea.

ERA II 8, 645/7 < Püha khk, Vanaküla k – Mihkel Tooms < Jüri Salm, snd 1864 (1928)

158.

Olgu mis tahes, aga loomad aimavad küll asju ede. Olime jälle laevas. Laev oli sadamas ning äkisti pistid keik rotid ning hiired silda mööda maale. Tahtsime ka ää minna, aga kapten pole laskand. Sõitsime jälle välja ning selle sõiduga laev läksid põhja. Näh, rotid täadsid ede, et midagid tuleb.

RKM II 4, 525 (5) < Püha khk, Pihlta v, Suure-Rootsi k – Asta Sepp < Jakob Roos, 78 a (1946)

159.

Mis ennustab laevahukku?

Potermann. Muud ennust ei ole. Kui see liigub ja laevast välja läheb ja midagi kaasa võtab, sis pääsevad mehed ära, aga kui ta tühja kätega läheb, sis läheb laev kõigega.

Kes lõikab potermanni kolmest laastust, mis reedre süda sis tunneb, kas tunneb looduse vaimu ehk ei, sellest on laeva õnn. (Küsisin, mis asi on see looduse vaim. Jutustaja seletas: enne olnud jumal, nüüd jumalat ei tohtivat uskuda, siis tema ütelnud nii. – M. M.)

Sa kuule nüüd, mis just on olnud ja see on lage tõsi. Minu vend rääkis, tema oli meremees ja meremehesurma ta saigi. Aga see oli, kui ta alles hakkas. Tema on öösi üksi vahtis. Näeb, et kesktekist tuleb inimene, päris inimese näul ja olemises ja läheb üle parda vett mööda ära. Temast vagusi mööda ja astub vee pääl ja läheb...

Tema räägib homikul kaptinil. Kaptin küsib kohe: “Kas tal midagi ligi ka oli?” – “Jah, kast oli kainla all.” – “Sis me pääseme ära, põle viga, “ kaptin ütlenud. Ja läkski laev hukka, aga kõik mehed jäid alles. Sellega küll pääsid, mis igaühel seljas oli, aga kõik elu ja tervisega. See on lage tõsi.

RKM II 37, 224/7 (23) < Häädemeeste khk, Häädemeeste v – Marta Mäesalu < Anna Kuusik, 71 a (1950)

160.

On nähtud laevades enne hukkumist nähtusi, inimeste väljaminekut. Kutsuti ikka potõrman. Kui alasti, siis suuremast jaost kõik otsa saanud, kui riides, siis pääsnud. Peris ehituse aegus tulnud. Väikestes laevades ei ole ühti näinud. Suurde laevade mehed on rääkinud. Nähasse, et mastist kukub midagi maha merel, aga midagi ei ole kukkunud. Kolmandal päeval läinud mees sialtkohalt järgi.

Kes teab, kuidas see kulub potõrmanisse. Üks suur purjulaev Austraalia sadamas laadinud. Terve meeskond kolm õhtut enne magama minekut kuulnud, et laadung visatakse ühele küljele. Vahest rotid, vaadati – ei midagi. Mehed maha. Kaptin, kes laevaomanik, jäi. Kokapoiss salaja. Esimesel õhtul vajus samal ajal küliti. Ühtki ei oleks ära pääsnud. Üks 60-70 aastat sellest ajast. Just selle sama kellu ajal läinud hukka, kui kuuldud.

Riias meremeeste majas seletati ka.

Ariste 7, 6 (18) < Kihnu khk – Paul Ariste (1933) = RKM II 10, 166 (18) < Kihnu khk – Paul Ariste (1933)

161.

Putõrman – Uiõda Jõnn ise riäkis. On küll riäkin. Nämäd on läin, Taanist tuln Riia kohe, Jõnn ütlen:

“Lae lähäb hukka, aga meie jääme eluse.“

Tämä nägi, kui putõrman mere kargas. Kui mere kargas, kummardas kolm korda laeva. Üsä punasõd riided oln selgäs. Tämä ond laeva ingel, laeva kaitsja. Mitte ükski põlõ ilma inglitä. Kõigil ond oma vaim piäl. – Mehed jäid kõik eluse, tulid koo. See juba... minä olin pissike tüdrik.

Ariste 7, 28 (18) < Kihnu khk – Paul Ariste (1933) = RKM II 10, 163 < Kihnu khk – Paul Ariste (1933)

162.

Protemannid, laevavaemud olid ikka. Kui laevast läheb paljas inime, siis ei pease keegi. Kui midagi käes, siis pääsevad.

ERA II 16, 352 (17) < Kihnu khk, Rootsi k, Ärma t – Herbert Tampere < Mihkel Karjam, 60 a (1929)

163.

Enne sedä, kui “Mari” randa läks, mia nägi üese roolis, et üks nuõrõ kassi muõdi läks üle parda. Mia lei rooli kindi ning läksi uatama, mis elukas siis praegu oli. Mitte kedägi olõss nähä. Teese päävä lae läks randa.

ERA II 59, 551 (4) < Kihnu khk, Kihnu v, Lemsu k – Theodor Saar < Mihkel Sutt, snd 1886 (1933)

164.

Kui laev hukka saab, siis enne kui mere sõedab, piäb poterman maha minemä, kõigest ühele ehk kahele mehele näidätä end. Nied nähä ku lähäb. Ku minnä suur kott selgäs, siis laevamehed saavad oma riided kätte kui lae hukka lähäb. Kui päris paljalt minna käed taskus, sis kõik saada hukka.

RKM II 1, 408/9 (7) < Kihnu khk, Sääre k, Ansu t – Selma Lätt < Gustav Uad, 73 a (1948)

165.

Kapten Uuetoa rääkis. Üksaasta nähtud, et üks väike poiss läin laevast ära ja pamp oln kainlas. Et siis minna laev randa.

KKI 7, 404/5 (2) < Kihnu khk, Lina k, Järve (end Tohvri) t – Richard Viidalepp < Timofei Vesik, snd 1874 (1948)

166.

Putõrman. Uiõda Jõnn ise riäkis. On küll riäkin. Nämäd on läin, Taanist tuln Riia kohe, Jõnn ütlen:

“Lae lähäb hukka, aga meie jääme eluse.”

Tämä nägi, kui putõrman mere kargas. Kui mere kargas, kummardas kolm kor- da laeva. Üsä punasõd riided oln selgäs. Tämä ond laeva ingel, laeva kaitsja. Mitte ükski polõ ilma inglitä. Kõigil ond oma vaim piäl.

Mehed jäid kõik eluse, tulid koo. See juba... minä olin pissike tüdrik.

RKM II 10, 188 (18) < Kihnu khk, Lemsu k – Paul Ariste < Kuraga Liis (Liis Alas), 83 a (1933)

167.

Vat kui laevahukutus tuleb, laeva kamanda ei tea millegist, näevad, üks rott või nii, no ütleme, et rott, hüppab üle parda, takutort, millega laeva tõrvatakse, suus. Siis laev hakkub. Mina pole näind, olen kuulnud. Ju ta üks salalik värk on.

RKM II 40, 412 (1) < Kihnu khk – Ellen Veskisaar < Jakob Sutt, 39 a (1954)

168.

Kottermann oli laevas. Kui keegi kottermanni näeb, see pidi õnnetust tähendama. Enne õnnetust lähevad laevast kõik rotid ära. Keegi pole oma silmaga näind, aga seda ikka räägiti, et olna nõnda olnd.

RKM II 339, 264 (1) < Käina khk, Jausa k – Erna Tampere < Ferdinand Juurmann, 76 a (1979)

169.

Igal purjelaeval oli oma vaim. Kui keegi nägi, et vaim lahkus laevast, siis läks laev kõige täiega põhja (meeskonnaga). Kui aga vaim laevast lahkudes enesega laevast midagi kaasa võttis, siis pääsis meeskond kas osaliselt või täielikult.

E 84560/1 (34) < Pärnu l.- VI. Kampmann < Jüri Loorents (1933)

170.

Kooderpüksi kujutati väikese, halli habemega mehekesena, kellel seljas suur kott. Kui märgati kooderpüksi lahkumist laevast, mis väga tihti ette tuli, teati, et see laev peagi hakkub. Samutigi arvati laeva hukkuvat, millest lahkusid rotid.

E 84691/2 (14) < Pärnu l – Oleg Kikas < Oskar Roggenbaum, 60 a (1933)

171.

See oli 1956. aasta kevadel aprillis, kui ma olin traallaeva peal. Räägitakse, et igal laeval on oma vaim, koterman. Ühekorra olen ma teda näinud ja pärast olime kolm ööd-päeva söömata jäävangis, kui olime silgupüügil. Meil olid paadid rivis sadamas kai ääres, see oli Veemilgravi sadam Daugava ääres.

Mina läksin ajasin juttu ja vaatan, et kes nüüd minu küna pealt läheb, nagu väike hall mehike, kõveras ja küürakas paneb meie laeva pealt ära. Ta oli minust palju pisem, kõhna ja vimmas, ega ta nii kiiresti ei läinudki – läks rahuliku mõõduka sammuga, siis kadus ära, kõrvallaeva haihtus ära, läks teise laeva. Kõhedaks tegi küll. Ajasin vahimehe üles, et kas keegi tuli laeva, aga keegi midagi ei kuulnud. Järgmine päev oli väljasõit ja nagu merele hakkasime minema, ütlesin, et nüüd küll midagi juhtub. Sõitsime välja Riia lahte püügikohta ja olime seal kaks päeva udu- ja jäävangis, kolmandal päeval saime traali sisse ja saime pool kasti kala, alles siis saime natuke süüa. Viiendal päeval saime alles Heinaste alla. Minul selle laevaga õnne ei olnud terve praktika aeg. Terve suvi otsa oli õnnetusi.

RKM II 447, 127/9 (1) < Torma khk, Roela v, Raja k (nüüd Jaamaküla), Lille t – Kadi Sarv ja Ulve Pedastik < Ants Karu, snd 1938 (1991)

2.2. KOTERMANN LAHKUB – MEREMEESTE HUKKUMISE ENNE

172.

Laevamehed olid nähned, et üks mies oli hüpanud vüöri otsast mere üösse. Nad rääkind kaptenile, tulid Suomest. Kapten oli üöld:

“Kas see reis lähäb meil huonosti?”

Nad said onnelikult Loksale, ei old viga kaige vähematki. Siit pandi kivelasti sise, läksid Suome. Läksid kalju otsa, jäid sinna, laev ja miehed puhas puruks. Nied jäid järele, kes jäid laevalt maha.

ERA II 161, 280/1 (17) < Kuusalu khk., Kolga v., Tapurla k., Paalbergi t. – Rudolf Põldmäe < Anna Paalberg, 62 a. (1937)

173.

Püüan Teie soovile vastu tulla oma väikest jõudu mööda ja mõned pisid teated saata nende laevahaldjate kohta, mis olen kuulnud-kogunud sealt Kolga-Käsmu poolt kandist. Need on õige vähesed, sest puudub aeg ühel “äriinimesel” sihukeste asjade uurimiseks ja otsimiseks. Kuid vanasõnagi ütleb: parem pool muna kui tühi koor – nii ka minul: parem vähe kui mitte midagi.

Nime kohta: lihtsalt “vaim”, siis “haldjas”, “potermann”. Esimesi kahte tarvitakse Käsmu meremeeste juures, Kolga mehed tunnevad peale nende nimede veel viimast, s.o potermanni, ka putermanniks nimetas üks kapten laevavaimu.

Kujult: kujuta (s.o mitte nähtav, ainult kuuldav).

Laevalt lahkudes aga ilmutab end kas inimese, koera ehk muu looma näol – ka tule näol on nähtud vaimu. Ei ilmuta ennast sageli – ainult mõne sündmuse ehk õnnetuse eel. Laeval on ainult üks vaim. Lahkub laevalt enne laeva hukkumist – ei hukku ühes laevaga.

Nüüd mõned nähted, kuidas ennast on ilmutand.

Ühel väikesel purjekal olnud madrus parajasti “tüüri pidamas” – näinud, et teine tüürimees kajutist välja tulnud ja laeva ninast merde hüpanud. Järele vaadates leidnud mehe kajutis magavat. Teisel õhtul samal ajal kukkunudki mees, kes kajutis magas seekord, merde – ehk küll appi rutatud, pole suudetud meest päästa. “Mees uppus “käte vahelt,” nagu lõpetas 71-aastane meremees Kaamann Käsmust (kes ise oli eelmine õhtu “tüüri pidamas”).

ERA II 40, 447/8 (1) < Tallinna l < Kuusalu khk – Marie Kuusmann < Kaamann, meremees (1930)

174.

Kord tulid üks mootorpaat kahe mehega. Üks oli tüüris ja teine masina juures. Äkki kerkis tüürimehe selja taha üks must mees poolest saadik meres välja. Tüürimees kohkus ja jooksis masinisti juurde, aga masinist ei näind kedagi. Mees seda kodu ei rääkind, aga ta oli ise rääkind, et kui ta veel merele läheb ei tule enam tagasi. See läks täide ja jäi igavesti kadunuks ja pole mehe laipa kuskilt leitud.

ERA II 111, 476 (48) < Kuusalu khk – Endel Silberberg, Viinistu algkooli õpilane (1935)

175.

Kord kukkus purjeka mastist alla tekki (= laevalaele) mees, kellel pääluu kukkudes purunes ja kes selle tagajärjel ka suri. Kapten tahtis võtta uut meest. Kuid kõik, kes seda lugu teadsid, selle purjeka mastist alla oli kukkunud mees, ei läinud sellele laevale teenistusse. Viimaks leidis kapten ühe mehe, kes sellest asjast midagi ei teadnud. Kaup koos ja mees kolis laeva. Kompsud seljas, astub mees meeskonnaruumi, tahab visata kompsud koisse, näeb aga, et seal lamab keegi verise päaga. Mees ehmatas sellest, tuli välja, kutsus teised laevamehed oma juure ja küsis, kes on see verise päaga mees, kes meeskonnaruumis kois ja miks teda ei viida haigemajja.

Kõik läksid ruumi vaatama, jõudes aga uue madrusega eesotsas meeskonnaruumi, verise päaga meest aga ei kuskilgi. Uus mees lahkus laevast. Ta ei jäänud selle nägemuse pärast teenistusse.

Kapten jällegi hädas. Kust leida meest, kes tuleks ta laeva. Kuulab igalt poolt. Kohates merimehi sadamas küll, aga keegi ei tule, sest kõigil teada, kuidas lugu selle purjekaga. Viimaks leiab kapten ühe mehe, kes ei hooli kuulnud juhtumisest ega usu poltermani (täpselt originaali järele) olemasolu ja ta tähendust. Kuid esimesel reisil kukkus mees mastist alla ja sai surma.

ERA II 40, 458/9 < Tallinna l – Linda Espenberg (Haavamäe) < Villem Dampf, kapten (1930)

176.

Laevamehed uskusid putermanni, see oli laevavaim. Teda harilikult keegi ei näind, aga kui ta ennast näitas või mudu eesest märku andis, siis juhtus laevaga alati õnnetus. – Ükskord me olime Viipuri reidil laadimas. Öösi, kui kõik magasid, kuulis vahtmees, et üks krabistab seinaga. Ta läind vaatama, kes seal on, aga ei leind kedagi. Natukse aega pärast jälle kõbistab. Mees rääkis seda lugu ka teistele ja arvati, et putermann võis olla. Aga kapten leidis, et rotid olid söönd laeva seinaga läbi ja kõik maale läind. See on kohe selge märk, kui rotid laevast ära joosvad, siis juhtub midagi paha. Näe, oligi sedasi, enne kui Tallinna saime, uppus meie tüürimees merre.

ERA II 188, 363 (5) < Käina khk, Käina v., Tatermaa k, Tooma t < Emmaste khk. – Enda Ennist < Peeter Madrus, snd 1871 (1938)

177.

Potermann ehk podermann on minu arvates taanikeelne sõna ja tähendab laeva-vaimu, kes ikka midagi halba ette kuulutab, kas laeva hukkamist ehk muud õnnetust. Ükskord nähtud ühel laeval mitu korda, et üks võõras koer karanud üle parda laevalt merde, nii olnud mitu päeva. Mõne päeva pärast kukkunud sama laeva kapten merde ja uppunud.

Iga kord podermann ennast ei näidanud, ainult kolistanud ja müristanud laevas, iseäranis öösel, aga alati selle järele tulnud mõni õnnetus.

ERA I 3, 302 (6a) < Pühalepa khk, Suuremõisa v, Harju k – Salme Kaev < Gustav Tikerpuu, 61 a (1930)

178.

Üks lugu on kaunis uuemast ajast. Peet Laupa rääkis seda. Tema oli Hiiu krahvil madruseks. Sel ajal oli meri ka krahvi oma. Ühel mehel oli laev, aga krahv ajas maksud nii kalliks, et mees pidi laeva ära müüma. Krahv ostis laeva omale. Taani mees Hibsens oli kapten. Laev tuli propsilaadungiga. Laupa olnud sel korral just vahiks. Olla olnud kaunis häa ilm Biskaja lahes Hispaanias. Laupa näind kui kapteni kajuti poolt tulnud punane koer ja hüpanud merre tagumise purjumasti kohalt. Teisel ööl hüpanud kapten vette just samast kohast. Mehed kuulati läbi, aga keegi ei teadnud midagi, miks kapten hüppas.

ERA II 1, 601/2 (2) < Reigi khk, Kauste k – Paul Ariste < Juhan Tikerpuu, metsavaht (1928)

179.

P u t e r m a n

Puterman näitab ikka enne õnnetust. Ükskord madrus olnd vahtis. Üks võõras mees tulnd üle teki ja hüpanud merde. Madrus mõtelnud:

“Nüüd ikka tuleb midagi.”

Natukese aja pärast tulnud kapten ise välja ja hüpanud säält samast kohast merre.

ERA II 1, 650 (3) < Reigi khk, Kõpu v – Paul Ariste < Gustav Lauri, 49 a (1928)

180.

Üks must koer tulnud laeva. Laev olnud merel. Koer hüpanud üle parda merre. Samast kohast läind kapten merre.

ERA II 1, 708 (55) < Reigi khk, Rootsi k, Mikaste-Kristi t – Paul Ariste < Juhan Beekmann, 62 a (1928)

181.

Teine lugu

Üks purjelaev seisnud Suuremõisa sadamas. Meeskond maganud, ainult üks mees pidas vahti ja näind, et üks mees käind laeva tekil edasi tagasi. Vaht mõtelnd, et see üks laevameestest on ja küsind:

“Mis sa käid, eks sa ei tea, et vahikord minu käes on?”

Aga mees pole midagi ütelnud ja kadund äkki ära, nagu oleks läbi laevateki läind. Vahil olnud õudne tunne ja judinad käind üle selja. Ta läind alla vaatama, aga kõik maganud nii nagu enne. Natukese aja pärast tõusnud ka teised ülesse. Vaht rääkind oma loo ära. Teised arvand kohe, et see putermann olnd on ja et laeval ikka peab midagi juhtuma. Laev sõitnud välja ja kolme päeva pärast uppund see mees ära, kellele putermann ennast näitas.

ERA II 40, 359/60 < Reigi khk, Kõrgessaare v. – Oskar Espenberg < Johanna Espenberg (1928)

182.

Potermann ennustab madruse surma

Hiljuti käis minu pool keegi juba elatanud merimees. Küsisin temalt muu seas, et kas ta midagi teab ka laeva potermanist, mille peale mees kindlasti vastas:

“Tean küll, sest olen ise oma silmadega potermani näinud!”

Palusin teda seda juhtumist jutustada. Mees algas:

Kui ma veel noormees olin, teenisin ma kolmemastilise Läti purjeka “Annadora” peal madrusena. See laev tegi sõitusid Vene- ja Inglismaa vahel.

Kord kui meie laev Peeterburis, Mustas jões ankrus seisis, olin mina ühel ööl laeva peal vahiks. Oli pime sügisene öö. Arvates kell pool kaksteist ajal öösel kuuln ma korruga, et laeva eesotsas keegi kolistab. Läksin ligemale ja näen eemalt, et laevaninas keegi must inimesekogu midagi askeldab. Korruga kuulukse laevatekki mööda midagi minu poole krõbisevalt veerevat, midagi ümargusi esemeid nagu kartulid. Arvasin, et see pootsman on, kes piisima on tulnud, kas vaht oma kohuseid õieti täidab. Tulin laeva takkaotsa, kus tuli põles ja kus ma ka pootsmanni juhtusin nägema. Nüüd lõi mulle korruga südamesse, et ehk on see vast varas, kes laevaninas kolas. Ruttasin kohe laeva teisest küljest laeva etteotsa. Kui sinna jõudsin, ronis juba must kogu parajasti laevaninast üle parda ja kadus. Vaatasin küll kohe alla, kas veepinnal laevaninas paati või midagi muud näha on, kuid näha pole midagi olnud. Kõik laeva ümbrus oli vaga ja vaikne. Nüüd vaatasin ka tulega, et mis asjad need olid, mis tekki mööda veeresid, kuid midagi ka ei leidnud tekilt.

Hommikul jutustasin juhtumisest pootsmanile, kuid see ei lausunud mulle mitte sõnagi. Ka kapten sai juhtumisest teada. Laev vaadati läbi, kuid vajakat ei leitud midagi olevat.

Sõitsime Peeterburist Londoni. Kui me juba nädalapäevad olime laevaga purje-
tanud ja Balti meres pea Gotlandi saare kohta jõudsimel, kukkus korraga üks mad-
rus, Pärnu poiss, laevaninast vette ja uppus – ja just samast kohast, kust must kogu
ehk nägemus nädala eest end alla laskis.

E 81000/2 (1) < Jämaja khk, Torgu v – Andrei Kuldsaar < P. Ismael (1932)

183.

Kui laev randa lihab, siis poterman lihab ees ära; kui tal paun on selgas, siis mehed
pääsevad ära; kui paljas ära lihab, saavad otsa.

ERA II 158, 211/2 (21) < Jämaja khk, Hänga k, Otsa t – Aino Ahurand < Reet Ots, snd 1865 (1937)

184.

Nii kui inimesel on vaim, nii on laival ka vaim. Mu mees näind ükskord ööse kellu
kaheteistkümne ajal. Nad tõmband aerud laeva peale ja pand piibud suitsma. Siis
tulnd vee peale üks noor naisterahvas, nii kolm jalga laevast kaugele. Üks võttand
aeru käde, pidand teda lööma, isi vandund.

Siis teind nii suurt laenet, et kui laev olnd kahe laene vahel, pole midagi näha
olnd. Kolmanda päeva üks noor tüdruk viskand end silla pealt sisse ja uputand ära.
Ju ta selle vaim oli, ilmutas enne.

ERA II 158, 212/3 (23) < Jämaja khk, Hänga k, Otsa t – Aino Ahurand < Reet Ots, snd. 1865 (1937)

185.

Ükskord üks juhtumene oli, kui laeves olime. See on päris sündind lugu. Üks
lätlane tuli laeva, läks üösi, vahtis seel masinaruumis. Üks must mies on siis tulnd,
käed olnd örevil. Siis tuli ülesse, mitte möhku ei saand rääkida. Sinna on ükskord
üks meister jäänd masine vahele ja purunend ära. Siis on arvetud, et sie seel keis.
Üks Kuresaare mies on ka seel teda mitu korda neind, aga see on nõnda kange mies
olnd, et on asund roobige taha. Siis on ära kadund puha.

ERA II 164, 295 (19) < Kihelkonna khk, Kihelkonna v, Kõõru k, Kirsi t – Linda Kõögardal < Jaan Armus,
60 a (1937)

186.

Õeldi koterman või sedasi. Et kui laev põhja läheb, siis koterman läheb laevast välja, viskab ennast merre. Kui riides oo, siis mehed pääsevad ära, kui alasti, siis upuvad kõik.

ERA II 130, 328 (7) < Muhu khk, Hellamaa v, Lalli k, Põllu t – Richard Viidalepp < Mihail Kõvamees, 80 a (1937)

187.

Kotermann on üks paha vaim, kes elab laeval. Kord sõitnud üks laev reisijatega merel. Õhtuhämarikus nähtud, et üks punane koer läind üle laeva teki merre. Järgmisel päeval surnud (või tapetud, seda ei mäleta ma hästi) laeva kapten ära.

ERA I 3, 113 (6) < Põide khk – Salomonია Tumma, 15 a, Kuressaare Ühisgümnaasiumi õpilane (1930)

188.

Koterman – see peab olema üks laevavaim. Vahel peab nägema teda, meremehed näevad. Kui ta laevast välja lähäb ja midagi kaenlas on, siis üks madrus upub. Kui ta muidu lähäb, siis ei ole midagi.

ERA II 55, 257/8 (3) < Ridala khk, Sinalepa v, Kiideva k, Oti t – Rudolf Põldmäe < Tõnis Saarbi, 75 a (1932)

189.

Kui potõrmann laevast kaks või kolm päävä läin ollõ, siis minne lae hukka. Kui pal'jan sisse karatõ, siis suajõ mehed jõlma kraamita ää. Kui kott kua selgäs ollõ, siis suajõ mehed kraamiga ää.

ERA II 58, 467 (135) < Kihnu khk, Kihnu v, Sääre k – Theodor Saar < Mihkel Oad, snd 1867 (1932)

190.

Kui midagi näha on, et kahtlast asja läheb laevast välja (mingisugune nähtav kuju), kui tühja kätega läheb, et siis mehed saada kua hukka; kui midagi käes, siis mehed pääseda ära.

KKI 7, 194 (2) < Kihnu khk, Rootsi k, Mahlametsa t – Richard Viidalepp < Kutsma Sutt, snd 1892 (1948)

191.

P o t e r m a n

Vanarahva jutt on, et laeval on puderman. Üks tanska kapten oli ühe priki pääl – kahes mastis olid raad. See mees rääkis, kes ise oli näin, see oli mu seltsis laeval. Pruun koer tuln laeva, kapten näin. Län üle parda. See mees oln ruulis. Oli ka näin.

Noh oli, aga kus ta jäi. See öösi läin vanamees (=kapten) üle parda. Joon kangeste. – Mees ise rääkis, siis peab uskuma ka, et oli.

ERA II 1, 547 (1) < Pühalepa khk, Kuri k – Paul Ariste < Kusta Tikerpuu, 60 a (1928)

192.

Putermann on laeva tont. Sedast on neli aastat tagasi. Olime Heltermaa sadamas töös. Sauna Mihkel olli poeaga ka. Poeg läks kripsu luubi pääl kolme soldatiga Vorpsi poole (Vormsi). Priidu (poja nimi) läks laeva, soldatid läin ka seltsi. Mihkel seisn trepi pääl ja näin, kui must koer tuln ja läin ka laeva. Sadama kubjal pole koe-
ra oln. Mihkel ütteln:

“Äi Priidu tule enam tagasi.”

Vorpsi juures veesaabas aeas luubi kummusti. Priidu suri, kaks soldatit surid ka. Üks pääsn ära.

ERA II 1, 551 (9) < Pühalepa khk, Kuri k – Paul Ariste < Juhan Nurk, 80 a (1928)

193.

Üldse on merimeestel usk ja arvamine, et igal laeval oma laevavaim ehk puttermann olevat, kes juba laeva ehitamise ajal laevale tulevat. Kui puttermann end ilmutab, siis olevat ikka midagi erakorralist oodata. Eriti tähendavat puttermanni ilmumine õnnetust. Kord näinud laevamehed, et kapteni kajutist tulnud kapteni taoline mees välja ja karanud üle parda merde. Mehed läinud vaatama ja leidnud, et kapten istub kajutis. Pool tundi hiljem tulnud aga kapten tõesti kajutist välja ja karanud üle parda merde otse samast kohast ja samal viisil kui puttermann pool tundi varem.

ERA II 40, 474/5 < Reigi khk, Kõpu k – Gustav Lauri < Gustav Lauri (1930)

194.

K o t e r m a n n

Mees on olnud laeva peal öösel vahis. Järsku tulnud laevadekile võõras punaste juustega mees ja hüpanud üle parda. Kolme päeva pärast läinud üks mees üle parda.

EKRK I 5, 82/3 < Kõpu khk – Hillar Kala ja Endel Priidel < Elli Küttim, 45 a (1954)

2.2. KOTERMANN LAHKUB – MEESKONNALIHKME LAHKUMISE ENNE

195.

Ühekorra tulime Hiiumaalt ning läksime Talina. Laevas oli pisike pidu. Mehed jõid kapteni kajutis. Me olime ühe teise mehega väljas laevalael ning nägime mõlemad

üsna selgesti, kudas kapteni kajutist tuli pisike hall mees, kott oli selgas ning läks laivast ää. Küsisime hoomiku, kas keegi nägi, kui see mees läks ja kes see oli. Pole mette üks midagid näind äga olnd ka kedagid kadund. Me-s tea midagid arvata. Aga aasta pärast läks see kapten ää ning tuli uus. Siis täadsime, et potermann näitas meitel kapteni ääminemist.

RKM II 4, 525/6 (6) < Püha khk., Pihla v., Suure-Rootsi k. – Asta Sepp < Jakob Roos, 78 a. (1946)

IV. AUDITIIVSED KOGEMUSED

1.1. KOTERMANN KOLISTAB

196.

Moni on pelind ankrud, selge helin on kuulda. Moni konnib laevatekkis, lähed vahitima – ei ole kedagi. Eks nied ole merehaldijad vai vaimud.

ERA II 161, 382/3 (25) < Kuusalu khk, Kolga v, Leesi k, Tõnikseri t < Kuusalu khk, Kolga v, Tammistu k – Rudolf Põldmäe < Leena Kröönvalk, 55 a (1937)

197.

Kui kuskil mingisugune segadus on, nagu pimedas tühjas toas kolin, siis on putermann.

ERA I 3, 302 (6c) < Pühalepa khk, Suuremõisa v, Puliste k; Kuri k; Sääre k – Salme Kaev < Simmu Liiva, 73 a, Jüri Kuuskor, 73 a, Ann Oobak, 86 a (1930)

198.

Kui laevas midagi kolinat kuulda on, siis on putermann.”

ERA I 3, 302 (6b) < Pühalepa khk, Suuremõisa v, Kuri k < Kerema k – Salme Kaev < Feodor Visso, 57 a ja Priidu Kalju, 58 a (1930)

199.

Laeva kotermann, pime Paulus ja Torgu Nolk ja muud

Hiljuti oli minu tuttaval juhused ühe vana Sörve raugaga, kes juba üle 82 a vana juttu ajada ja temale järgmisi küsimusi ette panna:

“Noh Hindrik, sina oled juba vana ja elatanud inimene ja omal elu ajal mitmed ametid läbi viinud ja pealegi oled sa veel Riigas lootsiks olnud, kui sa merimeestega

sageli võisid kokku saada, kas ei jutustanud sulle keegi ka mitte laeva potermanist?”

Vanamees: “Seda olen ma kuulnud küll, et laevade peal olla ikka potermannid olemas. Need kolada laevade peal ümber, tehja suurt müra ja kolinat ja vahete vahel karjuda ka laeval. Tehja sarnast rögisevat häält, nagu inimene tagant kurgu, kuid midagi juttu laeva potermannist ma küll enam ei mäleta.”

[---]

E 74522/30 (5) < Jämaja khk., Torgu v. – Andrei Kuldsaar (1931)

200.

Potermanist jutustakse, et see on laeva vaim, kes sagedasti laeval müra teeb.

ERA I 3, 163 (4) < Kuressaare l. – Herta Thomson, 14 a., Kuressaare Ühisgümnaasiumi õpilane (1930)

201.

Mio vend oli Stetiinis laevavaheks. Kirjutas miolõ, et tämä ei tohtidõ üksi sioksõs suurõs laevõs olla. Mia läksi siis kua sjõnna. Kolõ kolin oli egä üese laevõs. Ühekorra oli siokõ kolin ruumis, nagu olõks kaks süldä puid ümber läin.

Meie ei tohess enäm laevõs olla. Läksime ljõnna käümä. Varssi hakkas külmining olõss minnä kusagile. Läksime laeva tahakohe jälle.

Teese üese ollõss kedägi kuulda. Üks sipsandri poiss käüs mio juurõs eesti kielt õpmas. Lae oli paalõ (postid sadamasillal, kuhu kinnitatakse laevad) vahel kespae-ga jõgõ. Kevädine aeg oli juba ning iä oli mädä. Suass enäm mäele egä mäelt laeva kuedagi.

Mio vend Jõnn oli taga kaiutis sohva piäl pitkäs. Mia siädsi kiedust. Äkest kuulsi, kui üks kargas taldreppe (vantide alumised otsad) kohast tekki ning tuli kobinal ruhvi uksõ taha.

Jõnn ütles:

“Juba Bokk (Bokk oli poesi nimi) tulõb jälle!”

Tulõss sisse ühti. Mia läksi uatama – mitte henge olõss nähä.

Teesekorra jälle süesteti nagu plaguliini (lipunööri) viht, plärtsti! kaiuti lae piäle. Sioksi kuulmisi oli selles laevõs vägä liig paelu.

Kui mehed laeva tulad, siis kaduvad sioksõd kolinad ää.

ERA II 79, 441/3 (3) < Kihnu khk., Kihnu v., Rootsik. – Theodor Saar < Jaan Uuetoa, s. 1859 (1934)

1.2. Kotermann kolistab – õnnetus

202.

Kui potermanni kuuldakse laevas kolistavat, ei tohi temaga tõreleda ega teda pahandada – võib vihastada ja õnnetust tuua laeva.

ERA II 40, 450 (9) < Kuusalu khk – Marie Kuusmann < Juhken, endine laevakapten (1930)

203.

Puterman see peab kuulutama, kui laevas juhtub midagi. Siis on kolinat ja klobinat kuulda.

ERA II 1, 620 (8) < Reigi khk, Kodaste k – Paul Ariste < Peeter Leiger, 45 a (1928)

204.

P o t e r m a n n e n n u s t a b l a e v a õ n n e t u s t

Hiljuti oli mul juhus ühe vana, peale 70 a merimehega jutule saada, kellele ma muu seas küsimuse ette panin, et kas ta midagi ka laeva potermannist on kuulnud, kusjuures vanamees seletas, et ta kaks kord olla ise potermanniga koos olnud ja selle ennustuse järeldusi ise oma silmadega päält on näinud. Palusin teda jutustada. Vanamees algas:

Kui ma veel noormees olin, teenisin ma kord auriku “Freia” peal madrusena. Kord sügisesel ajal sõitsime laevaga Tallinna sadamasse. Et laeva meeskond enamasti kõik Tallinnast pärit oli, seepärast ruttasivad nad õhtul kõik laevast maale – linna omakseid vaatama, kuna mina ainuüksi laeva peale vahiks jäin.

Arvates kesköö ajal kuulen ma korraga miski kolinat all laevas. Silmas pidades, et laevas kedagi ei või olla, sest kõik meeskond lahkus juba õhtul laevast, hakkasin ma seda kolinat lähemalt kuulutama, kusjuures ilmsiks tuli, et all laevas pikadega teraseplaate taoti. Kohkusin ära, sest olin vanadelt merimeestelt kuulnud, et potermann kuulutada ikka laevaõnnetust ette. Ja nii ka oli tõesti.

Kolm päeva peale seda juhtumist sõitsime laevaga Helsingi poole. Meres tõusis paks udu ja meie laev jooksis Soome ranna läheduses ühe kalju otsa, kus ta kinni jäi. Kohkusime esmalt kõik ära, kartes laeva ja iseenda hukkumist. Kuid siis saime maalt abi ja soomlased parandasivad laeva põhja jälle ära. Tagusivad laeva põhja kallal just niisama, nagu potermann mulle Tallinna sadamas seda ennustas.

E 81766/8 (1) < Jämaja khk – Andrei Kuldsaar < P. Pruul (1932)

205.

K l a p e r m a n n

Klapermann teeb ikki eest võõrist seda mürinad ja kolinad. Ku kõik vaga on, siis tema teeb sõukest kõrinad. Kas ta ennast lauatuiki pääl kaalub või. Siis tuleb õnnestust.

ERA II 21, 617 (1) < Häädemeeste khk, Orajõe v, Treimani k – Leida Lepp < Mihkel Krapp, 50 a (1930)

206.

Mõnikord on ka siuksed hääled, kolinad. Meil oli, kui me Viira peal elasime, minu mees oli isi paadimeister, sis tehti mul ja õel kahe pääle väike kerge paat, naiste paat – mehed nägu käisid kaugemal, meie püidsime oma all, – ja selle paadi nime oli “Eelias”.

Vana see põlnugi veel, paar aastad. Ja sis uueaasta öösi – põlnugi päris kesköö, alles niisamma kahessa-ühessa ajal, kui kõik olid vagusi jäänud, – mina ütlen õel: “Lähme välja, ehk kuuleme ka midagi.” Lähme, seisame maja otsas, vaga ja vait, kõik ja korruga mede paadi juures töötavad ... Paat lükataks kauhti! ümmer, sis pantaks piidalauad sisse, sis aerud, kõige viimati visataks kopp kolinal päralaua alla. Meie näeme paadi ära, paat seisab kummuli, aga hääled töötavad ümmer, ja mõlemad kuuleme ühtemoodi.

Saab nii madisepäeva aeg, mehed hülgemerre minema: “Ah, võtame see naiste paat, see hää kerge.”

Meie õega ka õues, kui mehed paadi ümmer lükkavad ja asjad sisse panevad – minul lõi kohe südames: just need hääled, mis uueaasta öösi ...

Lähvad minema kolm meest ja koer ka ligi, õde ütleb:

“Kas sina ka kuulsid?”

Tema oli need hääled nõndasamma ära tunnud.

Nüüd oli tiada, et midagi juhtub, kas mõni mees saab otsa või paat ei tule tagasi. Ja nõnda oligi, et see paat ei tulnud siia randa tagasi. Torm ajas nad ära Saaremaal, Kübarsaares olid ääre saanu, aga ühessa-kümme päeva olid tormi käe ilma tulesoojata, laine peksab üle, riided märjad, ihu pidi neid kuivatama. Kordamööda hoidnud koera oma pääl, et sooja saab.

Kübarsaares müisid paadi senna ära, isi tulid küll kõik tagasi. Suure laevades niisamma, meremehed on rääkinu, kuuled siuksi kolini ette ära, see on ennus, kes mõistab tähel panna.

RKM II 37, 224/7 (23a) < Häädemeeste khk, Häädemeeste v – Marta Mäesalu < Anna Kuusik, 71 a (1950)

1.3. KOTERMANN KOLISTAB – LAEVAHUKU ENNE

207.

Laevades on ka kaitsja, tea kas veikestes paatides on. Ta näitab ette, kui tuleb tormi; kõied ja plokid vinguvad öösse, lähed vaatama, ei ole kedagi. Siis saad aru, et vaim oli. Kui tuleb torm, siis kett raksub vaikse ilmaga – eks see vaim siis raksuta.

ERA II 114, 365/6 (16) < Kuusalu khk, Kolga v, Leesi k, Ranna t – Rudolf Põldmäe < Jüri Sandmann (Ranna-Jürg), 84 a (1935)

208.

Putermann on kas väikese (umbes jalapikkuse) halli vanamehe, kassi ja harva ka hülge näol näha, sagedasti ei näita ta end üldse, võib ainult kuulda, kuidas ta laevas ringi kolab. Mõnikord kuuldakse laevaruumis hirmust mürinat ja kolinat, vaatama minnes leitakse kõik asjad segipaisatult, üks tükk siin, teine sääl. See on kõik putermanni töö ja oodata on hirmust maru.

Meremehed usuvad kõik putermanni ja nalja heita putermanni kulul ei luba ükski täismeremees.

On putermanni laevas nähtud, ja hüppab ta üle parda, läheb laev kindlasti hukka. Niipea, kui nähtakse putermanni üle parda hüppavat, peab kohe paati minema, kellel elu armas on, sest pääle seda vajuda laev kiiresti põhja.

ERA II 40, 175 < Tallinna l < Reigi khk – Ellen Espenberg < kapten Vanaselja, smd 1881 (1927)

209.

Seda ma olen kuulnud: Üks laev Eesti ajal hukkus kojusõidul. Tallinnas elas üks mehhaanik, üks seal laeval teenis, tema oli tugevasti kuulnud koputust selsama tunnil, kui see laev uppus. Aga rohkem ma ei ole kuulnud küll niisugust asja.

RKM II 434, 157/8 (40) < Nissi khk, Riisipere v, Nurme k – Mall Hiimäe < Marta Ehrpais, 82 a (1990)

210.

Lund hakkas sadama, külmetas kõvaks mere. See old mardiohtu. Muidu ei mindud mardiohtul merele, sest üks saan küpsend räime võrku, et see on näidus. Pärast seda pole mindud mardiohtu merele. Seekord aga oli laev merel ning laeval “vana” öelnud, et öösel olnud kiunumine laeva ees, nüüd saame hukka. Ja läinud ka kõik jäädavalt.

EKRK I 27, 362 (6) < Anseküla khk, Tiirimetsa k – Pärt Lias ja Anu Melles < Hindrek East, 58 a (1960)

211.

Pottermanni kolin

Vanal ajal läinud Rahuste all üks suur purju laev hukka. Laev kõige kraamiga ja meestega vajunud mere põhja. Nüüd olla iga aasta sell samal ajal seal kohas kolinad kuulda. Laeva Pottermann kolistada hukka läinud laeva peal kraami.

E 32527 (13) < Jämaja khk – Andrei Kuldsaar < O. Pöld (1897)

212.

Koterman öeldakse laeva peal olema. Kui laev hakkab hukka minema, siis ta hakata loppima. – Kis see teab, on see nenda.

ERA II 130, 594 (10) < Põide khk, Uuemõisa v, Levala k < Põide khk, Laimjala v – Marta Viidalepp < Reediku talu vanaperenaine, 80 a (1937)

213.

Mhjäh, kulla laps, laiva potermanni ma ole üsna ise näind. Kui ma veel noor mees oli, siis ma oli “Tiina” pääl. Olime just Riigas talikorteris. Ühel pääval äkisti kuulsime all kütiruumis suurt kolinat. Me-s tea mette midagid karta. läks umbest nenda poole tunni ümber aega ning uiesti tuli igavene suur kolin.

Läksime vaatama, aga mette midagi pole näha olnd äga kuulda ka. Tuli kevade ning läksime jälle sõitu.

Esimeseks läksime Rootsi. Aga üsna Rootsi lähedal jooksis kuskil otsa ning laev toodi tagasi. Läksime siis Talina ala, aga jälle läks laev omaga nässu. Niid oli siis keigil täada, mis kolin see oli. Eks potermann ütlend ede, et midagid tulemas on.

Eks ta ütlend teise korra veel ede. Üks justkut oleks tuleruumis haamriga tautud. Meite täada pole sääl all aga mette kedagid olnd. Vaatasime kellud ning see oli just kaksteist. Teise aasta talikorteris olles jää murdiskid külje puruks.

RKM II 4, 523/5 (4) < Püha khk, Pihtla v, Suure-Rootsi k – Asta Sepp < Jakob Roos, 78 a (1946)

1.4. KOTERMANN KOLISTAB HOONES

214.

Täna hommikul ütles minu kolmeteistaastane poeg, kes käib Esimeses Keskkoolis:

“Tead, isa, poisid ütlevad, et meie kooli pööningul käib klabautermann.” – “Mis asjamees see on?” – “Mõned poisid, kes on läinud pööningule kolama, on kuulnud, et keegi kolistab seal kõvasti. Poisid ütlesid, et nad kuulsid klabautermanni.”

RKM II 37, 301 (1) < Tartu l – Paul Ariste < Andri Ariste, 13 a (1948)

2. ESEME KUKKUMINE – SURMAENNE

215.

Õnnetuse ennustus laeval

Üks madrus näinud ja kuulnud, kuidas pikki krootseili mingi kott kohinaga alla kukkunud. Kott laevale ega ka merre ei kukkunud. Peale seda sündmust olla surnud kapten, tema tütar ja kaks madrust.

Krootseil – tagumine (viimane) seil laevas.

ERA II 217, 412 (58) < Haljala khk, Varangu v, Toolse k – Taivo Laevastu, Rakvere Progümnaasiumi õpilane < Johannes Laasmann, 72 a (1939)

3. KOTERMANN HÄÄLITSEB

216.

Häält on kotermannil kuulnud, näind ei ole. Kolli pidi öösel tegema laevas, aga need on vist suured rotid.

EKRK I 27, 360 (2) < Anseküla khk, Tiirimetsa k – Pärt Lias ja Anu Melles < Hindrek East, 58 a (1960)

3.1. KOTERMANN HÄÄLITSEB – ÕNNETUSE ENNE

217.

Et putermanni ilmumine laeval õnnetust vahest ka kaugema aja peale ette võib kuulutada, pelgavad vanad meremehed osalt veel praegugi, varemalt – aastat kaks-kümmend-kolmkümmend tagasi – aga eranditult putermanni laevadel teenistust. (Putermanni laevadeks nimetatakse laevu, kus putermanni palju kordi nähtud.) Nooremad mehed aga ei näi sellest laevade vaimust ja tema saladuslikkusest enam hoolivat. Mulle jutustas kapt[en] Mänd (sa peaks teda tundma, saatis sulle terviseid-ki), et aastaid tagasi astudes teenistusse Norra parklaeva “Ariolale”, pole tal aimu olnud, et sattunud putermanni laeva, enne kui teised teda hoiatama hakanud. Siiski jäänud sinna edasi teenima ja kuulnud seal ka teiste käest, et nemadki teenistusse astudes selle laeva ja putermanni suhetest midagi pole teadnud. Nähtavasti meeste palkamisel hoiti saladust. Igal ähvardaval hädaohul tuletas kogu meeskond aga putermanni laevale ilmumisi meelde ning arvati, et viimne tunnike on käes.

Ta mäletas veel selgesti ühte juhtumit sama laevaga Golfströmis, kus neid kange orkaan tabas ning mõnigi mees ennast noomis, et ta putermanni ennustusi tähelepainemata jättis. Laev siiski ei hukkunud tol korral ja võib olla sõidab praegugi.

See oleks nüüd üldjoontes kõik, mida putermannist üldse meie meremeeste ringkondades teatakse, niiöelda tema isiku ja tegude kirjeldus. Pikema-sisulisi legende temast ei teata, üksikuis episoodides aga peegeldub ikka enam-vähem ülaltoodud iseloomustused.

Mis puutub nüüd sinu “Üle Atlandisse” siis seal ehk küll esineb pealiskaudsel vaatlusel Timavei Kondi näol midagi (ehk küll õige vähe) selle putermanni taolist, kuid ligemalt vaadeldes on see hoopis midagi muud. Seal on lihaline isik, selge on tema laevatulek ja lahkumine, ta soovib ja teeb laevale ja meeskonnale kahju; putermann aga on vaim, ilmub ja kaob arusaamatul viisil ega tee kellelegi mingit kahju ega too õnnetust, vaid on ainult nende eelkäijaks.

Muuseas mulle näib meremeeste jutustuste järgi, et puterman viibib (või on mõne isiku poolt näha) laeval ainult lühemat aega korraga, “Üle Atlandis” on too isik aga laevas pikemat aega ning kõik mehed näevad teda ja isegi kõnelevad temaga.

ERA II 40, 471/3 < Tallinna l < Emmaste khk – Eduard Oengo < kapten Mänd; Eduard Oengo (1930)

3.2. KOTERMANN HÄÄLITSEB – LAEVAHUKU ENNE

218.

Suurevalla mehed rääkisid, et Suuremõisa krahvi suur laev sõitnd Taani sundi juures. Mehed kuulnd selgesti, et üks teind vahest ees laeva otsas, vahest taga kriuksat, kriuksat. Sama öösi laev sõitnd Rootsi klippide otsa. – See oli putermann. Igas laevas on oma putermann, aga nad ei näita endid mette. Ja kui nad hakkavad endist märku andma, siis läheb laev ka hukka.

ERA II 254, 389 (3) < Reigi khk, Kõrgessaare v, Kõpu k – Enda Ennist < Paavel Pihel, snd 1855 (1939)

219.

Potermann karjub hukkuval praamil

Keegi jutustab:

Vana Jüri Uustal Mäebelt, kes nüüd juba ammu surnud, jutustas mulle kord ühest laeva potermannist, kes hukkuval praamil oli karjunud, järgmise loo:

Vanasti toonud kord torm ühe vana vene prakkpraami Riia lahte, mis Läbara küla kohal laentel mitu aega oli hõõtsunud. Oodetud iga päev puksiiri, kes selle oleks Sääre sadamasse varju viinud. Viimati ometi ilmunudki puksiir. See kinnitanud praami trossiga oma järele ja hakkanud Sääre poole sõitma. Korraga tõusnud

kange vastane tuul, mis takistanud praami edasi tassimist. Nüüd pole muud nõu üle jäänud, kuid tross lõigatud puksiiri meeskonna poolt katki ja vana praam jäänud jälle vabalt laentele hõötsuma.

Pärituul ajanud praami Mäebe küla kohale. Selle küla kalurid seda nähes, sõitnud paadiga praami poole, kuid seda toppama panna, pole neil kuidagi võimalik olnud. Praam liuglenud ikka edasi vee pinnal, tuulest ajatuna kuni Nossu kivirahuni, mis Tika talu kohal kaugele mere pinda kivikiiluna hiilib. Siin lõõnud korruga suur laene praami kivide vastu puruks. Ühes sellega kostnud ka praamilt potermanni suur hädakisa, kes karjunud oli nagu kass, praami hukkumisel.

E 74516/7 (2) < Jämaja khk, Torgu v – Andrei Kuldsaar (1931)

3.3. KOTERMANN HÄÄLITSEB – SURMAENNE

220.

Kui on kedagi salaja ära tapetud, mere lükatud või muud ülekohtu tehtud, siis laevavaim putermann peab mastis vinguma.

ERA II 188, 415 (70) < Emmaste khk, Emmaste v, Harju k, Küti t < Emmaste khk, Emmaste v, Kõmmuse k – Enda Ennist < Leena Valton, snd 1874 (1938)

221.

Isa rääkis. Riiast tulid Stokholmi. Stokholmi reidil korruga kuulevad, keegi triivib laeva. Täpselt nii, nagu inimene triivib. Isa oli kapten, isa kuuleb, tüürimees kuuleb. Isa kutsus veel laevamehi vaatama: mitte kedagi ei ole. Viimati üks mees ütles:

“Mina lähen magan öösel seal.”

Magas selle öö ikka ära, aga tuli ära ja ütles, et tema ei julge seal olla. Isa hakkas laeva žurnaali uurima ja leidis niisuguse loo.

Seesama laev oli jälle reidil ja tüürimees andis puksiirile vaieri otsa, aga puksiir hakkas vedama ja järsku vaier katkes ja lõi tagurpidi. Tüürimees, kes seisis poordis, sai surma. Ja kui tagasi sõitnud, siis isa kartis, et ei tea, mis nüüd juhtub. Aga mitte midagi ei juhtunud. Väga hea tuul oli ja nad said õnnelikult koju. Isa uskus ise, et see oli tüürimehe vaim, kes triivis.

RKM II 358, 544/5 (1) < Emmaste khk, Emmaste k < Pärnu l – Tiiu Tammo < Albert Tammo, snd 1904 (1981)

222.

P o t e r m a n n

Vana meremehe jutustuse järgi ülesmärgitud.

Vanasti olnud ägal laival ikka oma potermann olemas ja on ika paerguskid veel olemas sihandune laivavaim, kes laiva saatusest osa võtab ja selle käsku juhib.

See laivavim olevat ka hoiatanud laeva mitmesuguste tulevate õnnetuste eest, ja ette teatanud mõistukombel või oma ilmumisega kui midagid tulemas olnud, mida laevad või laevamehed pidanud kartma või neisse puutuma.

See olnud ühel sügisel, kui nad ühel suurel merel purjutanud. Nendel olnud ilus ja tugev laev ning meri olnud üsna linas ja taevas selge nii et meremeeste arvamise järele pole olnud midagi karta, ega pole pahat ilma keegi osanud ette ennustada.

Kuid siis sündinud laevas sihandune imelik asi, et kõik meeskond olnud üsna hirmul. Nimelt hakanud laeva tagumises mastis nagu mingi linnu hää l karjuma ning hädaldama. Näha pole midagi olnud. Käidud mastis otsimas – ka leitud pole midagi. Aga ikka karjunud ja hõiganud nagu lind või nagu laps ülal mastis.

Madrused läinud üsna hädasse. See kestnud nõnda kolm päeva, siis kadunud ära ning Teisel päeval olnud kellegille ootamata sarnane torm lahti, et laev vaevalt pääsnud tervelt sadamasse.

Madrused saanud ju ennemini aru et, selle mastis kisaga asi õige pole, et siin ikka potermanniga tegemist tuleb teha ja pole selleparast teda enam tülitanud. Hoidnud ainult eemale sellest kohast.

Kuid mitte ainult palja tormiga pole asi lõppenud vaid kolm päeva pärast potermanni karjumist suri laevapois ära.

Ei tea kuidas selle laevapois surmaga olevat aga madrused uskunud kindlasti et see potermann sää l mastis karjunud ja sellega püüdnud nii häkilist tormi kui ka laevapois õnnetumat surma ette kuulutada. Ja kui veel arvesse võtta, et laevapois jalg samas mastis tormis tulnud vihmaga libestunud puult libises ja poiss tekile surnuks kukkus, siis tõusis madrustesse v.

E, StK 39, 182/92 (16) < Kihelkonna khk (1926)

223.

Kui vanad mehed ikka Riigas Düüna Pugeri pääl turnimas käisid, siis ühekorra ühe õhta valvekordas olnd mees kuuland alt massinate juurest oigamist. Mehe täades polla sää l mette kedagid olnd. Mehed olla keik maale läind olnd, umbest kapten olnd eese kaiutis. Ikka oigamine polla ää kadund.

Mees läind vaatama, äga mette miskid polla nähja olnd. Siis see läind ning rääkind kaptenile, see ütlend kohe, et küll siis ikka mõni õnnetus tuleb, ning umbest

kolme päeva pärast Uhamä Juhan ning Arukaasiku Sander jäändkid massina kannude vahele. Mõlemad jähid eluks ajaks vigaseks.

RKM II 3, 445 (5) < Püha khk, Püha v, Loona k – Ester Liiv < Mari Liiv, snd 1868 (1947)

224.

P u t e r m a n n

Ühel õhtul on olnud karjumine laeval. Keegi teinud utt-utt. Kolme päeva pärast oli mees läinud üle parda.

EKRK I 5, 72 < Kõpu khk – Hillar Kala ja Endel Priidel < Elli Küttim, 45 a (1954)

4. KOTERMANN KOLISTAB JA TEDA NÄHAKSE

225.

See oli Riigas. Kapten lossis laeva tühjaks ja läks siis maale oma pabereid klaarima. Enni käskis madruseid, et kõik ruum tehke puhtaks. Ülearused asjad ette võõri ja taha ahtri ja ruum puhtaks pesta, tekk puhtaks pesta ja otsad ilusti ära klaarida.

Mehed korraldasid ilusti kõik asjad korda ja. Mehed said õhtuse sööma kätte ja panid puhkama. Et aga kangesti palav aeg oli, mehed põle tahnd ruhvis magada, läksid ette paki alla. Aga, said magama pannud, kui korraga hakkas ruumis igavene klobin ja mürin. See kestis kuni kella kaheteistkümneni öösse. Kui kell kaksteist täis, äkiste tuli ruumi luugist ülesse üks must kogu ja läks krootmasti kõrvast ülesse vastu taevast.

ERA II 254, 461/2 (6) < Reigi khk., Kõrgessaare v., Kiivra k. – Enda Ennist < Andrus Rimmel, s. 1870 (1939)

226.

M u s t k o e r

Üks kord Pärnu linna silla ääres olnud mitud kutrulaeva ja ka veel üks väljamaa kaubalaev. Kutrulaeva kapten läinud kesk öösel välja laeva lae peale ja juhtunud kogemata selle väljamaa laeva poole vaatama. Seal näinud ta, kudas üks must koer seal ümber laeva käinud vee peal, sest sügisel õöl oli juba ja jäekirs peal. kapten mõtlen ise, et peaks ta nüüd natuke edasu minema laevast, siis ta kaoks vee alla.

Ta tulnud ka kapteni laeva poole, aga ei ole kedagi vaonu vee alla, viimaks pöörnud ümber ja läinud ära laeva varju, teisele poole.

Kapten läinud magama ja natukese aja pärast kuulnud, et üks hirmsaste laevaankru ketta ragistab, nõnda, et laev mürab.

Viimaks kadunud kettide kolin ära ja selle peale läinud üks veikese kella healega laeva kõrvalt vee seest edasi.

Kapten läinud küll vaatama, aga pole midagi näinud, aga see olnd kurivaim või tondid väljama laeva peal, kes ennast nüüd koeraks oli muutnud ja sellepärast kapten laeva kette ragistas, et kapten arvas, et ta vee sisse kukkus.

E 4548/9 (7) < Tõstamaa khk, Pootsi v – Gustav Anniko (1893)

227.

Ühekorra üks laev olnd Tallinna all. Kapten ja kõik teised meremehed läind maale, kokk jäänd laeva. Kapten ütlend kokale:

“Kui sa midagit kuuled, siis mine välja ja ütle: “Las seista!”

Kapten ja madrused jäänd ööseks maale. Öösel oli kolin väljas, üks laarind ankreru ketti puhas. Kokk vaatand välja ja ütlend:

“Las seista!”

Ja siis jäänd asi seisma. Natuke aega olnd vahet, laaritud jälle kettisi: Larlar-liir, larlar-liir. Kokk keeland jälle – jälle jäänd vaikseks. Ja siis olnd tükk aega vaikne, aga äkist käind tsumm ankur sisse. Äkist tulnd suur tuul. Mehed olid kolm päeva maal ja kotermann pani ankru sisse ja ta päästis laeva ära. Nad olnd kapteniga ühes, ühes laudas söönd.

RKM II 75, 164/5 (1) < Mustjala khk, Võhma k, Väljajärna t – Erna ja Herbert Tampere < Jüri Meri, 83 a (1958)

4.1. KOTERMANN KOLISTAB JA TEDA NÄHAKSE – LAEVAHUKU ENNE

228.

Putermann on laevavaim, kis kolistab ja mürab. Mõni nääb teda ka vahel, must kuju mastis, siis saab laev hukka.

ERA II 189, 83/4 (65) < Emmaste khk, Emmaste v, Sõru k, Pärtli t – Enda Ennist < Peeter Pärtel, snd 1873 (1938)

229.

Poterman vai... Ebausü aegas igas laeval oln jah. Kobistan ja kolistan ikka ruumis. Üks näin, et mies kukkun sisse – laev läingi hukka.

ERA II 16, 342 (4) < Kihnu khk, Kihnu v, Lemsik k – Herbert Tampere < vanamees (1929)

4.2. KOTERMANN KOLISTAB JA TEDA NÄHAKSE – SURMAENNE

230.

P o t e r m a n n

Potermann on sõuke vaim. Ku laev randa lähva, siis nähtava tänd. Ta pilduva rotid välla. Näitab inimese moodi ja mõnikord vaim kah. Kunturilaevade ja sõukste suuremade pääl ikki potermann olnu. Laevameister teeb potermanni laeva. Siis ta jätab ühe laastu laeva kribide vahele, siis see teeb sõukest häält. Vaga ilmaga justku keegi ikki kobistab. Mõnikord vanemad mehed teevad ka nooremadel potermanni. Paneb siis sae või mõne kõliseja asja seina pääle ja siis ikki teeb häält. Meil tegi see va Pritsu ikki potermanni. Ükspää päris vaga ilm, aga ikki sõuke kobin. Viimati nägime, et saag vällas vee tangi vasta ja see seda kobinad tegi.

Ku mia “Tatjaana” pääl olli, paukus nõnda; kus lõhkus all sõssi ku mürises. Kus läksid elektrepatareidega alla, tegid kõik valgeks. Mitte midagi põlnu.

Nasterahvas valge juustega käinu teki pääl. Eest piigist käis alla masinaruumi.

Mina ükskord ollin öösi vahtis. Masinal olli kurblevõll katti ja küll ta siis loksis. Päris nii, et terve kamando aeras üles. Kõlksutab päris täiesti, justku haamrega lööb. Meister olli meil üks hiidlane.

“Ottumari” pääl rääkisid küll, et on potermann olnu ja uppusedki seitse meest ära selle aera sihis. Meil ei saanu viirastus olla. Me päris hulga mestega kuulatasime. Laevamestel on see suures lugupidameses.

Ku potermann lähva ära, pekled (pakid) kaindlus, siis laev lähva hukka. Vere sihis või midagi võib olla. Tema päris katla kere sihis paugub, paugub ku loeus.

ERA II 21, 611/5 (1) < Häädemeeste khk, Orajõe v, Treimani k – Leida Lepp < Mihkel Krapp, 50 a, Martin Brackmann, 38 a, Theodor Jürgenson, laevamehed (1930)

4.3. KOTERMANN KOLISTAB JA TEDA NÄHAKSE – MIDAGI EI JUHTU

231.

Ühele laevameistrile antud unes teada nimi, mille panna varsti valmissaava laevale. Laeva omanikud polnud aga selle nimega rahul ja pannud teise nime. Laeva pole suudetud kuidagi merde saada, poole rohkem läks mehi abilisteks vaja kui teiste samasuguste laevade ajamisel.

Sellel laeval on sagedasti nägemusi nähtud ja kolinat kuulnud. Laevakraami kantud ühes kohast teise ja tehtud muud müra. Kord nähtud ühte paati meestega laeva juurde tulevat, mehed tulnud kõik laevale, kuulnud selgesti meeste samme – aga näha laeval polnud kedagi. Õnnetust laevaga ei juhtunud.

ERA II 40, 449 (7) < Tallinna l < Kuusalu khk – Marie Kuusmann < Kaamann, meremees (1930)

232.

Laevas oli niisuke vaim, mis võis vee pääl käia. Ükski ei näinud kui ta tuli või kui ta läks. Kui ta tuli, sis teretas. Kaptenile oli ütelnud:

“Kui ma ei luba, ei saa sa kolmel päeval magada.”

Kui teda laeval ausaste üleval peeti, läks asi hästi.

“Üks trull ta ikka oli,“ arvas vana kaheldes.

E 60189 (21) < Noarootsi khk, Paslepa k – Paul Ariste < Andrus Greisman, 63 a (1927)

5. KOTERMANN NUTAB

233.

Ühekorra ühe laeva kenla peal istund üks naesterahvas ja nutnud, et kus ta siis saab kui laev hukka läheb. Kadus tema ära, ei tea kes tema oli. Siis öeldi, et see oli haldjas.

ERA II 192, 126 (50) < Kuusalu khk, Hara k, Kõrvemetsa t – Rudolf Põldmäe < Kadri Kvellstein, 85 a (1938)

234.

Laeva ehituse juures randas kuulnud nutmist. Laev läks tükkis ära. Viis viis meest kaasa.

ERA II 16, 352 (18) < Kihnu khk, Rootsi k, Ärna t – Herbert Tampere < Mihkel Karjam, 60 a (1929)

235.

Oli kobin laevas kuulda oln, mindüd vaatama, ei ole kedägi (poterman). Vanad kaptenid rääkisid ku aega oli. Mõned kuulvad nutmist laeves või muud.

RKM II 1, 504 (5) < Kihnu khk, Mõisa k, Pärdi t – Selma Lätt < Engel Kiviränga, u 80 a (1948)

6.1. KOTERMANN LAULAB – LAEVAHUKU ENNE

236.

Putermann

Ah putermann? On küll. Mina kuulsin selle ikka ühekorra ära. Mina teenisin Suuremõisa krahvi kolmemastilises purjelaevas “Andreas”. Mihkclipäeva õhtul, aas-
tat enam selgesti ei mäleta, just vaidlesime putermanni üle; mehed ikka ütlesid, et
on olemas, mina jälle hakkasin vastu, et ah, olge vait, ise vanad mehed, aga varsa
aru – kardavad tonti!

Mäletan selgesti, kell oli just pool üksteist, kuulsime korraga, kui üks lind laulis
imeliku selge häälega masti otsas.

Läksime vaatama – juba hää! kostis teise masti otsast.

Läksime sinna – juba hää! kolmanda masti otsas.

Nii ajasime teda tükk aega taga, aga ei näinud midagi, ainult kuulsime.

Kell puudus kümme minutit ühest öösel, siis laev jooksis grundi. See oli Rootsi
rannas Bornholmi lähedal.

Rohkem ei ole putermanni kuulnud. Teised rääkisid, ja nii ta on ka, et kui puter-
manni kuulda, siis ikka midagi õnnetust juhtub.

ERA I 3, 376 (17) < Pühalepa khk, Suuremõisa v, Reikama k – Salme Kaev < Peeter Sakkur, 68 a (1930)

237.

Olime Suuremõisa krahvi Ungern-Sternbergi suure kolmemastilise parklaevaga
“Andreasega” Inglismaale minemas. Laeva kapteniks oli Limberg. Kui laev alles
sadamas oli, sõitis krahv ka sadamasse ja ütles kaptenile:

“Minge ja tehke see reis Inglismaale ja tooge laev tagasi, siis lasen ma teid lahti!”

Kõik läks nagu kästud ja olime juba tagasisõidul Põhjameres ja lähenesime
Norrale, siis ütles vana madrus Madis Salin minule:

“Kuuled! – laeva vaim laulab mastis – tuleb vist midagi õnnetust või muret!”

Mina olin pootsmanniks laevas. Naersin küll esiteks Madist, aga et ma ka kuul-
sin kriuksuvat laulu, siis ronisin üles vöörmast (esimene mast), et järele vaadata
kas ehk mõni suurem raudplokk on vast õlitamata, mis laeva kiikumise ja purjude
surve all kriuksub. Kuulsin juba laulu, nagu linna laul, ahtras, et juba asi mind huvi-
tas, siis tulin maha ja läksin ahtrast jälle üles (kolmandasse, tagumise masti), nüüd
laulis jälle eesmastis, nõnda ma käisin kõigis mastides – pime oli ka, midagi pole
ma näinud, kell oli võib olla üksteist õhtul ja kell üks või pool üks laev löi põhja,
Norra rannas. Tuul ikka oli vali ka, aga meie laev oli uus ja tugeva taglasega – oleks
pidanud ikka vastu pidama, aga noh, kaptenil vist olid mees krahvi sõnad, lahti-

laskmisest. Lühikese ajaga olime Norras maal. Minul oli 21 kopikat raha ka, aga muu varandus – riided ja... jäid kõik.

ERA II 171, 566/7 (1) < Pühalepa khk, Reikama k – Konstantin Vilu < Peet Sakkur, snd 1862 (1938)

238.

Me läksime Kopenhaageni ja laevavaim hakkas triitsutama, nagu hall lind oli. Natukese aea pärast laev läks kinni. Laevavaim või putermann, kudas teda hüitakse, kui ta ennast näitab, siis juhtub õnnetus.

ERA II 189, 340 (35) < Pühalepa khk, Pühalepa v, Reikama k < Käina khk, Harju k – Enda Ennist < Peet Sakkur, snd 1862 (1938)

6.1. KOTERMANN LAULAB – SURMAENNE

239.

Ühekorra jälle laev sõitend kange tormiga merel. Üks mees olnd tekil vahis. Äkist, see mees, kis vahis olnd, kuulend, et mihed hakkend ruhvis laulma. Päril tuttav laul olnd, ta nurutand ka seltsis. Siis ta läind vaatma, et mis nee mihed siis sääil laulvad. Mihed magand keik vagusi, ükskid pole laulust midagid teedend.

Pärast ta läind uuesti tekile, siis ta kuulend kolm nii kibed laksu, nõnda kut püsipaugud olnd.

Tuul olnd ikka nii vali, et mastis juhtund midagid rike ning kolm meest ronind üles seda parandama. Nõnda kut nad olnd ülal ja pidand tahtma viga parandama, tulnd üks tugev tuulehoog. Kõik kolm meest kukkund mastist merese ning uppund ära.

RKM II 2, 311/3 (2) < Kihelkonna khk, Lümanda v, Jõgela k – Heino Tarkin < Priidu Meier, 61 a (1946)

V. HOIAB LAEVA, TEGEVUSED

1. Annab tuult

240.

Mu mees oli olnd teise mehega tekkis; vaga aeg olnd, tuule tiba pole ka puhund, siis läind üles masti inimese moodi; teind purjud lahti, nii tuul tulnd varsi. Oli hea vaim, näitas ede ära, et tuul tuleb, saab minema.

ERA II 158, 212 (22) < Jämaja khk, Hänga k, Otsa t – Aino Ahurand < Reet Ots, snd 1865 (1937)

241.

Mõnel purjekal asuvat hää vaim, kes vaga ilmaga tuult annab, ja hoiab laeva õnnestisist. Neid laeva vaime nimetatakse buttermannideks.

E 84476 (2) < Pärnu I – Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi õpilane (1933)

2. PARANDAB LAEVA

242.

K o t e r m a n n

Korra olnud laevamehed merel. Laev sõitnud, täied purjud peal, ilusal ilmal edasi. Korraga kuulnud kapten, et keegi laevas kolistab, toksib. Vaadanud järele: kõik mehed laevalael.

Kes võis ometi kolistada? Kuulnud isegi öösi toksimist. Järgmistel päevadelgi ei lõpnud toksimist. Muud laevamehed kuulnud sedasama. Kõik murdnud pead saladusliku toksimise seletuseks.

Korraga tõusnud kole torm. Maru murdnud laevamastid puruks. Laevamehed kartnud, et torm laevagi purustab. Laev pidanud vasta. Laened lükanud laeva edasi, laev jõudnud õnnelikult sadamasse, kui tal ka mastid puudusid. Nüüd saanud laevamehed aru, et toksija laevas kotermann olnud, kes laevalaudu kinnitanud, et laev võiks tormile vasta panna.

E 8° VI, 34 (144) < Kihelkonna khk – Matthias Johann Eisen < Mänd (1929-1931)

3. PUMPAB VETT VÄLJA

243.

P u t e r m a n n

Kapten Tengi purjek "Palma" seisnud Kõrgesaare sadamas. Olnud laubeõhtu ja ja kõik mehed pääle Sammi (õige nimega August Saamuel) läind paadiga maale. Sammi olnud kokapoisiks. Kapten annud enne maaleminekut talle kõva käsu iga tunni ja poole tagant pump lõntsiks teha. Kõva tuul olnud ja Sammi tulnud kajutist välja pumpama. Näeb: pisike hall mehike jookseb pumba juurest alla laevaruumi. Sammi katsub, pump lõnts. No kesse mind ninapidi veab, mõtleb Sammi ja otsib laeva läbi. Aga mitte kedagi! Ka luupi pole ja Palma silla juurest hea laksu maad kaugel. Kui Sammi tunni tagant pumpa läheb katsuma, on see lõnts ja poisil pole

midagi teha. Aga hommikul pole Sammi sest kellegile lausuda julgend, kartnd, et teised naervad ta välja.

Esmabe homigu sõitnd Palma Kõrgesaarest välja ja juba Luide (Luidja sadam Hiiumaal) all jäänd ahtrast kinni ja hakkand kõvasti lekkima. Toodud kolm pumpa ja kümme meest pumpand terve päeva, niiet pää suitses otsas, siis saand niipalju, et Palma pääsänd Luidele dokki.

“Sammi rääkis seda mu oma vastu ja vandus, et see täitsa tõsi on,” lausub jutustaja lõpuks.

ERA II 40, 164 < Reigi khk – Ellen Espenberg < kapten Mänd, snd 1875 (1927)

244.

Butermann pumpamas

1912. aastal seisnud kaljas “Palma” Hiiumaa ääres Luidja lõukas tuulepaos. Meeskond, pääle käesoleva loo jutustaja August Samueli, kes teenis Palmal kokana ja oli tol ajal umbes neliteist aastat vana, oli maale läinud. Et laev oli vana ja seetõttu kõvasti lekkis, siis oli kapten Samuelile kohuseks teinud laeva vähemast paari tunni tagant pumbata, kuna vastasel korral see oleks võinud põhja vajuda.

Varsti peale meeskonna lahkumist algas tugev NW [nordvest] torm ja see vanale laevale veel enam peale katsus, nii et laeva tuli veel sagedamini pumbata. Kusti pumpas lühikeste vaheaegade tagant pea öö läbi laeva, samuti ka järgmise päeva, kuna torm oli tugev ja ükski hing laevale ei pääsenud. Öhtuks oli Kusti niivõrd väsinud, et ei suutnud enam pumpa lõntsiks tõmmata. Siis ta läinud rufi ja heitnud pisut puhkama.

Mõne aja pärast ärgates kuulnud, et pump tugevast töötab. Rufi aknast piiludes näinud, et keegi hallis riides, halli habemega vanamees, kel jalas olnud veesaapad, vöö vahel vene kirves ja pääs südvester ning ise olnud umbes pütsi (puldaniist veeämber) kõrgune, tugevasti pumbaangliga töötanud seni, kui pump olnud päris lõnts.

Kusti muidugi ei julgenud enam rufist välja minna. Mõne aja pärast tulnud see halli habemega vanamees jälle ning mõõtnud uuesti laeva kogunud vett, nagu see ikka tavaliselt enne pumpamist sünnib ja tõmmanud jälle pumba lõntsiks. Nii kestnud see kaks päeva ja ööd.

Kui kolmanda päeva öhtul torm nii palju raugenud, et meeskond laevale pääses, siis olnud Kusti näost valge kui kasetoht ega rääkinud alguses sõnagi, kuna lõpuks teiste pärimise peale seletanud loo lõpulikult ära.

Mehed alguses ei tahtnud lugu uskuda, kuid kui laeva looditi ja selgus, et laev tõesti veest tühi oli, mida Kusti poleks suutnud kolm päeva vahetpidamata teha, siis seletas kapten, et tõepoolest mõnikord tulevat butermann niisugustel juhtudel laevameestele abiks. Kas teeb ta seda armastusest meeste vastu või laeva pärast,

sest laeva põhjavajumisel lahkuvat butermann alati laevast. Butermann elavat laevas karneeringu vahel (karneering – laeva välise ja sisemise seinte vahel asuv tühi ruum).

ERA II 40, 463/6 < Reigi khk, Kõrgessaare v – Harri Artur Espenberg (Haavamäe) < August Samuel (1930)

4. TEGUTSEB KATLAKÜTJANA

245.

Laeva vahikorras olev kütja jutustas: Olin all kütmas, kui märkas, et olin paberossid ruhvi unustanud. Läksin neile järele. Ruhvis olles kuulsin kuidas keegi labidaga süsi ahju viskas. Kuna kõik mehed ruhvis koos olid ja kütteruum tühi oli, jäime kõik mehed imestades kuulutama. Kotermann ütles “üks” ja selle järele jooksime vaatama kes katlaruumis võiks olla. Leidsin, et labidas oli teisel kohal, kuid ühtki elavat hinge säält ei leidnud. Nähtavasti ilmutas end kotermann sel kujul.

E 84033/4 (207) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

5. KOTERMANN KOKAKS

246.

Haldjas laevas olnud

Kord jutustas keegi laeva madrus, kudas tema laevas haldjat on näinud.

Olnud üks pühapäevane pealelõuna. Laevamehed tahtnud laevast välja minna, aga et kokk oma ametiga pühapäivilgi laeva külge seotud on, ei saa tema muidu välja minna, kui ainult siis, kui keegi tema asemikuna ametisse jääb. Nii jäänud siis üks madrus kokka asemel laeva ja viimane läinud ühes teistega välja.

Olnud natukene aega juba mööda läinud, seal näeb madrus korruga, et kokk kajuti uksele seisma tuleb.

Seda nähes öelnud madrus:

“Noh, poiss, kurat, sa pidid ju välja minema, aga nüüd oled veel siin!”

Selle peale pööranud kokaks arvatud poiss kajuti uksele ära ja läinud laeva nina [vööri] poole ning läinud redelit mööda luugist alla, laeva ruumesse.

Ka madrus astunud kajutist välja ja läinud vaatama, mis asjatoimetamist kokkal laeva ruumes õiete on. Aga redelist alla jõudes näinud ta, et temal siin mitte laeva kokkaga, vaid ühe üliinimliku olevusega tegemist oli, kellest nüüd, kui senna alla laeva ruumi jõudis, enam jälgegi näha olnud.

E 50264/6 (7) < Kuusalu khk, Viinistu v – Salomon Lilhein (1917)

6. HOIAB TULEKAHJU ÄRA –EHITUS-MAJAHALD-JAS

247.

Vanasti käidi ikka mööda laatasi kala müümas ja minu kodu on mere ääres, siis käinud minu meheisa Mihkli laadal ka kala müümas. Teise päeva mindud ikka ära ja öömaja peeti Mihklis, muidu oleks pidan öösi ära minema, ja üks Vigala mees olnud ka seal peres öömajal, aga see olnud vahva jutumees ja rääkin, kuidas kotermann ta kodu tule eest kaitsen.

Vanasti käidi ikka Tallinnas oma kraaminatukest müümas ja pidi öösi kella kahest-kolmest ikka ära minema, et varem öömajale saada. Kui jääd hiljaks, on rahvast täis, ei mahu enam, sest kaks päeva oli tarvis minna. Ja nende küla mehed pidan nõu kokku, et hakkame linna minema, suurem kamp, õdusam teed käia. Ta pannud õhtu koorma valmis, heinad kotti, siis põle öösi muud, kui hobu ette ja sõit algab.

Öösi vaatab, heinu on ikka vist vähe, ajan ühe koti veel täisse. Vanasti olid omatehtud küünlad, küünal põlema ja läinud pööningule heinu kotti ajama, turgan küünla õlevihu sisse. Saan heinad kotti, ruttu hobu ette ja minema. Aga unustan küünla õlevihu sisse põlema. Olnud juba paarkümmend versta kottu kaugel, kui meelega tulnud – küünal jäi õlevihu sisse põlema. Vaadan tagasi, põle tulekuma näha ühti.

Käin linnatee ikka ära, aga süda valutan: “Ei tea kas on enam kodu, kus lähen.”

Läin koju, kõik vana moodi, ei keegi räägi sellest asjast sõnagi. Läinud vaatama, küünal põlen ära, vihuside põlen ka pooleks ja vihu sees olnud ümargune auk ja olnud kustun. Arvand, et sehukest asja tuleb ehk tuhande aasta kohta üks kord või ei tulegi.

“Ju kotermann ära kustudas,” arvan mees.

See on tõestisündin lugu, minu äiataat rääkis.

RKM II 294, 11/4 < Kirbla khk, Pagasi k – Marie Tuul < Marie Tuul oma mälestuste järgi (1972)

248.

Tulekahjuenne

Majavaim (poterman)

Uulispilli mäel põlend ükskord üks vabaniku maja maha. See olnud umbes siis, kui jutustaja mõneteistkümmne aastane poisikene olnud. Vana inimene näinud öösse, õigemini kuuland öösse pimedas õues, et üks tulnud majast välja ning läind nuttes pitkamissi Kasti mõisa poole.

Nii selgesti olnd kuulda, aga näha polnd mette midagid. Ainult häält olnd kuulda. Teisel öösel põlend kõik vabaniku majad maani maha; mitte midagi ei jäänd järele. See olnd siis maja vaim või maja poterman, mis igal majal on.

See läheb siis ära, kui maja hukka on minemas. Sedakord läind see suure nutuga majast ära kohe Kasti mõisad ning teise öösse olndkid õnnetus käes.

ERA II 8, 643/5 < Püha khk, Vanaküla k – Mihkel Tooms < Jüri Salm, snd 1864 (1928)

7. KÄSIB PURJED MAHA VÕTTA

249.

Kord merel olles kuulnud ühe purjelaeva kapten, et talle keegi öelnud:

“Purjed maha!”

Kapten vaadanud ringi, aga pole kedagi näinud. Siiski jäänud ta laevalaele ehk küll puhkama tahtnud minna. Natukese aja järele märganud ta eespool kahtlast pilve ja lasknud purjed maha võtta. Vaevalt olnd purjed maas, kui nii järsk tormihoog tulnud, mis purjed oleks purustanud ehk purjedes laeva hukutanud.

ERA II 83, 511 (15) < Tartu I – H. Lell < L. Venshau (1935)

8. LÖÖB TUKKIJAT

250.

Kuidas rottermann oli madrust lõõnud

Kord olnd ühe suure purjulaeva peal üks matrus laeva ninas öösel vahtis. – Et aga mees õige väsinud olnd, jäenud ta tukkuma. Korraga tõukanud keegi teda ja hüidnud:

“Prits, miks tukud!” – Ta teinud silmad lahti ja vaatnud korra ümber, aga pole näinud kedagi. Ta jäenud jälle uuesti tukkuma. Nüüd löõdud tale suure laia kämlaga kõva hoop parema kõrva peale ja hüitud õige valjuste:

“Prits, vahi truvist!” – Matruse uni läind kohe kus seda ja teist. Ta vaatnud ümber ja näinud, et üks elukas masti roninud ning seal ära kadunud. Varsi peale seda sõitnud üks laev õige ligidalt, nende omast kaudu. Nõnda hoidnud siis rottermann laeva õnnetuse eest.

E 32524/5 (11) < Jämaja khk – Andrei Kuldsaar < O. Põld (1897)

251.

Laevade kottermann

Hulk mehi olid pidude peäl koos, seal tuli juto sees küsitavaks; laevameeste suus liigub sagedaste jutuks, et mõne suure laeva peäl peab kotterman olema, on see nüüd tõsi või on see üks tuulest võetud sõna! – Selle seltsi seas oli ka üks vana laevamadrus, kes nooremalt, mitmed kümmekond aastat oli keik maad läbi purjutanud, ja ilmas palju näinud. See kostis:

“Valeks ei pruugi sellest mitte ajada! Seda olen ma ise ühe väga suure Hollandi kolme masti barka peäl näinud ja ta käest ühe pagana laksu kõrva peäle saanud!”

Üks himukas mees seltsi hulgast palus madrust:

“Ole nii hea ja kõnele meile seda, kuidas see tuli.“

Madrus kostis:

“See tuli nenda: ma olin öösel ees laeva pratspilli vahtis, et kas teiste laevade tulesid näha ehk vastu tulevad. Ma istusin pilli peäl ja jäin tukuma. Korraga üks toukas mind ja hüidis:

“Prits, miks tukud?“

Ma lõin silmad lahti – pole näha kedagi.

Jälle uuest jäin tukkuma! vat siis tuli kõva hoop suure laia kämlaga, mino parema kõrva peäle, selle käsuga:

“Prits vahi truuvist!“ ja ise läks krabinal voktahti kaudu üles maste salinkase. Minu uni läks seda teist!

See laeva vaim on väga hoolas, tema käib salamahti ühtepuhku siin ja seal laevas, küll mastides, paneb uued plaguliinid sisse, käib all laevaruumis, kopsib siin ja seal, kohendab purjudes ja kus ta tunneb viga olevad. Vahel on kui suur rebukull, vahel inimese näul ega lahko taevast enne, kui laev vanaks on saanud ehk randa puruks läinud, siis ta kaub.

Üks mees küsis:

“Kust niisugune loom tuleb?“

Madrus kostis:

“Kui uut laeva keelepuud tahuma hakatakse, siis laeva ülemmeister lööb kirvega kolm esimest laastu ära ja pistab neid püksitasku selle nouga, et siis ta laeva töö joudsasti ja usinaste peab minema. Saanub ta kottermanni valmis, nenda jääb see siis ikka laeva peäle kui peremeheks.

Keik pidulised kuulsid seda imedlugu vana madruse suust, tänasid teda hea juto eest ja lahkusid ühestkoost.

E 36541/2 (3) < Jämaja khk – Andrei Kuldsaar (1898)

252.

Potermann. Mehe näol

Madrus magand vahi pääl. Üks tulnud äratama, annud kõrvakiilu.

ERA II 34, 138 (38) < Kaarma khk, Kaarma-Suure v, Tahula k, Alasmaa t – Oskar Loorits < Kusta(v) Töll, 77 a (1931)

253.

Üks mies ike laevaninas vahib, et teine laev otsa ei tule. Jään kord magama. Poterman tõmman vastu silmi, et laeatas, et:

“Kas sii su magamise tund on, et siia magama tulid?”

RKM II 1, 408 (6) < Kihnu khk, Sääre k, Ansu t – Selma Lätt < Gustav Uad, 73 a (1948)

9. KÄSIB KURSSI MUUTA – JUHIB HUKKUVA LAEVANI

254.

Kord purjetanud laevamehed merel Tallinna ja Helsingi vahel. Korruga hüüdnud keegi tüürmannile:

“Hoja päalemaks (ehk paremat) kätt.”

Mees ei ole sellest kuuldagi võtnud. Hüüdmine tulnud teist korda, ikka niisama. Kolmat korda, lähend siis tüüriratta juurest ära kapteeni ülesse otsima, kes kajutis magand. Tüürmann äratand kapteeni ülese ja ütlelnud:

“Keegi hüüdis kolm korda ja käskis mind päalemaks pidada. Kas pean pidama või?”

Kapteen hõõrunud silmi ja öölnud:

“Noh kui kästi, eks siis pea pääle.”

Tüürmann selle otsusega rahul, läinud ja keeranud laeva paremat kätt.

Kui laev nõnda edasi läind, tulnud neile mere peal üks paat kuue mehega vasta, kes keik ühe hukkaläind laeva pealt olivad ja nõnda eluga ära pääsivad. Et nad ju mittu pääva mere peal ilma sööma ja joomata olivad olnud, olid nad üsna nõrgad.

Ja vaadake, kui ei oleks tüürimees mitte seda hüüdmist kuulda võtnud, siis oleksivad need mehed mere peal kõik hukka saanud.

E 6490 < Haljala khk, Mustoja k – Toomas Lepp-Viikmann (1894)

255.

Kord seilas üks laev vaikse ilmaga merel. Mehed olid tekkil kõik töös, kaptengi oli seili õmblemas. Tüürmannil juhtus midagi tarvis olema, mida ta pidi kajutist tooma. Kajuti ust avades nägi ta võõrast tuntmatut meest laua taga – istus ja kirjutas.

Kaptenil on võib-olla mõni reisija laevas, keda kapten tüürmanni eest sala hoida, mõtles tüürmann. Ta pööras kajuti ukse pealt tagasi ja läks kapteni kääst küsima, et kes see võõras mees on. Kapteni täada aga ei olnud kedagi laevas olla. Ja nad läksid kapteniga mõlemad kajutisse.

Kajutis ei olnud aga enam võõrast meest. Kajuti laua peal oli aga üks kiri, mis võõras mees oli kirjutanud. Selles kirjas kästi võtta kaptenile uut kurssi, mis ka sinna paberi peale oli tähendatud. Kapten kahtles uue kursi võtmisest, aga võttis siiski uue kursi.

Natuke aega uut kurssi purjetattes nägi kapten kaugusest midagi veepinnal ujuvat. Ja ligemalle jõudes nägid nad, et see oli üks hukund laev. Selle hukkund laeva peal nägi kapten kedagi inimest märku andes, et appi mindakse, ja nad läksid sinna juurte ning tõid selle mehe ära sealt hukund laevalt. Ning tüürmann ütles, et seesama mees oligi kajutis kirjutamas.

Ja nad rääkisid ka võõrale seda lugu ning näitasid ka ühtlasi seda kirja, mis oli kajuti laual kirjutatud. Võõras mees ka vaatas seda kirja ning tunnistas selle kirja enese kääkirjaks. Ta ütles ennast olevat selle hukund laeva kapteni.

ERA I 5, 12 (6) < Kuusalu khk, Kõnnu v, Viinistu k – Feliks Varma, Viinistu algkooli õpilane (1935)

256.

Kord oli üks laev suurel ookeanil ja see oli ööse ning tüürimehe vahiaeg. Tüürimees pidi minema kapteni kajutisse ja vaatama merekaarti. Nägi, kapten oli kajutis ühe võõra mehega ja mõõtsid kaardi juures. Tüürimees mõtles, et kust see võõras härra laeva on saant, keeras tüürimees tagasi ja ei läinud kajuti sisse. Hommiku, kui tuli kapteni vahiaeg, siis tüürimees küsis, et kes härra see oli, kellega kaardi juures mõõtsite. Kapten ei teadnud midagi.

Nüüd läksid tüürimees ja kapten kaardi juurte vaatama, mis laua peal oli. Nad nägid, et oli tõmmatud suur pliiatsijoon kaardile, mis nende reisisihist kõrvale näitas. Kapten mõtles ja lasi laeva tüürida selle joone järgi. Nüüd läks ilm maruks ja kui nad läksid, said nad ühe laeva juurde, kes oli merehädas. Need said meeskonna säält laevalt päästut, aga laev läks hukka. Nüüd tundis tüürimees, et see võõras härra oli selle teise laeva kapten, kes nende kapteniga säält kaardi juures mõõtsid.

ERA I 5, 19 (19) < Kuusalu khk, Kõnnu v, Viinistu k – Feliks Varma, Viinistu algkooli õpilane < Härman Varma, 37 a (1935)

257.

Vana merimees Kaamann Käsmust kõneleb: Mere peal “tüüris olles” öösel ilmunud keegi tundmata sõjaväelane (ohvitser) tema juurde ja annud teise kursi, ise kadunud. Mees teinud nii kapteni loaga ja kästud teatud kellaajani ses suunas sõita. Aeg täis olles jõudnud nad ühe hukkuva sõjalaeva juurde. Samane ohvitser, kes kursi andis, oli esimene, kes tuli nende laeva ja selle järgi terve meeskond. Hukkus sõjalaev ja terve meeskond sai päästetud.

ERA II 40, 448 (5) < Tallinna l < Kuusalu khk – Marie Kuusmann < Kaamann, merimees (1930)

258.

Kui puterman näitab, siis on santi ilma või häda.

Ükskord puterman tuli roolimehe juure ja käskis kursi teisale pöörata. Roolimees ei teind. Annun siis roolimehele mööda pääd, et läksus. Roolimees läks tüürimehele rääkima. Tüürimees käskis kursi nii vetta, nagu puterman ütles. Kolme päeva pärast said sinna, kui laev oli üsna vaibumas, oli merehädas.

ERA II 1, 674 (6) < Reigi khk – Paul Ariste < Simeon Viin, 57 a, Ann Viin, 58 a, abielupaar (1928)ö

259.

Laeva Peeter rääkis:

Üks mees tulnud laeva ja ütelnud kaptenile:

“Minge siit koosi.”

Laevamehed pole tahtnud kuulata. Kapten käskind: peab minema. Sääl olnud laev hukkumas. Päästet ära.

ERA II 1, 708/9 (56) < Reigi khk, Rootsi k, Mikaste-Kristi t – Paul Ariste < Juhan Beekmann, 62 a (1928)

260.

P u t e r m a n n

Kapten saatnud kajutipoiisi oma kajutisse õlikuue järele. Poiss tulnud vähe aja pärast tagasi ja ütelnud:

“Mina sinna sisse küll ei lähe! Sääl on kaks võõrast meest, istuvad laua ääres, sirklid käes!”

Kapten läinud ise. Sisse astudes näinud temagi kaht võõrast meest, kellest üks läinud võõraist tüürimehe, teine kapteni koi alla. Laualt leidnud lahtise kaardi, kuhu joon tõmmatud. Laev olnud Atlandi merel ja jutustaja teeninud sel korral samas laevas.

Kapten lasknud joone sihis sõita. Leidnud kummuliläinud laeva, kogu meeskond külje pääl. Sääl tunnud päästva laeva kapten päästetava laeva kaptenis ja tüürime-

hes need võõrad mehed, kes tema kajutis käinud, kaardile joone tõmmanud ja ise koi alla pagenud, kui kapten sisse astunud.

ERA II 40, 172 < Reigi khk – Ellen Espenberg < Peeter Kappel, snd 1863 (1927)

261.

Mehed sõitnd laevaga Kronstadist välja, lauad olnd sees, sõitnd Inglismaale, Ooglandist mööda. Baltimeres ühekorraga kapten vaadand kajuti aknest sisse ja nääb, et kaks meest seisavad laua juures ja panevad kaardi peale kurssi. Nee olnd ühed võõrad mehed. Kapten pidand ikka oma kurssi edasi. Mis see peaks küll olema, aru ei saa. Kapten läind välja tekile.

Vähä aea pärast tulnd jälle jälgima, mis nüid sünnib. Ja needsamad mehed jälle kaardi juures ja panevad kurssi. Kapten pidas oma kurssi ikka edasi.

Kolmat korda jälle seal. Siis kapten võtnd nende kurssi. Siis nad üteln, et sene sisse pead sõitma. Ja siis kapten kutsund tüürmanni ülesse, et nisuke asi on, vastu ei tohi hakata.

Siis hakand seda võõrast kurssi pidama, kuni teise pääva kella kaheteistkümne ni. Siis neil olnd kursi peal ees üks teine laev küljeti. Mehed olnd küll elus, laeva külle peale trossidega kinni seotud. Siis see kapten oma laevaga päästnd ära need mehed sealt. Vat see oli ka selle laeva vaim, kes nendele kurssi pani, et mehi päästa.

ERA II 254, 462/4 (7) < Reigi khk, Kõrgessaare v, Kiivra k – Enda Ennist < Andrus Rimmel, snd 1870 (1939)

262.

Ühes laevas oln üese tüürmanni vaht. Tüürmann näin, et üks hal'l mies oln oln kaiutis kuardi juurõs. Arvan kaptõni olad. Tüürman'n läin alla ning näin, et kurdi piäle oln uus kurss tõmmatud.

Tüürmann küsün kaptõni käest, et kas kaptõn uiõ kursi vädän. Kaptõn ütlen, et tämä ei ollõ ning ütlen, et pidäde uut kurssi purjutama.

Viimes suadud ühe laeva juurõ. Kõik mehed oln piäl surn. Kaptõn oln üksi viel henges. Tüürmann tunn otsõ ää, et siokõsama mies oln üese kuardi juurõs nao ää piästetüd kaptõn.

Kui võeras kaptõn kaiuti tuln, ütlen, et ollõ üsä tuttav koht, nao olõs siäl ühekorra juba käün.

ERA II 70, 189/91 (5) < Kihnu khk, Kihnu v, Rootsik – Theodor Saar < Mihkel Karjam, snd 1876 (1934)

263.

Kapten magan. Järsku üks ütleb:

“Pööra streeki paremale!”

Pööran. Län edasi.

Tuli kummuli läin laev ja see mees laevas, kelle nägu unes nägi.

RKM II 176, 446 (9) < Tõstamaa khk, Pootsi v – Selma Lätt < Mihkel Laanemets, üle 60 a (1964)

9.1. KÄSIB KURSSI MUUTA – PÄÄSTAB OMA LAEVA

264.

Kord andis kapten käsu, et tüüri seda kurssi, mis ma sulle andsin. See oli kenal kuuvalgel ööl. Siis tuli üks võõras mees tüürimehe juurte. Mees käskis laeva teist kurssi keerata. Mees ütles neid sõnu kaks korda, aga tüürimees ei keeranud. Siis lükkas võõras mees ta ruuli juurest ära ja läks ise ruulima. Mees keeras laeva teist kurssi. Nüüd hüppas mees laeva pardale ja näitas tüürimehele kuiva kaljut. Oleks tüürimees edasi ajanud, siis oleks laev läinud kalju otsa.

ERA I 5, 26 (40) < Kuusalu khk, Kõnnu v, Viinistu k – Feliks Varma, Viinistu algkooli õpilane (1935)

265.

Sama motiivi tunnevad ka Hiiu rootslased.

Üks mees tulnud tüürimehe juure:

“Pea seda koosi.”

Tüürimees pole pidand. Võõras võtnud roukiratta kätte ja andnud tüürimehele klopsti vastu kõrvu. Pöörand laeva kõrvale. Pidand just kaljule minema. Päästis nii laeva.

ERA II 1, 709 (57) < Reigi khk, Rootsik, Mikaste-Kristi t – Paul Ariste < Juhan Beekmann, 62 a (1928)

266.

K o t e r m a n n : k o t e r m a n n i

Jüri Rüüs oli Riiast korra tulnd oma laivaga Saaremaale. Riiast välja tulles olnd ilm kena – paras tuul olnd ning selge ka.

Teel hakkand järsku uduseks minema ning tormiseks ka. Viimaks olnd udu nõnda paks, et midagid pole ede näind ning torm olnd ka üsna kange, nõnda et ankrubel olemisest pole midagid välja tulnd. Pidand umbropsu ikka edasi minema.

Niipalju saand ikka merest aru, et laev kusagil Jaagarahu lähedal olnud. Jaagarahu juures see kardetav laevade hukkaminemise koht ongid.

Jürne vend olnd sedakord roovratta juures. Vana Jüri Rüüs magand ise all kajutis. Külap ta vist purjus oli – oli va kange joomamees ning käis pooled omad reisisid purjus peega.

Noh, vana Jüri oli all magand – äkist raputand teda üks õige tugevasti. Jüri teind silmad lahti ning näind: üks lühikene poisikese pitkune mihejupp olnd ta koi ees ning ütlend:

“Mis sa siin magad – su kondid kolisevad varsti rahude kaelas.”

Jüri ajand enese üles, äga väike hall mehike olnd kadund.

Jürne uni olnd kadund – ajand enda koist välja ning läind üles laiva ninase.

Ja kohe kuulnud, et hirmus terava mürin olnd laiva eest üsna ligidalt kuulda. See olnd lainemurd rahu kaelas.

Jüri kisendand vennale, et see roovi pööraks ja nõnda pääsind vaevalt veel hukatusest – rahu kivid jäänd mõned süllad laiva külje alt kaugele Saaremaa poole.

Hoomiguks läind ilm paremaks ning saand kenasti Kihelkonna ala maale.

Äga muidu oleksid rahu otsa laivaga puruks läind.

ERA II 8, 447/51 < Mustjala khk, Küdema k – Mihkel Tooms < Jaan Vaher, snd 1866 (1928)

9.2. KÄSIB KURSSI MUUTA – MEHED PÄÄSEVAD

267.

Meremehed kardavad putermanni, kui ta ennast näitab, siis juhtub õnnetus. Üks öösi kapten annud tüürimehele kursi kätte ja läind isi magama. Putermann tulnd tüürmanni juure ja käskind teist kurssi tüürida. Ei mees muidugi tee seda, kus sa kapteni käsust tohid üle astuda. Läind siis minema, aga natukse aja pärast tulnd uuesti tagasi ja käskind sama kurssi tüürida. Mees kloppind siis kapteni ülesse ja räägib asja talle ära.

Kapten käsib, et tüüri siis pealegi seda kurssi, mis putermann näitab, saab näha, kuhu viib. Läind sedasi ja laev läind kummuli, mehed saand veel põhjale ja päästetud ära.

ERA II 188, 476 (108) < Emmaste khk, Emmaste v, Külamaa k, Kura t – Enda Ennist < Siim Vanaselja, snd 1859 (1938)

268.

See on jälle haljasejutt või putermannijutt

Laev purjetab. Kapten paneb oma kurssi, ja kes roolib, peab seda kurssi pidama. Kapten paneb oma koisse pikali. Kajuti laes on peilkompass, sealt ta nääb, kui roolmann valtsib. Nii kui kapten koisse läks, tuli üks mees vööri poolt roolimehe juure ja ütleb:

“Senek, senek tule sisse akuraat pead tüürima.”

Kapten nääb, et roolitakse valesti ja lähäb tüürmanni juure, et kus sa lased.

Vähä aea pärast kapten vaatab peilkompassi, mehel jälle vale kurss.

Kapten ülesse mehega riidlema, mis tükk see on.

Mees rooli peal räägib ära, et võõrass mees käsib.

Kapten kutsub auskiigist teise vahimehe ja kärgib, et mis sa segad.

See ütleb, et tap põle keind mette. Siis kapten jäänd juure valvama ja lasknd roolida võõra kursi järgi. Natukese aea pärast sõitnd laev karist mööda. Siis kapten saand aru, et putermann päästis nad. Kapteni kurss oli otse kari otsa.

ERA II 254, 497/8 (21) < Reigi khk, Kõrgessaare v, Jõesuu k – Enda Ennist < Konstantin Laid, snd 1870 ja Leena Laid, snd 1890 (1939)

269.

P o t e r m a n n

Va kapten Kiil siit teadis üsna tõega, et potermann on olemas. Tema rääkis seda lugu:

“Laev sõitis merel öösse, kapten andis kurssi. Mees oli roolis. Pime öö oli. Nüid kiigi tunmata mees tuli roolimehe juure, tuli sinna, et:

“Nüid sõidad siia.»

Roolimees ütleb, et “Ma ei saa teisiti, kui kapten käseb.”

No võttend poomi kätte ja ütlend, et

“Kui sa mind ei kuule, siis ma lüün sind maha.”

Nüid see roolimees oli kurssi muutend.

Kapten küsib:

“Kus sa sõidad?”

Tema ütleb, et üks tunmata mees tuli, kässis kurssi muuta.

Kapten ütles siis:

“Täida ta soovi.”

Homigu, kui valge sai, siis laev läks põlema. Mehed olid juba surmasuus, aga siis tuli vastu laev, mis kõik päästis. Nõnda oli oletamine siis, et selles teises suunas ei oleks pääsmist olnud.

Siis üks meie küla mees oli masinameister, oli masinaruumis öösse. Nüid näeb, et üks mees tuleb pesuveel masinaruumi nurka. Tema mõtlend, et sii kütja on, et läheb sinna kusema. Siis tema tahtis säält teda pahateu päält tabada. Läks vaatma: midagi polnud, kõik oli kadund.

Teine juhtumene jälle selsamal mehel, kus nad viisid ühe mehe salaja üle. Mees oli punkris suures kastis, magas. Siis salaja nad viisid teda masinaruumi. Äkist tulnd mees teiste juure, et säält on teine mees ka. Teised ütlend, et ei ole. – “Ooh, me magasime köruti.”

Teise magamene on teda unest äratand. Ütlend, et tulgu vaatama, magab praegust sääil. Aga midagit pole olnd.

ERA II 164, 380/2 (2) < Kihelkonna khk, Lümanda v, Atla k, Kuusiku t < Kihelkonna khk, Vedruka k – Linda Köögardal < Peeter Kokk, 67 a (1937)

270.

Ühel augustikuu päeval sattunud Helsingisse sõitev laev tormi kätte. Korruga ilmunud laeva altruumist väike mehike tüürimehe juurde ja käskinud laevale teist suunda anda. Kui paarikordsele hoiatusele vaatamata tüürimees endises suunas edasi sõitnud, haaranud väike mees ise tüüri ja juhtinud laeva nii mis pragiseb üle kaljuservade ja ise kadunud laeva allaruumi. Mitusada inimest kiitnud kotermanni elupäästmise eest.

E 84033 (206) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

271.

P u t e r m a n n

Laev olnd Atlandi merel; tüürimees roolinud. Järsku ütelnud tungiv hääil:

“Loova ehk valla!”

Tüürimees sõitnud oma kursis edasi. Teist ja kolmat korda hüüdnud sama hääil:

“Loova ehk valla!”, aga ei tüürimees pane tähelegi. Sõitnud, kuni teist laeva kohanud, millega kokkupõrge möödapääsmatu olnd. Vaevaga pääsnud meeskond paatidesse, laev aga vajunud. Tüürimees mõistnud siis küll putermanni hoiatust.

Loova ehk valla = pah[emat] ehk par[emat] kätt (O. Looritsa märkus).

ERA II 40, 171 < Reigi khk – Ellen Espenberg < Peeter Kappel, snd 1863 (1927)

9.3. KÄSIB KURSSI MUUTA – KEELDUMISEL LAHKUB

272.

J u t u s t u s i k o t e r m a n n i s t

Laev sõitnud merel. Korruga ilmunud hall mehike tüürimehe juurde ja käskinud laeva kurssi paari kriipsu võrra teat[ud] sihis muuta. Kui tüürimees ilma kapteni käsuta nõus ei olnd kurssi muutma, kordas võõras oma nõuannet kolm korda. Saades ikka eitava vastuse, hüppanud võõras õudselt naerdes vette ning varsti pääle seda hukkunud laev. Päästeti vaid tekil olevad mehed.

E 84032 (204) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

10. HOIATAB LAEVAHUKU EEST

273.

T o r m i n e ö ö

Kord sügisesel, tormisel ööl joosnud laev Pedassaare otsa karile ja ei saanud enam ära. Kõik laevamehed olid hirmul, et nüüd nad hukuvad. Laeval olnud mees, kes hää ujuja. Ta võttis pika vaieri ja kinnitas ühe otsa laeva külge, teisega ujus maale ja kinnitas selle kivi külge. Meeskond tuli kõik nõõri mööda maale. Laeva jäänud aga üks väike mees, kes ei tohtinud maale minna läbi mere. Korraga ilmus laevale võõras mees. Ta tõreles mehega ja ütles:

“Kui sa silmapilk maale ei lähe, viskan su merre.”

Poisil tuli kange hirm ja ta ronis kaldale.

Kui laevamees kaldale jõudis, tõusis suur murdlaine ja lõi laeva kildudeks. See sündmus juhtus umbes sada aastat tagasi ja on tõestisündinud lugu.

ERA II 221, 605/6 (11) < Kuusalu khk, Kõnnu v, Turbanceme k, Vanatoa t – Aino Eekholm, Viinistu algkooli õpilane < Aino Mikiver, 13 a (1939)

274.

P u t e r m a n n

Laev olnud juba kolmandat päeva lausa suurel merel. Öö saabunud ja mehed heitnud magama, ainult üks jäänud valvele. Öösel, kella kaheteistkümne ajal näeb vaht laevaninast kassi tulevat ja piki lage laeva tagumise masti juurde minevat. Sääl kraabib küüntega masti ja näugub ise haledasti. Mees mõtelnud:

“Kust see kass me laeva saanud, meil pole teda ju olnud?”

Läheb kassile õige ligi ja mõtleb:

“Tea mis tal’s õige viga on?”

Aga säälsamas jookseb kass laeva teise otsa ja kaob. Vahimees otsib laeval kõik kohad läbi, aga ei kassi kuskil. Hommikul rääkinud kaptenile, mis ta öösel näinud ja kuulnud. Kapten saanud kohe aru, et siin putermanniga tegemist. Lasnud masti järele vaadata, olnudki päris maha kukkumas.

Märkus: Sama lugu kuuldud väikse lahkuminekuga Villem Luik’ilt Lilbilt.

ERA II 40, 174 < Tallinna I < Reigi khk – Ellen Espenberg < kapten Vanaselja, snd 1881 (1927)

275.

P o t e r m a n

Poterman polevat muud midagi kui laeva vaim kes laeva saatuse eest hoolt kannab.

Tuleb mõnikord nähtavale inimese kujul.

Kui laevas midagi katkiminemisel on mida inimesed ei tea, siis parandab poterman selle ise ära, et aga laevale kahju ei juhtuks.

Kui laeval on õnnetus juhtumas siis tuleb poterman aegsasti nähtavale ja sellest on laevameestel kohe teada, et midagi tulemas on.

Kui laev näituseks on kusagile kalju otsa jooksmas, siis kääneb poterman järsku tüüri, et laev läheb kaljust mööda. Seda on laevameeste elus mitu korda juhtund. Tüürimees ei tea midagi karta. Äkki haarab keegi tal tüüri käest ja teeb järsu pöördede. samuti seab ka poterman mõnikord purjesid korda kui nende korratus laevnikele on tähelepanemata jäänd ja see laevale saatuslikuks võib saada.

Potermaniga peab laeval katsuma hästi läbi saada, muidu ei hoolitse poterman laeva eest. Juhtub ka ei kui potermanni pahandada, siis lahkub laevalt ja laev hukub.

Ka majades on omad potermanid, aga neid on harva näha, need pole nii harilikud nähtavad kui laevade potermannid.

E, StK 43, 210/2 (38) < Jämaja khk, Mäebe k – Mihkel Tooms < Jüri Kokk (1927)

276.

Sii mul võõrasisa oli Riia jões old pugi peal. Seal olnd sedamoodu, et valvetunni mees seisnd ja kotermann tulnd, et:

“Minge siit ära. Laev läheb põhja, minge ära! Räägi teistele ka!”

Ta rääkind ja osa läind ära ka. Ja laev läindki põhja.

RKM II 428, 164 (8) < Põide khk, Laimjala v, Viltina k – Mare Kõiva < Aleksander Vesik, snd1908 (1988)

277.

Üks mies läin otsõ esimest laeva ning oln ühtejärke kolmteist aastad ikka sellesama laeva piäl. Lae oln Riigas ning pidän vällä sõitma. Mies oln õhta vahtis. Halli habõnõga mies tuln juurõ ning ütlen:

“Sia tulõ nüüd laevast maha! Meie mõlõmad juba kolmteist aastad piäl. Mia taha sedä kuamtõ, et sia hukka suad. Lae lähäb selle reesi hukka. Uata järke, kuedas ma maha lähä. Ku mul mõnda kae ond, siis ei sua mehed ää. Ku ma paljastõ kätegä maha lähä, siis suavad mehed kua ää. Aga egä sjõnd muedu maha lastamtõ, kui piäd oma haigõs tegemä.”

Teese õhta mies näin, et vana läin maha, pissike valgõ asi oln käe. Mies tein oma kua haigõs ning läin maha.

Lae kadun terven miestegä ää.

ERA II 59, 497/9 (2) < Kihnu khk, Kihnu v, Mõisa k – Theodor Saar < Peeter Leas, snd 1873 (1933)

11. HOIAB MASTI

278.

Sündinud lugu

Ükskord oli olnud ühes kohas sadamas kaks laeva kõrvi. Mõlemad olid olnud lastis, nii et teisel päeval oleks võinud välja sõita. Öhtul, kui videvikuks läinud, pandud tekkvahid välja, kaptenid olnud linnas.

Nüüd, kui pimedamaks läinud, kuulnud vahid, et kapteid räägivad laeva poordi peal. Vahid imestanud mõlemad, et kust need kaptenid siia said, sest nad on ju linnas. Ja kaptenid olivad rääkinud isekeskis seal: teine oli öölnud, et meie laev on alt mädanud, et ei või välja minna.

Vähe aja pärast tulnud kapten laeva. Vahid hakanud kaptenile rääkima, mis nad kuulnud. Kapten imestanud ja ei uskunud. Siis mindud vaatama ja eks oligi laev alt mädanenud olnud. Ja ei aitanud muud kui pidi hakatama parandama.

E 51387 < Kuusalu khk, Kolga v – Johannes Silberberg (1921)

279.

Laevahaldjad

Olnud tormine öö, kapten jaganud meestele parajasti käske, kui korraga hüütud mastilt: “

Me oleme väsinud ning tahame puhata, ning ei hoiä enam maste püsti!”

Kapten mõistnud, et mastid on mädad. Ning olnud hirmus ja hüüdnud: “Ärge laske, pidage veel!”

Sõidetud vähe edasi, jälle kostnud hüüd: “Nüüd laseme lahti, enam ei jõua!”

Kapten hüüdnud: “Ärge veel laske, pidage veel nii kaua, kuni jõuame sadamasse!”

Kui jõudnud sadamasse, käinud hirmus ragin ning mastid lendanud üle poordi.

ERA II 110, 96 (8) < Kuusalu khk, Kõnnu v, Turbunceme k – Oskar Silberberg, Viinistu algkooli õpilane < Rahvasuust (1935)

280.

Üks laev pidi reisile minema. Kõik oli juba valmis sättitud ja järgmisel hommikul pidid sõitma. Tüürimees, kes laeva tekkil kõndis, kuulis järgmist kõnet. Üks küsind:

“Kas sa lähed homme välja?”

Teine vastand:

“Läheks küll, aga laeva tagumine mast on mäda ja ei kannata tuult.”

Tüürimees vaatas üles, kes säääl räägivad, aga ei näind kedagi. Masti järele vaadates selgus, et mast on tõesti mäda.

ERA II 111, 473 (43) < Kuusalu khk, Kõnnu v, Turbuneeme k – Endel Silberberg, Viinistu algkooli õpilane < Endel Silberberg (1935)

281.

Igal majal ja laeval peab olema oma haldijamas, ükski laev ei pea ilma olema. Ühekorra old kange torm, laev on mere peal, saand averii ja pidand hukka saama. Saand see laev linna, siis old teise laevaga korvi.

Öösse old vaht väljas, tema kuuld, et kaks tükki räägivad – kes need on ometi?

Need laevahaldijad on rääkind kahegeisi, teine teises laevas.

Teine küsind: “Kuda te reis oli?” – “Oi, väga raske, laev tahtis hukka minna.”

Öeld, et torm taht masti maha murda alt ruhmast, aga ma hoidsin sülega kinni, siis ta ei saand veel.

Mees rääkind kaptenile. Mindud vaatama – mast oldki alt puru, katki kohe!

Tema öeld, et ma pidin sülega hoidma, vägise tahtis masti ära murda.

ERA II 192, 217/8 (26) < Kuusalu khk, Virve k, Kadapiku t – Rudolf Põldmäe < Jaan Rantmann, 77 a (1938)

282.

Laev “Atlas” sõitis vanasti Antverpenist välja. Seal laeval oli ka Lepiku küla mees Juhanes, kes räägib laeva (putermannitest) kotermannitest.

Juhanes olnud vahimees. Tema kuulnud, et keegi kisab all laevaruumis. Tema tõstnud luugi üles ja ruumis olnud kaks hallis riides meest, kaklevad omavahel.

Juhanes lausunud:

“Mis te tülitsete!”

Teine kotermann lausunud:

“Teine vaim tahab mind laevast välja ajada, sest tema on enne mind siin olnud, ja mina pean masti ülal. Ja tema peksab mind sellepärast.”

“Teine ajab mind laevast välja, et mina olen olnud ennem laevas, sest lootskiil pandi ennem laeva külgi kui mast. Sest mina pean kinni lootskiilu.” – “Mina ei või teile midagi teha, kumb pärast laeva tuli, see lahkugu.”

Natukese aja pärast kisanud keegi:

“Tulge aidake pidada. Tulge aidake pidada.”

Pootsmann vastanud:

“Lase siis lahti, kui sa ei jaksa pidada.”

Niipea kui pootsmann seda lausunud, langenud mast maha, sest üks kotermann ei jaksanud pidada masti ja lootskiilu korraga.

ERA II 229, 630/2 (4) < Emmaste khk, Emmaste v, Reheselja k, Tagapere t – Raul Loik, Sõru algkooli õpilane < Andrei Loik, snd 1882 (1939)

283.

Ükskord olid kaks laeva Riia sadamas. Öösel vahimees kuuleb, et keegi räägib. Läheb ahtrisse ja seal näeb, et kaks kotermanni räägivad, kiruvad oma kurba saatust. Üks ütleb, et tal on nii raske ankruketi lülisid hoida koos, varsti-varsti laguneb kett ikkagi. Teine ütleb, et tema hoidvat masti, seal suur pragu sees, ega vana enam ei pea.

Vahimees läheb ja kontrollib ning selgub, et nii just oligi.

EKRK I 86, 524 (3) < Emmaste khk, Leisu k – Külli Seppar ja Esta Salmistu < Fillaret Üksik (1987)

284.

Vana purjelaev olnud. Mehed kuuld, et kotermann ajand juttu. Öeld ikka:

“Ei jõua enam hoida.” Ja varsti tulndki mast maha.

RKM II 339, 427 (15) < Emmaste khk, Emmaste v, Leisu k, Uuetalu t – Aare Väljaots < Fillaret Üksik, 70 a (1979)

285.

Üks väikene jutt kotermannidest. Vanasti olnud pisikesed purjelaevad, nagu laulusõnad ütlevad: “Tule minu vanemate purjepaati”, ja kotermannidel oli ka seal hea elada ja tööd leidis ka, aga nüüd on suured aurulaevad ja rauast, on kisa-kära kõik kohad täis.

Ühe korra Saaremaa mehed läinud oma purjepaadiga Tallinnast endile kraami tooma ja jään öösiks Tallinna sadama ööbima. See olnud plaanis, et matrused pidan öösi karauuri, teine teise öösi. Selle öösi olnud ilus öö. Matrus olnud teki peal ja käinud edasi tagasi, äkki kuuleb – all kajutis ühed ajavad juttu. Matrus kohkun ära – kust nad senna said. Pidan minema teisa üles äratama, aga mõtelnud: «Kuulan enne, mis nad räägivad,» ja jäänud kuulama.

Teine küsin: “Mis töö sul siin laeva peal on?”

“Valvan peamasti. Sellel on pragu sihes, võib suur õnnetus juhtu. Aga mis töö sul on?”

“Mul on raske töö, valvan ankruketti. Ühel lülil on pragu sihes, võib suure õnnetuse teha. Aga sul on kerge töö, oled üleval maa peal, aga mina pean vee sihes külmetama.”

Matrus mõtelnud: “Küll oli hea, et kuulama hakkasin, nüüd tean teistel homingu rääki ja järgi vaadata, kui teised homingu tõusvad.”

Homingu matrus kannud kaptenil ette: “Olin öösi kotermannidega koos ja rääkisid peamastil olla pragu sihes ja ankruketti ühel lülil ka.”

Hakanud vaatama, olnud tõsi. Kaptenil hea meel ja tänan kotermannisi, et sellest õnnetusest pääsesid. Aga nüüd on kõik raud, põle enam, kus kotermannid elavad. Kui purjepaata tehtud ja mere aetud inimesed kuulnud – ühed laulvad ilust laulu, aga inimest põle näha kuskil. Kotermannid laulnud

“Höbelipp ja kuldsed purjed,
kuldne laev läheb merele.”

Ja sellest saadik jään see ilus laul rahvale ringmängulauluks.

RKM II 299, 91/4 < Kirbla khk < Lihula khk – Marie Tuul < Marie Tuul (1973)

286.

Igal laeval oli oma putermann, aga mõnel oli ka kaks. Ma isi olin ka ükskord vahtis ja kuulsin, kudas putermannid teineteisega mastis laeva üle vaidlesid.

Üks ütles: “Kas on ka tugev laev?”

Teine ütles: “Mis ta tühi on, hoiä sülega kinni”.

Mõne pääva pärast laev jooksis karile kinni.

ERA II 188, 363/4 (6) < Käina khk, Käina v, Tatermaa k, Tooma t < Emmaste khk. – Enda Ennist < Peeter Madrus, snd 1871 (1938)

287.

B o t e r m a n

Laeva ehitamisel esimest emapalgist löödud lastust sünnib boterman, kes laeva kaitsejana laevale asub. Enne laeva hukkumist kolib boterman laevalt ära. Kärddla sadamas seisnud üks kaljas ankrul. Öösel nähtud, et keegi paadiga laeva juurest maale sõitnud. Hommikul läinud laev merele, kust tagasi ei tulnud. Olevat merel hukkunud. Öösine paadilt tulija olnud vist boterman.

Üks jahtlaev maabunud sadamasse. Vahil olev mees laeval kuulnud hädaldavat häält: ”Ei jõua! Ei jõua!” Mees mõtelnud, et keegi nalja teeb ja hüüdnud:

“Mis see on, et ei jõua? Kui ei jõua, siis legoo!” (lase lahti!)

Kohe langenu mast alla. Hädaldaja olnud boterman, kes masti kinni hoidnud.

ERA II 40, 424 < Pühalepa khk, Heltermaa k – Joh. Palm < Kapten Tõsise järele (1928)

288.

Kaks laeva seisnud sadamas kõrvu. Vahimees kõndinud edasi-tagasi. Korruga kuulnud järgmist jutlemist:

“Meie asi on halb. Juba viimasel reisirid pidi õnnetus juhtuma – kaks-kolm lauda on lahti, naelad roostetanud... kord pidi minu käest juba lahti pääsema, küll ma pidasin ja pidasin... kui me nüüd mitte dokki ei lähe, siis oleme otsas.” – “Meie asi on häa,” öelnud teise laeva putermann.

Hommiikul rääkinud vahimees kaptenile, mis ta öösel kuulnud. Too lasknud järele vaadata – olnudki kolm lauda lahti.

ERA II 40, 173 < Tallinna I < Reigi khk – Ellen Espenberg < kapten Vanaselja, snd 1881 (1927)

289.

P u t e r m a n n

Vahimees peab öösel vahti. Järsku kuuleb ta rasket õhkamist. Mees ei pane seda esiteks justkui tähele, kui ta aga teist ja kolmat korda õhkamist kuuleb jääb mõtlema: Õige asi see küll ei ole. Käib ringi, vaatab, otsib, mõtleb. Kust see küll võis tulla?

Vaikus, siis jälle õige mehe lähedal: “Oh meie mast!”

Mees läheb masti juurde.

Kuuleb siis: “Oh meie mast on mäda!”

Päale selle jäänud kõik vaikseks.

Hommiikul rääkinud vaht kaptenile, mis ta öösel kuulnud. Viimane lasknud masti ümbert lahti võtta – olnudki päris mäda.

ERA II 40, 173 (1a) < Tallinna I < Reigi khk – Ellen Espenberg < kapten Vanaselja, snd 1881 (1927)

290.

Õigust ütelda, mäletan ma potermannist õige vähe, ja see vähegi on läbi udu.

Potermann on laeva kaitsevaim, kes laevuritega ühes merele sõidab ja õnnetusi ette kuulutab. Kui laeva hukatus ähvardab, siis lahkub potermann esimesena laevalt, andes oma lahkumisest ennem igatahes märku. Näiteks kuuldavate teda masti otsas itsitavat ehk jällegi vette hüppavat, või midagi sarnast. Vahel näitavatki ta ennast, kuid see, kes näeb potermanni, peab surema. Samuti nagu seegi, kes kuuleb oma nime hüüdmist. Hüüdjad võivad olla ka potermann, kuid enamesti osutavat hüüdjais hüüetava uppunud omaksed või sõbrad, enamil juhul kas isa või vend (muidugi kui need on varem juba ära uppuda jõudnud).

Mis potermanni kujusse puutub, siis olevat tal enamesti halli roti kuju, kuid vahel esinevat ta ka väikese päkapikumehena, kirves kaenla all. Iseloomult olevat

potermann õige häätahtlik, nii näiteks parandavat ta vahel laevagi, kuid tihti tegevat ta ka laevameestega paha nalja.

Pääle potermanni olevat laevadel veel valged hiired, kes samuti laevaõnnetusi ette kuulutavat, nimelt kargavat nad enne laeva hukkumist pardalt merre. Mõned hiired olevat aga nii arad, et nad juba sadamas lahkuvat laevalt, mis eelseisval sõidul põhja läheb.

Märkus: Õde ütleb veel, et potermanni nimi polevatki potermann, vaid hoopis topermann. Kuid see on juba tema eraasi ja mina end sellesse ei sega.

(Jutt, mille lugesin kusagilt raamatust, kuid mida mind sellest hoolimata sunnitakse üles kirjutama. Sündku siis “nende” tahtmine!!!)

Korra olnud vana laev kange tormiga merel. Laev praksund ja pragisenud päris kahtlaselt, ning meeskonnal olnud ikka tsipa hirmu kah, aga kõik täitnud oma kohust. Korraga hüüdnud hääl ülevalt mastist:

“Kas ma lasen nüüd lahti või hoian veel?”

Kapten vastanud: “Ära lase! Hoia kinni!”

Natukese aja pärast hüütud uuesti ülevalt:

“Aga nüüd ma lasen ta küll lahti?” ja jällegi vastanud kapten:

“Kurat, hoia kinni!”

Maru läinud aga ikka hullemaks ning jällegi küsinud hääl mastist:

“Aga kas ma nüüd lasen lahti?”

Siis vastanud kapten:

“No lase siis, lase, kui sa enam kuidagi ei või!”

Vaevalt saanud ta lõpetada, kui juba lennanudki mast üle parda merre.

ERA II 40, 442/3 < Tartu I < Varbla khk, Paatsalu v, Viibri k – Ilse-Irene Post < Ilse-Irene Post, snd 1909 (1930)

291.

K a k s p o t e r m a n n i

Korra seisnud ühes sadamas üks suur ja vanaldane purjulaev. See pidanud pea pitka reisi ette võtma. Kapten ja matrused olnud kõik maal, ainult kokk olnud üksi laevas. Öösel kuulnud ta kahte potermanni laeva ääre peal üheteise vahel nõnda jutustavad:

Esimene küsinud:

“Noh, kuidas sul läheb ka, kas laev ikka terve veel on?”

Teine vasta:

“Tänini on üsna heaste läinud, aga saab näha, mis edespidi saab, sest meie laev tahab pitka reisi ette võtta, aga kõige suurem mast on temal alt üsna mäda. Laevamehed seda isegi ei tea. Teaksid nad seda, siis ei kipuks nad selle laevaga mitte kuhugile.”

Potermannid jutustanud veel mitmest asjast üheteisega ning laeva kokk kuulnud kõik seda pealt. Homikul rääkinud kokk, mis ta öösel oli kuulnud. Mindud laeva masti alla vaatama, ning leitud ka tõeste masti üsna mädanenud olevat. Nõnda jäänud siis pitk reis ette võtmata, sõniks, kui laevale uus mast sai pandud ning laev pääseski hukka minemisest potermannide juttu läbi.

E 32525/7 (12) < Jämaja khk – Andrei Kuldsaar < O. Põld (1897)

292.

K a h e p o t e r m a n n i k ö n e

Vanasti tulnud kord ühe linna alla kaks purjekat ja jäänud sadama silla ääre üheteise juure seisma. Öösel hakanud laeval laevade potermannid isekeskis juttu ajama, mida aga laeva vaht salamahati oli päält kuulnud. Ühe laeva potermann halisenud muuseas, et ta käed olla suutumaks ära väsinud ja üsna nõrgaks jäänud laeva “hesan”-masti pidades, sest see olla seest mäda ja kõdunenud ja ei pidada enam tuult vastu. Tervelt kolm ööd ja päeva pidanud ta vahetpidamata seda üleval pidama kange tuulega nii mis hing armas, ja kui see niimoodi veel peaks edasi jääma, siis peab tema laevalt lahkuma.

Teine: “Muidugi mõista, kui nad laeva ei paranda.”

Madrus, kes öösel laeva peal vahiks olnud, rääkinud sellest kaptenile. Laeva “hesan”-mast vaadatud järele ja leitudki, et see tõesti mäda ja kõdunenud on ja uuendada tuleb, mida ka oli peadselt tehtud.

Nii päästnud laeva vaim – potermann – laeva õnnetu juhtumise eest.

E 69462 (4) < Jämaja khk, Torgu v – Andrei Kuldsaar < T. Põld (1930)

293.

K a h e p o t e r m a n n i k ö n e

Ühe sadamalinna all jutustanud kord ühe auriku ja purjeka potermannid isekeskis.

Purjeka potermann küsinud auriku potermannilt:

“Noh, kuidas sul läheb kah?”

Auriku potermann vastanud:

“Üsna hästi, pole viga midagi.”

Purjeka potermann:

“Mul on õige vilets seisukord. Pean hesan-masti üleval pidama, et see maha ei kukus, sest mast on seest juba täitsa mäda ja ilma minu abita oleks see juba ammugi maha langenud.”

Auriku potermann:

“Lase lahti, mis sa muidu ennast vaevad.”

Purjeka potermann lasknudki masti lahti ja see kukkunud praginal laeva laele nii mis laev vabisenud.

E 76555/6 (6) < Jämaja khk, Torgu v – Andrei Kuldsaar (1931)

294.

K o t e r m a n n

Sõitsime laevaga Liidist (Leeds) San Francisco. Teel läks kõvaks tormiks ning läbi tormi oli kuulda naljakad häält:

“Äi joua! Äi joua!”

Kapten, vana merekaru, hüüdas ka kohe vastu:

“No, kurrat, kui sa’p joua, lase lahti!”

Kohe peele seda raksatas laeva mast ja kukkus kolinal ala. Siis teedas kapten küll, et see oli olnd kotermann, kes hoidas masti püsti ja hääle peele laskas selle maha kukkuda.

ERA II 275, 485/6 (56) < Jämaja khk, Torgu v, Lülle k – Jüri Suurhans < Martin Matt (1940)

295.

K o t e r m a n n

Igal laeval olla oma vaim. Kui laev tehakse nõnda kohe olla vaim ka pääl. Kui laev hukka minna, natuke ennem minna maale.

Üks laev läind kuskile linna alla, kotermann ütlend – tema küll änam ei jõua, tema õla olla nii haige. Laeva mast olla päris mäda, tema äi jõuda änam pidada, kui uut masti äi panda, siis tema läheb laevalt maale.

Hakatud vaatama. Laeva mast olndki alt päris mäda, ussid puhas ära ajand.

ERA II 276, 226/7 (49) < Karja khk, Purtsa k < Mustjala khk, Järise k – Kaljo Lepp < Laas Lepp, 76 a (1939)

296.

Ühekorra laev sõitend merel. Äkist üks hääl hakkand hüüdma. Hüüdüdend ikka:

“Ma ei jaksa, ma ei jaksa!”

Viimaks laiva kapten kuulend ka seda häält. Kapten ütlend siis:

“Ära pea, kui ei jaksa.”

Nõnda kut kapteni sõnad lõppend, nõnda laiva mast läind ragisedes puruks ning kukkund merese. See oli siis muidugid laiva potermann, kis masti kinni pidas. Nii kaua, kut ta masti kinni pidas, seises mast püsti, kui kapten käskis lahti lasta, las-kend ta masti kukkuda.

RKM II 2, 311 (1) < Kihelkonna khk, Lümända v, Jõgela k – Heino Tarkin < Priidu Meier, 61 a (1946)

297.

Madrusel öövahi kord laevatekil. Äkki kuuleb ta südaöö paiku, et keegi ähib nagu suurt raskust kandes ja ise hädaldab:

“Ei jõua, ei jõua enam hoida.”

“Lase siis lahti, kui sa enam ei jõua hoida,” hüüab madrus hääle peale.

Nii, kui ta seda sai öelnud, langes peamast raginal maha. Masti hoidjaks oli kotermann, kes teda püsti pidas, kui käed ära võttis, langes see maha.

RKM II 148, 227 (17) < Kihelkonna khk, Lümända v – J. Palm < Jakob Tõsine (1962)

298.

Uata, üks laev hakan hukka minema. Teise laeva koterman tuln teise laeva peale. Teine üteln: “Noh mis sa, va teise laeva koterman, siia otsid? Ma olen isigid kuus aastad oma laeva masti oma kaela kondi peal üleval pidand.”

Laevamees kuuln ja uadan – ja mast oln katki.

Oo see oln või, aga oo ilmarahva jutt.

ERA II 130, 183 (26) < Muhu khk, Hellamaa v, Või k, Uie t – Richard Viidalepp < Maria Pere, 88 a (1937)

299.

Ühekorra ühe linna sadamas oln kaks laeva ja laevavaht kuski kõrvvalt juhtund kuulma, kui kaks meest rääkin:

“Kuidas su meresõit läks?” – Tal läin üsna heasti.

Teine üteln, et tal põle läin heasti ühtid, et pidan keskmist masti kõik selle aa sülega kinni. Siis vaht rääkin teistele ja lein, et keskmine mast oln katki. – Kes need oln? Ju need laeva vaimud ollid.

ERA II 191, 120 (31) < Muhu khk, Muhu-Hellamaa v, Räsä k, Järve t < Muhu khk, Muhu-Hellamaa v, Vöiküla k – Richard Viidalepp < Ekateriina Tustit, 77 a (1938)

300.

Sadamas seistes jutustavad kotermannid üksteisele endi laeva elust-olust. Arvustavad laevamehi, räägivad laeva hädusest ja vigadest. Kui laeval mast mäda on, siis kotermann hoiab teda ülal, või kui laevamees juhtub tukkuma jääma töö juures, annab talle kõrva pihta. Üldiselt hoiab kotermann end laeva peremehe poole.

E 84035 (210) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

301.

Kord sattus üks vana laev tormi kätte. Kui laeva mast juba peaaegu langemas oli hüüdis laeva vaim:

“Ma ei jõua enam masti hoida, ma lasen.”

Kapten palus veel hoida.
Nii kordus see kolm korda.
Kolmandal korral vastas kapten:
“Kui sa ei suuda enam, siis lase langeda.”
Samal hetkel langes mast.

E 84033 (205) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

302.

K a k s p o t e r m a n n i

Ükskord juhtund üks madrus peelt kuulma, kuidas kaks potermanni üksteisega olid juttu puhund. Madrus oli olnd päris salaja ning tasakesi ruhvi nurga varjus ning potermannid kõnelend ruhvi taga. Teine oli teise laiva poterman. Laivad olid siis sadama süldas ankrus.

Üks potermann ütlend:

“Küll mool oli eile ööse rasked tööd teha. Üsna jõud pidi juba ära nappima.”

Teine aga küsind:

“Mis tööd sool siis eile öösse teha oli?”

Siis teine potermann rääkind, et nad laevaga tulnd merelt eile ööse ning olnd kange tuul; pīaaegu torm olnd lahti ning kapten pole laskend purjusid vähemaks võtta ning tahtand ruttu sadamasse saaja. Ning potermann pidanud keiksi aja oma abiga esimist masti kinni hoidma, sest see olnd alt mäda ning oleks muidu ümber kukkund. Kange tuul olnd purjudes.

Madrus rääkind seda kaptenile hoomiku, ning kui esimist masti alt järge katsuti, siis oli see üsna mäda ning kapten imetlend, kuidas see pole juba ammu maha kukkund.

ERA II 8, 385/7 < Mustjala khk, Küdema k – Mihkel Tooms < Fr. Miller, snd 1886 (1928)

303.

Egas laevas on kaks kotermanni. Madrus kuuland, kui kaks ajand juttu; tüürman oli siis rooli peal ja kapten kajutis. Üks öelnud, et võtab rooli tagant juhi, teine raiub esimese masti katti. Tuluke põlend ruumis, madrus mõtlend, et kes jutustab seal kambris, aga ei teind kurja ühti. Neid näeb ainult öösi, kui nad paha tegavad; inimese moodi on. Kui kange tuul on, kamandavad ka, aitavad laeva ja annavad nõu.

Kui nad isekeskis tülisse lähvad, siis tahvad laeva hukka saata.

ERA II 158, 447/8 (24) < Mustjala khk, Panga k, Niidi t – Aino Ahurand < Laas Mikk, snd 1849 (1937)

304.

Kotermannid on olemas. Igas laevas on oma kotermann. Laevakiilust meister raiub kolm esimest laastu, paneb oma taskusse ja hiljem kuhugi laevaruumi. Sealt siis on ka kotermann. Va Kihnu Jönn olnd madrus, olnd laevaga Kuramaal. Poisid pand kõik laevast maale pulma. Jönn olnd üksi laevas ja äkiste kuulnd

Jönn old kapten, kui Riias kuulnd, et kaks kotermanni jutustand:

“Kudas sul läheb?”

“Tagumine rootmast mäda, ma pean seda tormiga pidama!”

“Meil jälle ankruketi lüli on katki, pean seda pidama!”

Jönn kuulnd, last järgi vaadata, mast olndki mäda. Üteld siis teisele kaptenile ka, et selle kett on katki. (Jutustajal on Post'i teos “Meresõidu romantikat ja traagikat”, kus antud jutustus leida on.)

KKI 10, 139/40 (7) < Mustjala khk, Abula k, Räägo t < endine madrus Kanadas ja USA-s < snd Ranna k – Asta Hameri ja Ülo Tedre < Sander Õunpuu, 71 a (1949)

305.

K l a b a u t e r m a n n

Klabautermanni nimi on Inglismaalt päralt, aga Eesti meremehed teavad rääkida, et merevaim on, kes laevas sõidab. Nii on Riigas kai ääres kaks Eesti laeva seisnud, õhta pääle töö on mehed kõik linna läinud pääle ühe, kes laeva vahti jähi. Laevadel olid taguotsad vastamisi, öösel vaht seisis laeva ees otsas ja kuulis laeva taga otsas räägitavad:

“Tere, tere!”

“Tere ka noh!”

“Kudas käsi käib? Kudas reis läks?”

“Minul läks üsna heast, aga kuidas sinul siis läks?”

“Minul läks õige pahast – kõik see tee pidasin laeva masti, et puruks ei läind. Ilmad olid tuulesed ja esimise masti alumine ots on tüi pehme mäda.”

Laevavaht seda juttu kuuldes läks laeva taha otsa vaatama, kes säääl räägivad – ei näind aga ühte inimese hinge kuskil, ei oma ega teises laevas mitte. Hommiku oli mees seda teiste oma laeva meestele rääkind ja ka teise laeva meeste käest küsind, kes öösel laevas niimoodi rääkisid. Teises laevas olid aga ka mehed maal olnud, üks oli laevas magand. Mindud laeva masti otsa allaruumi vaatama – esimise masti ots olnudki pehme, mäda, laev välja sõita enam ei võinud, pidi uus mast pandud saama – see oli vaimude jutt.

ERA II 40, 74/5 (10) < Põide khk, Laimjala v, Paju-Kurdla k – Aleksei Lesk (1925)

306.

P o t e r m a n n : p o t e r m a n n i

Potermann – olevat sarnane elukas, kes laevas elutsevat laeva ehitamise algusest alates. Pärast ikka laeva peal.

Ükskord oli vahtis olnd üks madrus ning näind, kuidas poterman käind – seuke elukas olnd -, ning vaatand ning takseerind laeva. See olnd öösse.

Siis käind teine ühest mastist teise paelu mööda. Igas kohas, kus ta seisand oli, raputand ning katsund, kas laeva paelad ka tugevad on, ning tubli ilmale vastu pidavad. Siis olnd teine mihe nägu ja moodi. Vaht oli kogu asja kajuti varjust vaatand, et mis ta nõögib sedasi.

Siis läind edemasti juure, katsund ja raputand masti ning ütlend ise:

“Seda ma äi jäksa änam pidada.”

Pärast vaadatud mast läbi ning leitud, et see oli alt mäda olnd; vaht oli kaptenile rääkind sellest, mis ta oli näind ja kapten oli masti vaadates mäda koha leidnud. Et mast säält alt üsna mäda olnd, sellest pole kedagi midagid täädand.

See oli see potermann. Seda ma kuultsi Riigas. Seuke mees oli see potermann.

ERA II 8, 641/3 < Püha khk, Vanaküla k – Mihkel Tooms < Jüri Salm, snd 1864 (1928)

307.

Tihti leitud vaimu jutu järele ka laevas vigu, mida mehed ise polnud märganud. Nii jutustab järgmine lugu. – Kaks laeva seisnud kõrvuti. Üks mees, kes öösel tekil vahil olnd, näinud kummagi laeva vaimu jutlemas. Teine vaim öelnud teisele, et tal olla laevas halb elu, sest laeva mast olla mäda. Teisel hommikul mindud vaatama ja leitudki, et laeva mast olnd mäda.

E 85997/8 (15) < Kihnu khk – Pärnu Linna Poeglaste Gümnaasiumi õpilane B. Päril (1934)

308.

Sadamas oln korra kolm laeva kõrvuti. Üks madrus kuuln, kui laevavaemud oma elust riäkn. Selle laeva vaim, kelle madrus kuuln, ägän (= hädaldanud), et tagumine mast ollõ mädä, ei jõdõ kuedagi kindi oeda. Teese laeva vaim kaiban, et ollõ ette vilets elu: kaptõn ollõ uõlõtu, lae minne varssi randa. Luban maha minnä. Kolmanda laeva vaim kiitn, et elu ollõ tämäl küll iä.

Meres tormaga madrus kuuln kõrvaga vasta tagumist masti. Üks ikka ägän: äh! ning äh! Madrus riäkn kaptõnile. Mast' võetud maha ning oln kas terven mädä.

ERA II 58, 369 (39) < Kihnu khk, Kihnu v, Mõisa k – Theodor Saar < Reet Entsik, 56 a (1932)

309.

Üks madrus tukn ühekorra vahtis masti naal. Äkest vjörutõt russikaga vasta silmi ning üeldüd: “Mast ond nda mädä, et mia ei jõva enäm tedä oeda.”

Madrus riäkn kaptõnile. Uatõt järke: mast olngi mädä!

ERA II 59, 487/9 (2) < Kihnu khk, Kihnu v., Lemsi k – Theodor Saar < Mihkel Sepp, s. 1902 (1933)

310.

Ljõnna all aan kaks potõrmani juttu. Teene küsün, kuedas reis läin kua. Teene ütlen, et pidäde vist varssi laevast maha minemä. Grootmast ollõ ‘nda mädä et. Tämä hoidn terve reesi seljägä ette viksist. Ühe reesi ehk minne viel. Kuimtõ siis uut masti pannatõ, siis tämä minne maha.

ERA II 70, 149/51 (8) < Kihnu khk, Kihnu v., Turu k – Theodor Saar < Enn Vahkel, snd 1870 (1934)

311.

Kaks laeva oln sadamas kõruti. Vahemadrus kuuln, et kaks miest riäkn. Üks ütlen, et tämäl oln ette raskõ. Terve reesi pidän seljägä grootmasti. Teene riäkn, et meres ollõ ädä kedägi, aga ankru piäl ollõ liig raskõ: pidäde ketti pidämä, pill ollõ mädä. Madrus riäkn teese pääva, mis üese kuuln. Mindud uatama, – olngid ühe laeva mast mädä, – teese laeva pill mädä.

ERA II 70, 189 (4) < Kihnu khk, Rootsik k – Theodor Saar < Mihkel Karjam, snd 1876 (1934)

312.

Englismual Grensmuutis oln üks Eesti ning üks Suõmõ lae. Kaptõnid läin mõlõmad mualõ. Üks mies kuuln, et kaiuti lae piäl aan kaks miest juttu. Riäkn oma reisest. Üks ütlen, et vokkmast ollõ mädä. Sedä pidäde hoidma. Madrus läin vällä uatama – mitte henge põlõ kusagil oln. Teese päävä mindud uatama: mast oln pulbõr mädä. Oln juba kaks tolli alla vaibun.

ERA II 79, 441 (2) < Kihnu khk, Kihnu v., Rootsik k – Theodor Saar < Jaan Uuetoa, snd 1859 (1934)

313.

Kokk oln üksi laevõs vahtis. Juõsn korra mäele puõdi. Kui tahakohe tuln, oln kaks härrät taga ruhvi kõrvõs. Kaabud oln piäs. Üks riäkn, et tämäl ollõ ette raskõ: pidäde tormaga masti hoidma. Mindud uatama – mast oln kas mädä.

ERA II 83, 589 (3) < Kihnu khk, Kihnu v., Sääre k – Theodor Saar < Mihkel Arget, snd 1861 (1935)

314.

L a e v a v a i m u s t

Saona vana (= Tanel Sepp) rääkis. Tema kuulu öösi, et üks kolistan laevas, aga pole mitte kedagi näin.

Sadamas oln kaks laeva. Tema oln vahtis. Teised läin mäele. Kaks tükki rääkin. Teine üteln, et temal olle üsna raske, et peab masti kinni hoidma.

Kokk kuuln, rääkin kaptenile.

Kapten ei tahtn uskuda:

“Temal tulle seda masti hoeda!”

Pärast vaatan

Kokk ei ole näin, kes, aga kaks tükki rääkin. Aga aru saan, et võeras asi oln.

KKI 7, 195 (3) < Kihnu khk, Rootsiküla k, Mahlametsa t – Richard Viidalepp < Kutsma Sutt, snd 1892 (1948)

315.

P o t e r m a n n

Potermanniks hüütakse laeva kaitsevaimu, mis sünnib kolmest kiilu küljest löödud laastust.

Kord seisnud Pärnu jõel kaks laeva, peaaegu külg külje vastas. Üks laev olnud saarlaste oma, teine aga Pärnu meeste.

Ühel öösel kuulnud Pärnu laeva vahimees, et kaks meest ajavad ankrupillil juttu. Ta hiilinud ruffi seina juure ja näinud, et kaks meest, sinistes vunki riietes, istuvad relingute peal ja jutustavad. Vaht kuulnud, et üks meestest öelnud:

“Mede vana (kapten) on hea mees. Hoiab laeva nii terve, et lust kohe, aga süüa annab ka vahvasti!”

“Kurat, meite jagu nii halb, et mette ei tahaks kas või laevas olla. Viimase tormi aeg hoidsin krootmast (teine mast) nii kõvasti kinni, et ei saanud üle parda minna. Krootmast on mäda kui supp. Aga ma ütlen, kui ta uut masti asemele ei pane, lükkan masti viimase tormi aeg ümber!”

Vahimees saanud kohe aru, et need olid potermannid.

Hommikul teatanud kaptenile, mis ta öösel kuulnud. Vaadetud järele ja leitud, et krootmast tõesti mäda on. Parandatud ja pandud uus mast peale ja sõit läinud uuesti lahti.

Ühel päeval käinud kokk messi (kapteni söögiruum) ja näinud, kuidas üks väike mees hoidnud ühe käega nõusid laua peal ja teisega toppinud sööki suhu. Kui aga näinud, et kokk vaatab teda, kadunud ära. Kokk teadnud kohe, et see olnud potermann.

E 83180/1 (2) < Pärnu l – Leo Friedeman, Pärnu poeglaste gümnaasiumi õpilane < Jõesuu Jaan, 93 a. (1923)

12. Kumb on vanem

316.

Kord olnud ühes laeva kaks haldjat, kes aga iga pääv isekeskis tülitsenud. Sest üks ajand teist laeva pealt ära, aga ei ole kumbki tahtnud laevast lahkuda, sest et kahekesi meie ju ommeti ei või ühes laevas olla, aga kumb meist peab minema selle otsa peale nad ommeti ei ole saanud. Viimaks kutsuned laevapoisi enda vahele otsust tegema. Laevapoiss küsima:

“Milla siis teie siia laeva peale tulite?”

Üks ütelnud:

“Ma tulin siis, kui põhjapuu pandi.”

Teine: “Ma tulin siis, kui esimene mast püsti pandi.”

Laevapoiss vasta:

“Noh, kui lugu niimoodi teil on, eks siis ikka sellel jäe õigus siia jääda, kes ennem tuli.”

Teine lähend siis küll laeva pealt ära, aga varsti peale selle kukkond ka esimene mast maha, et mehed enam ei ole edasi pääsed, vaid pidanud laeva parandama hakama ja uut masti panema.

E 6492 < Haljala khk, Mustoja k – Toomas Lepp-Viikmann (1894)

317.

Kord sõitis üks uus laev merel. Siis tulnud kaks meest kapteni juurte, nad ütlesid, et nad on laevahaldjad. Nad olid riius, mõlemad tahtsid jääda laevale. Siis küsis kapten, et kumb ennem laevale tuli, see jääb siia. Siis ütles teine:

“Mina tulin siis laevale, kui maste pandi.”

Siis küsis kapten teiselt: “Milla sina siia laevale tulid?”

Teine ütles, et tema tuli siis laevale, kui põhjapuu paigale pandi.

Siis ütles kapten, et eks sellel ole eesõigus, kes esmalt laevale tuli. Nüüd läks teine haldjas uksest välja. Samal ajal tekkis laevalael suur mürin ja ragin. Ja kui kapten läks vaatama, mis sääl oli, nägi ta, et mastid olid katki murdunud.

ERA I 5, 25 (35) < Kuusalu khk, Kõnnu v, Viinistu k – Feliks Varma, Viinistu algkooli õpilane (1935)

318.

Keegi vana merimees kuulnud jälle kahte haldjat kajutis isekeskis vaidlevat. Kapten astunud kajutisse – pole seal aga kedagi näinud. Haldjad, kes nägemata, hakanud temaga kõnelema. Üks hääl küsinud temalt:

“Kel on õigus laevas olla meist kahest?”

Kapten vastu:

“See, kes ennem sees oli.” – Teine hää! seletanud, et tema oli juba siis laevas, kui põhjapuu pandi!

Esimene vastu, et tema oli juba esimese puutüve juures, mis raiuti. Kapten andis siiski õiguse esimesele.

Kohe selle peale kuuldi kiireid äraruttavaid samme ja kellegi merde hüppamist.

ERA II 40, 448/9 (6) < Tallinna I < Kuusalu khk – Marie Kuusmann < meremees (1930)

319.

Kord sõitis üks uus laev merel. Siis tulnud kaks meest kapteni juurde ja ütelnud, et nad on laevahaldjad. Nad olid riius, mõlemad tahtsid jääda laevale. Siis küsis kapten, et kumb ennem laevale tuli, see jääb siia. Siis ütles teine: “Mina tuln siis laevale, kui maste pandi.” Siis küsis kapten teiselt: “Millal sina siia laevale tulid?” Teine ütles, et tema tuli siis laeva, kui põhjapuu paigale pandi. Siis ütles kapten, eks sellel ole eesõigus, kes esmalt laevale tuli. Nüüd läks teine haldjas uksest välja. Samas tekkis laevalael suur mürin ja ragin. Ja kui kapten läks vaatama, et mis sääl oli, nägi ta, et mastid olid katki murtud.

ERA II 110, 28 (42) < Kuusalu khk, Kõnnu v – Joosep Eplik < Feliks Varma, Viinistu algkooli õpilane (1935)

320.

Kord oli ühes suures laevas kaks haldjast. Kui laev mere peal oli, läksid haldjad riidu. Nad hakkasid üksteist laevast ära ajama. Aga kumbki ei läinud. Siis nad hakkasid aega jagama millal nad juba laevas olid olnud. Põhjaldjas ütles:

“Mina olin siis juba, kui esimesed kaared laevale külge pandi.”

Mastihaldjas rääkis siis omakorda:

“Mina olin siis juba, kui võormast paigale pandi.”

Siis mastihaldjas ütles, et sina pead ära minema. Aga põhjaldjas ütles, et sina tulid siis vast kui laev juba valmis oli. Siis mastihaldjas vihastas ja läks terve võormastiga merre.

ERA II 111, 351/2 (45) < Kuusalu khk – Aleksander Sepman, Viinistu algkooli õpilane < Julius Sepman, 39 a (1935)

321.

Ükskord old riius kaks haldijast. Teine oli öeld:

“Sina pead välja minema!”

Kapten oli kuuld. – Meie Jürg oli tüürmann, see oli vieras laev, Taanist voi kust see oli. – Kapten öeld selle hääle pääle:

“Kes viimaks tuli, see peab välja minema!”

Teine oli öeld:

“Mina olin siin, kui pandi vöormasti.”

Teine öeld:

“Mina olin siis siin, kui põhja alusteti!”

Siis kapten öeld:

“See peab minema, kes viimaks tuli.”

Siis mend hüa meelega välja, aga oli ottand vöormasti ka robinal kaasa, kukkund maha – läks ise ära, vei masti ka.

Need pidand laevahaldjad olema. Jürg oli seal laeva peal.

ERA II 114, 547/8 (55) < Kuusalu khk, Kolga v, Juminda k, Venesepa t – Rudolf Pöldmäe < Anna Elisperk, 79 a (1935)

322.

Puterman – see on merevaim.

Oli sarnane asi nüüd jälle, ühes suures soonelaevas see kokapoiss kuulis, kui putermannid laevaruumis riidlesid ja nonõ – neid oli kaks tükki.

Esimene ütles teisel:

“Ma tuln siis laeva, kui föörmast püsti pandi.”

Teine vastab:

“Mis sa jurad, mina tuln siis, kui kiil maha, emapuu pandi.”

Ja ee. A siis see kokapoiss jutustas oma kuuldust kaptenile. Kapten ütleb:

“Kui kuuled veel neid vaidlevad, ütle: “See mingi minema, kes siis laeva tuli, kui föörmast püsti pandi.”

Jaa, sündiski nii. Kui kokapoiss ütles, kadusid ära. Asi oli sedamööda, laev oli lossamas, ta sadamas kuulis seda. Sõitis laev merele laadungiga, tekkis kõva maru, murdis maha föörmasti kogu taaklasega, see maruhoog. Teine laev pukseeris, võttis sadamasse, avaristi.

Siis ütles kapten kokale:

“Näe nüüd, pojuke, kui targaste sa oled talitanud, oleksid sa öelnud, et mingi see puterman minema, kes siis laeva tuli, kui kiil metsas maha võeti, oleksime kindlaste karile jooksnud.” Sellega on see anekdoot läbi.

AES, MT 146, 36/7 < Risti khk, Praski k, Rehe t – Eduard Koemets < Johann Grenbaum, 58 a (1935)

323.

Ühe laeva pääl oli kaks putermani. Läind omavahel tülli, kummal on õigus laeval olla. Läind kapteni juure küsima, kummal on õigus. Kapten küsind:

“Kumb teist esiti laevale tuli?”

Üks ütelnud:

“Mina tuln esiti. Ma tuln siis, kui laeva hakati vette ajama.”

Teine ütelnud:

“Ma tulin juba siis, kui kiil pandi, kui esimene laast löödi.”

Kapten andnud teisele õiguse, ja see jäänd laeva.

ERA II 1, 601 (1) < Reigi khk, Kauste k – Paul Ariste < Juhan Tikerpuu, metsavaht (1928)

324.

P u t e r m a n n

Ühes laevas olnd kaks putermanni. Läind omavahel pudrama, kummal on õigus laevas olla. Läind viimaks kapteni juure. Kapten küsind:

“Kumb teist ennem oli?”

Üks ütelnud:

“Ma tulin siis laeva, kui peapuu maha pandi.”

Teine ütelnud:

“Ma tulin siis, kui föörmast püsti pandi.”

Kapten mõtlend järele, kummale oleks kasulikum õigust anda. Kui annad sellele, kes siis tuli, kui föörmast pandi, siis läheb teine kõige seapuuga ära. Ütelnud:

“See jääb laeva, kes siis tuli, kui emapuu pandi.”

Teine läind kohe minema ühes purjudega ja mastiga, et raksunud.

ERA II 1, 648 (1) < Reigi khk, Kõpu v – Paul Ariste < Gustav Lauri, 49 a (1928)

325.

Ühes laevas oli kaks putermanni. Läind ise tülise, kummal neist on õigus laeval olla. Läind kapteni juure otsust saama. Kapten küsind:

“Kumb tedest enne oli?”

Teine üteld:

“Ma tuli siis, kui looskiil pandi.”

Teine üteld:

“Ma tuli siis, kui vöörmast pandi.”

Kapten andis sellele õiguse, kes siis tuli, kui looskiil pandi. Teine läks tükki mastiga minema.

ERA II 1, 673 (5) < Reigi khk – Paul Ariste < Simeon Viin, 57 a, Ann Viin, 58 a, abielupaar (1928)

326.

Teine kord olnud laeval kaks puttermanni: üks tulnud siis laevale, kui kiil maha pandud, s.o ehituse algusel – teine siis, kui mastid püstitatud. Merel läinud need puttermannid tülli ja vaielnud selle üle, kummal enam õigust laeval olemiseks on. Viimati läinud nad kapteni juurde õigust otsima.

Kapten arvanud juba ette, et see puttermann, kelle ta õigust ei anna, laevalt lahku ühes selle asjaga, millega ühes ta laevale tulnud. Ütelnud siis, et selle suurem

õigus olevat, kes kiilu panemise ajal laevale tulnud. Kohe olnud kole kärgatus ja mast ühes taglasega olnud laeva pealt läinud. Oleks kapten õiguse annud sellele, kes mastiga tulnud, siis oleks teine ühes kiiluga minema läinud ja laev paratamatalt hukkunud. Nii need puttermannijutud on.

ERA II 40, 475/6 < Reigi khk, Kõpu k – Gustav Lauri < Gustav Lauri (1930)

327.

Ühes laevas olnd korraka kaks putermanni. Läind isekeskis tülisse, nenda et kapten keind kohut mõistmas. Üks putermann üteln, et ma olin siis juba laevas, kui esimene laevapuu maha võeti. Teine üteln, ma olin siis, kui kiil maha pandi. Siis kapten pidand kohut mõistma, kumb jääb, kumb peab ära minema.

ERA II 254, 390 (4) < Reigi khk, Kõrgessaare v, Kõpu k – Enda Ennist < Paavel Pihel, snd 1855 (1939)

328.

Putermann on see merehaljas. See on igal laeval algusest peale, nii kui kiil maha pannakse. Teda ei nää keegi laevas, kui ta ennast näitab, siis juhtub midagi häda. Mõnes laevas on isegi kaks putermanni. Siis nad lähvad vahel riidu. Ühes laevas olnd nisuke juhus. Vahimees kuulnd kanget kolinat ruumis. Vahimees põle julgend üksi alla minna, aeand tüürmanni ka ülesse. Tüürmann läks ruumi ja nägi, et kaks võõrast meest riidelnd seal.

Tüürmann küsind:

“Mispärast te tülitsete?”

See putermann, kes esiti laeva tuli, pidi ütleva, et mast on mäda. Siis tüürmann pidand õigust mõistma:

“Mis aeal sina tulid?”

“Mina tulind siis, kui võõrstäav laevale üles pandi.”

“Ja sina?”

“Siis, kui achter ja stäav püsti pandi.”

Võõrstäav pannakse enni ja senel putermannil oli õigus teatada. Teine pidi laevast lahkuma. Keegi juhtkonnast põle teand, et mast on mäda.

ERA II 254, 496/7 (20) < Reigi khk, Kõrgessaare v, Jõesuu k – Enda Ennist < Konstantin Laid, snd 1870 ja Leena Laid, s. 1890 (1939)

329.

Ükskord ühed mehed rääkisid, ma olin üsna noor mees veel: Seal laevas old kaks tükki kotermanni. Need läind tülisse. Öövaht on kuuld kõik, mis nad on rääkind. Teine küsind teise käest:

“Mis ajal sa tulid laeva?” – “Siis kui keskmine mast on püsti tõstetud.”

Teine üteln:

“Ma tulin sel ajal, kui laev kiilu pealt maha lasti (kui ta pakkude pealt maha lasti, kiil on valmis, täävid otsas, kere veel ei ole).”

Siis see, kis kuulnd, see kuulnd seda koa:

“No hea küll, see laev lähäb hukka!”

Teine läind minema laevast, teine jäänd järele. Siis öövaht on rääkind teistele meestele koa. Kapten naernd. See mees võtnd enese laeva pealt lahti. Laev läindki hukka kõige meeskonnaga.

ERA II 55, 134/6 (12) < Ridala khk, Sinalepa v, Kiideva k, Sauna t – Rudolf Põldmäe < Jüri Antsmann, 72 a (1932)

330.

Kui laeva tulnd mitu potermanni, hakkand need sääli riidlema. Kui nad mitmekesi tulnd laeva, siis tulnd nad ikka mingisuguse laevapuuga. Ühel olnd seltsis kiilupuu, teisel jälle üks teine laevapuu.

RKM II 2, 313 (3) < Kihelkonna khk, Lümända v, Jõgela k – Heino Tarkin < Priidu Meier, 61 a (1946)

331.

L a e v a p o t e r m a n n

Igal laeval on ju oma potermann ka ikka peele. Muiste ühe laeva potermannid läind ka riidu.

Laeva kiilu- ja masti-potermannid. Nad arutand seda, et kumb puu on enim raiatud, selle potermann on ka teisest ülem. Viimaks läind siis kapteni käest seda asja järge küsima. No kapten saand juba asjast aru, et milles asi seisab. Ta üteln:

“Kiilupuu raiuti ikka enim kui mast.”

Nenda kui kapten seda oli üteln, käind mast maha kärts. Oleks ta nüid üteln, et kiilupuu enim raiuti, siis oleks kiil murdunud ja terve laev oleks mere põhjas olnd. Aga mast, mingu see, selle saab uie jälle.

ERA II 304, 464/5 (12) < Käräla khk, Käräla v, Kaarmise k, Laratsi t < Mustjala khk – Aadu Toomessalu < Jaakup Peru, 80 a (1941)

332.

Ühes laevas olnd kaks kotermanni omavahel tülis. Kapten küsis ühe kotermanni käest:

“Millal sa laeva tulid?”

Too vastand, et:

“Siis kui esimene kiil maha võeti.”

Kui kiil võeti, siis raiuti kolm laastu selle küljest ja kapten pani need omal põue ja haudus välja kotermanni.

Kapten küsind teise kotermanni käest:

“Millal ti laeva tulite?”

Tä oli tulnd siis, kui tagumine ahtermast maha võeti.

Siis kapten oli itlend, et:

“See, kes ahtermastiga tuli, see peab ära minema ja teine jääb laeva, kes kiiluga tuli.”

Siis tulnd nii kange torm, tulnd ja murdand ahtermasti maha.

Oleks ta teise ajand, siis see oleks laskand laeva maale minna ja ajand laeva puruks.

RKM II 75, 166/7 (2) < Mustjala khk, Võhma k, Väljajärna t – Erna ja Herbert Tampere < Jüri Meri, 83 a (1958)

13. Koterman küsib mida teha

333.

L a e v a h a l d j a d

Kapten istund laevatekil. Üks hall mees tulnud ta juure ja küsind: “Kas annate mulle laeva nime või laeva ema?” Kapten mõelnud tükk aega, siis vastand: “Annan laeva ema.”

Mees kadund.

Selle peale tõusnud kange tuul, igavene pigur (segadus, kitsikus) olnud käes, laev jäänd päris kitsikusse.

Kapten viimaks käskind mehi:

“Raiuge mast maha, et tuul ei saaks enam kägistada!”

Mehed raiund masti maha ja laev pääsnud kitsikusest.

Kapten siis seletand: “Andsin laeva masti, sest see oligi laeva ema, mida mult nõuti. Kui ma oleksin lubanud laeva nime, siis me laev oleks kadund kõige mees-tega.”

Jutustaja on lugend selle loo vist raamatust nagu teised objektid seletasid, sest seesugused lood olevat tundmatud Jõelähtmes. R.P.

ERA II 18, 263/4 (2) < Jõelähtme khk, Nehatu v < Jõelähtme khk, Maardu m – Rudolf Põldmäe < Juhan Tänav, 43 a (1929)

334.

Üks Turbuneeme mees oli läinud kord laevaga Soome. Korraga ei saa enam edasi ega tagasi, küll loovib, aga edasi ei saa. Üks hääl küsib: «Kas siuhkan või pomman?» Mees ütleb, et pomma päälegi. Laeva kere värises ja laev hakkas minema kiiresti edasi.

ERA II 222, 671 (7) < Jõelähtme khk, Prangli v, Poondi t – Arvy Hein, Prangli algkooli õpilane < Osvald Hein, 39 a (1939)

335.

Üks mees oli olnud merel alati siis, kui teised olid kabelis. Jälle kui teised läksid kabeli, siis tema läks merele. Kui ta hakkas merelt maale tulema, küsis üks hääl temalt:

“Kas süstan?”

Mees mõtles, et mis ma nüüd teen. Hakkas saama juba maale, kui küsiti uuesti:

“Kas süstan?”

Mees ütles siis, et süsta, kui süstad. Siis visati üks surnud hobune paati. Oleks mees üteld juba üleval, et süsta, siis oleks paat läind põhja.

ERA II 222, 673 (10) < Jõelähtme khk, Prangli v, Poondi t – Arvy Hein, Prangli algkooli õpilane < Osvald Hein, 39 a (1939)

336.

Turbuneeme mees oli läinud laevaga Soome. Korraga enam ei lähe laev edasi ega tagasi. Siis hääl hüüdis neile:

“Kas siuhkan või pomman?”

Nad olid läinud, arvand, et mis see tähendab, viimaks olid ütlenud, et pomma pealegi. Suur laks oli käinud vastu laeva, nii et laev värises ja laev hakkas kiiresti edasi minema. Oleks nad aga üteld, et siuhka, siis oleks laev läind ümber.

ERA II 222, 675 (12) < Jõelähtme khk, Prangli v, Poondi t – Arvy Hein, Prangli algkooli õpilane < Osvald Hein, 39 a (1939)

337.

Ühel tormisel ööl purjetanud üks laev merel. Matrused ja kõik laevamehed maganud, ainult tüürimees ja kaptein olnud üleval. Kaptein olnud kajutis, kui kajuti uks pahvatanud lahti ja üks hääl kostnud läbi tormi mühina:

“Kas mastipuu või põhjapuu?”

“Mastipuu!” ütelnud kaptein.

Ja samal silmapilgul murdunud mast pooleks. Oleks kaptein aga ütelnud põhjapuu, siis oleks hukkunud kogu laev.

ERA I 5, 104 (3) < Kuusalu khk, Kõnnu v, Viinistu k, Vanapere t – Nelly Lilhein, Viinistu algkooli õpilane < S. Lilhein, 60 a (1935)

338.

Üks mies old ael (tulega kala püüdmas, ahingaga raiumas) laupäeva üösse. Üks mies on kalda pääl hüüdand:

“Kas süüstan vai kaadan?”

Toine üteld:

“Ära süüsta.”

Siis üteld uuesti:

“Kas süüstan vai kaadan?”

Siis ta üteld:

“Süüsta, kuradi perandüs!”

Siis oli visand verise härja pää kolksti paati. Siis kustund tuli ära, tulnud turgast tulist randa, ei ole tohtind enam mere peal olla.

ERA II 161, 279 (15) < Kuusalu khk, Kolga v, Tapurla k, Paalbergi t – Rudolf Põldmäe < Anna Paalberg, 62 a (1937)

339.

Ühed läin ühekorraga tormaga laevaga minemä. Vaim küsün mjõtu korda mieste käest:

“Kas ma lasõ masti maha?”

Mehed käsñ viel uõta. Viimes mehed tūdün ää ning ütlen:

“Lasõ, kui arvad!”

Otsõ tuln mast maha.

ERA II 58, 467/9 (136) < Kihnu khk, Kihnu v, Turu k – Theodor Saar < Liis Sepp, snd 1886 (1932)

340.

Ükskord olnud ühed Kihnu mehed laevaga Saksamaal. Laev olnud sadamas ankrus. Olnud õige kõva torm ja mehed olid väga väsinud merelt tulles. Õhtul heitnud igaüks oma koisse magama.

Korraga kuulnud üks mees kella kaheteistkümne aegus, et üks mees tulnud ja tõukanud ühe ukse lahti ja läinud teise ukse juure. Tõmmanud jälle ukse lahti ja läinud kolmanda ukse juure.

Üks mees mõtelnud, et nüüd tuleb sisse ja tea, mis teeb, kuid virutanud ukse uuesti kinni ja läinud ära.

Üks mees läinud vaatama, kes ta on ja kuhu ta läheb. See olnud üks inimesetaoline vaim. Läänud ankru juure ja küsinud:

“Kas ei või jah?”

Mees kutsunud teised välja ja mehed ütelnud kõik ühe korraga:

“Ei!”

Vaim küsinud veel kaua aega niisama:

“Ei või jah?”

Mehed tüdinud viimaks ära ja mehed mõtelnud, et ütleme korraga “jah,” et mis ta ikka teeb. Vaim tõmmanud keti katki ja laev läinud randa. Mehed pääsenud paadiga maale, kuid laev purunenud sõiduvõimetuks.

ERA II 235, 222/3 (42) < Kihnu khk, Kihnu v, Lina k, Ala t – Mihkel Loob, Kihnu algkooli õpilane < Els Alas, 86 a (1939)

13.1. KAS VISKAN

341.

Korra olid kaks kalameest oma nood[a] juures ja see oli pime. Üks hääl kuuldus mere poolt ja küsis:

“Kas viskan?”

Mees vastas:

“Mine viska, mine põrgu!”

Siis visati pool surnud hoost, mehed ehmatasid, kuid tegid oma tallitust edasi. Siis kuuldus jälle hääl mere poolt:

“Kas kerin?”

Mehed vastasid jälle:

“Keri, mine põrgu.”

Nüüd keriti noot ühte kerale ja harutati ära.

ERA I 5, 29 (44) < Kuusalu khk, Kõnnu v, Viinistu k – Feliks Varma, Viinistu algkooli õpilane (1935)

14. MEESTEGA VÕI MEESTETA

342.

Kotermannide vaidlus

Käsmus lastud kord uus laev merre ja kuuldud siis laevast, kus mehi ei olnud, kuidas kaks häält on vaielnud: kas meestega või meesteta. See laev läinud Riia madalale ümber. Kõik mehed uppusid.

ERA II 217, 411/2 (57) < Haljala khk, Varangu v, Toolse k – Taivo Laevastu, Rakvere Progümnaasiumi õpilane < Johannes Laasman, 72 a (1939)

VI. MITMEID ÜHISMOTIIVE MUUDE MÜTOLOOGILISTE OLENDITEGA

1. MAGAMISASET MUUDETAKSE

343.

Kord sõitnud ühele saarele kinni üks laev. Kõik mehed olid uppunud, sest ei ole saadud kohe abi. Sel samal öössel maganud üks saare meestest koridoris, olnud veel üleval, kui üks mees keeras teda voodiga ringi. Mees karanud üles, et järele vaadata kes siin on. Ta otsis kõik kohad läbi, kuid ei leidnud kedagi, ja nii käis ta jälle magama. Ta ei saanud veel kaua lamada, kui tõsteti jälle ringi. Nüüd ei aidanud muud nõud, mees hakkas tagurpidi issamejet lugema. Siis oli kadunud kõik ära. Mees oli saanud nüüd magada rahulikult kuni hommikuni.

ERA I 5, 104 (4) < Kuusalu khk, Kõnnu v, Viinistu k, Vanabere t – Nelly Lilhein, Viinistu algkooli õpilane < S. Lilhein, 60 a (1935)

2. AJAB MINEMA

344.

Oli üks mees, kes käis iga laupäeva ja püha õhtul merel. Kord jäi ta Hallikarile magama. Esimest korda tuli üks ja karvustas. Ise ütles:

“Mine siit ära, siin olla ei tohi.”

Teist korda tuli ja ütles:

“Kui ma nüüd kolmat korda tulen, siis ei ole nalja.”

Siis ei aidand mehel muud, kui mine ära.

ERA II 222, 672/3 (9) < Jõelähtme khk, Prangli v, Poondi t – Arvy Hein, Prangli algkooli õpilane < Osvald Hein, 39 a (1939)

3. KODUKÄIJA

345.

Maja koterman käib müramas, see loeti kurja viiruks; ta tuleb koju peale surma.

ERA II 158, 448 (25) < Mustjala khk, Panga k, Niidi t – Aino Ahurand < Laas Mikk, snd 1849 (1937)

4. JÕUKATSUMINE KUUVALGEL

Vrd kurat

346.

Kusta talu kotermann oln vanasti Pangal keind. Pank on kolmkümmend kuus sülda kõrge. Oln Rootsist tulnd. Isa rääkis, ta oli väike poisike oln.

Üks teine kord hakkand tema jõudu katsuma mehega. Mees oln kirvega. Kut kuu paistis mehe peele, oln mees üle, kut poisi peele, siis poiss üle.

Muidu põle lahti saand, kut last vana hõbesõrmusega läbi ukse. Püss oln valmis, kut läind raamatud võtma. Minu isa räägis.

KKI 10, 18/20 (12) < Mustjala khk, Mustjala v, Rahtla k, Nõmme t – Asta Hameri ja Ülo Tedre < Amalie Erla, 76 a (1949)

5. SAADAB SÕNA

347.

M a j a p o t e r m a n n

Egas majas eland muiste aegu ikka oma potermann. Kui see majast äe läks, põles maja äe. Muiste üks mees tulnd linnast äe ja hunt joosnd taale ree järke juba tüki maad. Mees vaatand tagasi, näeb: suur tursapee ta reetsa peel. Mees äigand selle säält maha ja hunt söönd selle kohe nahka.

Mees tulnd jälle edasi, äkist öötud mehele järke:

“Vii Kiigule aru, et Käägu äe murtud.”

Mees läind koju ja pole sest midagi täädnd, mis nee sõnad tähendand. Mees hakkand kodu sööma aegu seda lugu ka teistele rääkima. Äkist öötud ahju peelt:

“Mis ma siit saand olen, mened kosta tilgad!”

See olnd siis maja potermann, see Kiigu. Nee inimesed olnd potermanni vastu väga näljased, pole sellele midagi annud.

ERA II 304, 461/2 (10) < Kärkla khk, Kärkla v, Kaarmise k, Laratsi t < Mustjala khk – Aadu Toomessalu < Jaakup Peru, 80 a (1941)

6. KRATT

348.

Koterman – see on varavedaja; need käivad, kel seitsme Moosese raamat käes on; Meitel oli üks poiss; ta isal olnd raamat kesk tuba kivi all, teised hakkand kaebama, mõisnikud võtsid oma käde.

ERA II 158, 387 (24) < Mustjala khk, Paatsa k, Tamme t – Aino Ahurand < Marie Riis, snd 1864 (1937)

349.

Kotermann oli tuluvidaja. Tal oli tulejoen järel. Kui talle pallast perset näidata, siis pillus oma varanduse puha maha.

KKI 10, 316 (1) < Mustjala khk, Küdema k, Mändmetsa t – Asra Kikerist < Mihkel Lõhmus, 83 a (1949)

350.

K u r a t l a e v a s

Minu oni olnu Einaste meeste laevas, sääl olnd laevas aldermann, altermann või paldermann, see pantu juba ehetamise aeg laeva täävi sisse ja olnu suur varanduse kokkutooja, need Einaste mehed oskanud sedaviisi kuntsiga ehetada. Ku kaptin laevas olnu, siis olnu kõik vagusi, agu ku kaptin maal olnu, siis olnu iga öösi laevas suur käimene ja kopsimene, ruhvi ukсед käinu, nii et rõngad värisenu, aga näha põle midagi olnu.

ERA II 235, 50/1 (53) < Häädemeeste khk, Orajõe v, Räägu k < Häädemeeste khk, Orajõe v, Kabli k – Aino Mäesalu, Pärnu II Gümnaasiumi õpilane < Liisa Rääk, 83 a (1939)

7. TUULISPASK

351.

K o t e r m a n n

See käib, väävlituluke on ees, järke veskepüüli kott. See on tuulekeeris. Keerab heinad vasta taevast. Ma viisi korra poisi kooli; ta oli tuuliku pääl. Tuulik oli ku väävlid täis. Ta kandis vara kokku, kust aga sai.

KKI 10, 622/3 (3) < Mustjala khk, Mustjala v, Selgase k, Alase t – Udo Kolk < Jüri Pöld, 74 a (1949)

8. PAINAJA

352.

Ühes suures laevas ei saanud keegi magada. Kord, kui ta jälle magama, nägi ta, kuidas üks naisterahvas tuli tema juure. Kuue kirjaks olid pooledkuud. Ta läks voodi pääotsa ja hakkas tekki päält ära tirima. Mees keeras teise külje. Siis haldjas hakkas naerma:

“Ih, ih, ih, ega pease peale!”

Siis mees tahtis haldjast sülle võtta, et kes sa oled. Aga siis haldjas läks aknaluugist välja.

ERA II 111, 353 (47) < Kuusalu khk, Kõnnu v – Aleksander Sepman, Viinistu algkooli õpilane < Julius Sepman, 39 a (1935)

353.

K l a b a u t e r m a n n k a s s i j a p r e i l i n ä o l

Puterman on laevas. Pihla Juuli Villem – Orjaku Villem jäi talveks laeva vahti, kui laev jäi talvekorterisse. Üks soome laev olnud ka. Siis jäi kaks laeva vahti. Soomlasel olnud suurem ja soojem laev. Orjaku Villem läind soomlase laeva ruhvi korterisse, säääl käis must kass. Hüpand voodi pääle ja tema rindade pääle. Ruhvi üks olnd kinni, ja laevas pole olnd ühtki kassi. Villem ajand kassi ära. Jälle tulnd tagasi. Niiviisi aand kolm korda.

Siis vett püksirihma ja kleitand sellega. Kass kadund ära. Läind suure ruhvi ja lõhkund säääl keik riistad peeneks. Pärast tuln kena preili sisse.

Kui soomlane tulnd sinna, Villem rääkind, et niisugune asi on laevas.

Soomlane ütelnud:

“Meie täatsime küll, et on. See on juba siis kutsutud, kui laev tehti.”

ERA II 1, 672/3 (4) < Reigi khk – Paul Ariste < Simeon Viin, 57 a, Ann Viin, 58 a, abielupaar (1928)

9. TAKISTAB VARGUST

354.

Kotermann old suurte laevade peel. Kolm pääva enne pidand ta ilmuma, kui laev hukka läheb. Ta pidi olema üks inimese näo loom ja ta peab tehtama esimesest puu laastudest, kui laeva ehitama hakatakse. Laeva peremees ise pidi tegema.

Üks mees rääkis, sest on nüüd pallu aega, ma oli siis kümneaastane, nüüd saan kaheksakümmend, et ükskord üks viga saand laev vajund ranna lähedal põhja. Üks mees läind talvel, taht sealt laeva peelt ühte vaskpolti tuua, raiunud jää sisse augu. Nii kui augu valmis saand, laevas üks polt hakand kasvama, läind nii suureks, vat et jääst läbi. Mees joost minema. Räägiti, et küll see kotermann oli.

KKI 10, 393/4 (1) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k, Silla t – Ellen Hiob < Ivan Koert, 79 a (1949)

10. TASSIB VÕRGUD ÄRA

355.

Isa rääkis, et hülged olid võrgud ära tassind – need olid kotermannid. Kotermann tegi kurja. Kui teati niksi, tehti tagasi see temp, siis tuli kotermannile tagasi. Pidi teda katsuda saama. Ta oli aga ainult näitanud end, katsuda pole saanud.

EKRK I 27, 159 (12) < Saaremaa, Himmiste k, Luukopli t < Keila khk < Sõrve poolsaar – Malle Soll < Eva Vool, 63 a (1959)

VII. TÕRJE

356.

Kord tahtnud üks mees kotermannist lahti saada, selleks lugenud tagurpidi meie isa palvet. Lugemist õpetades saanud ta kotermannilt kõrvakiilu, sõnades veel “aitäh”.

E 84034 (209) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Karl Taev (1933)

VIII. VALIK TEISTEST LIIKIDES ESINEMUSEST

1. KEEL

357.

Poterman. potermani 'laevatont', 2. 'suur rott laevas', 3. poisid tegevad potermanni 'kisklevad omavahel'.

ERA II 1, 546 (1) < Pühalepa khk, Kuri k – Paul Ariste < Liisu Poola, 70 a (1928)

358.

Koterpüks esineb väikese mehe tähenduses. [---]

ERA II 46, 13 < Ridala khk, Sinalepa v – V. Tiitma, Kiideva algkooli juhataja (1932)

2. NIMED JA NIMETUSED

359.

Kotermann – ei tea. Siin on üks Iiumaa mees, Kotermann on liignimi, laevakapten on.

ERA II 55, 313/4 (20) < Ridala khk, Asuküla v, Kolu k, Krabi t < Ridala khk, Sinalepa v, Kolila k – Rudolf Pöldmäe < Mihkel Krabi, 79 a (1932)

360.

K o t e r m a n n

Selle nime all tuntakse Pöidil suurt kotkast. Sellel kotkal on vilkuvad suled. Ta on umbes lamba suurune ja temal on suur nokk (umbes nii suur nagu kahe-kolme naelane raudvasar). Pääasjalikult hävitab ta teisi linde. Saaremaal on neid vähe järele jäänud.

E, StK 42, 9/10 (12) < Pöide khk – Vassel Noot, stud phil (1927)

3. KÕNEKÄÄNUD

361.

Tuleb kut koterman – öeldakse kui keegi käib sandi moodi riides.

ERA II 158, 448 (26) < Mustjala khk, Panga k, Niidi t – Aino Ahurand < Laas Mikk, snd 1849 (1937)

362.

Kas tuntakse laeva vaimu? – Laeva vaim jah, potermann vist. Meremehed ütlevad: “Vana mängib potermanni”, kui kapten öösi üleval on, ringi käib.

RKM II 23, 133/4 (25) < Häädemeeste khk, Häädemeeste v, Kägiste k – Marta Mäesalu < Jaan Mäesalu, snd 1877 (1949)

4. HIRMUD

363.

Kooli Viilep olli selle mede laeva pääl. Kirjutas siia sõuksed kirjad nägu poolnuletused ja seda olli näha, nägu poolnõdrameelne olli. Tal olli vaimu sees. Nägu üks kartus olli sees, et laev hukka läheb. Sedaviisi on täädu, aga inimene ei saa aru.

ERA II 21, 619 (2) < Häädemeeste khk, Orajõe v, Kabli k – Leida Lepp < Jakob Markson, 90 a (1930)

364.

Kapten rääkis – üks poiss läks masti ja kui alla tulnud, oln pea hall. Ei tea, mis tal seal oli. Ilm kuri ja kolmkümnend sülda vett. Hädal on suur võim. – Ega tema ei valetand, ise oli laeva kapten, see, kis rääkis.

ERA II 130, 322 (10) < Muhu khk, Muhu-Hellamaa v, Lalli k – Richard Viidalepp < Vassiili Kipper, 67 a (1937)

5. LASTEHIRMUTIS

365.

Koterman – sellega hirmutatakse lapsi, et viib ära.

ERA II 158, 65 (18) < Anseküla khk, Salme v, Anseküla, Ranna t – Aino Ahurand < Peeter Tark, snd 1878 (1937)

366.

Koterman – sellega hirmutati lapsi, hakkasid kartma, veri oli nõrk.

ERA II 158, 129 (24) < Anseküla khk, Salme v, Vintri k, Piiri t – Aino Ahurand < Triin Tänav, snd 1863 (1937)

367.

Kotupusa tuleb – öeldakse lastele hirmutuseks (koterman).

ERA II 158, 192 (104) < Jämaja khk, Laadla k, Saueaugu t – Aino Ahurand < Ann Klooster, snd 1905 (1937)

368.

Vanaema ütles: Ära pimedasse õue, seal on tondid. Tont paneb sind kotti ja viib sind ära kaugele metsa oma lastele söögiks. Mart viib ka koti sees ära. Rukkis elab hunt ja mats, need on vihased. Pisuhänd. Koterman. Kui sa halb laps oled, siis viib sind mustlane ära.

Ära mine jõe ääre, jõe ääres on kuri näkk.

ERA II 34, 251 (2) < Mustjala khk, Lepa t – Oskar Loorits < Aino Venda, Mustjala algkooli õpilane, snd 1919 (1931)

6. NALI**369.**

Kotermann? Ei, meil sii kotermannisi on ka siin meres, mitmed kohe. Hülged. Söövad kala meie käest ära ju.

(Päris kotermanni?) Suur Al'l või? Ei, ühel mehel ühekorra tuli peale, kui me Ruhnust tulime [naerab]. Rohkem ei ole näind. See kotermann või Suur Al'l või. Ei no, Suur Al'l ongi, Smuuli jutt ta ongi. See on siis, kui jah, mere peal(e) minna ja siis kui äkist, see, seedimine kinni ei pea.

EFA I 7, 109 (5) < Valjala khk – Janika Oras < Turja sadamas, mehed parandavad mõrdu (1995)

370.

P u t e r m a n n

Äi ma tee putermanist suur midad. Mere putermanist ma äi tee, aga ma putermanist ole kuuln küll. Mõisavalitseja olle vahimihe naist hakkann armastama. Äi saa kuidagid meest kodund ära, et siis oleks hea olla üks; vahimees äi anna asu. Valitseja valetan mõisas, et vahimees luban mee ära kauta. Vahimees ütlen küll, et ta pole luban, aga valitseja ütlen:

„Sa lubasid neh.“

Äi midad, kui mõisast antud käsk: vahimees kautagu mees ära. Vahimees oln nenna mures, mis nüid saab. Kui ta nenna mures oln, tuln üks va hall mees ta juure:

“Mis sa nutad?! Mine kuju; küll sene asjaga saab valmes”.

Mees läin kuju ja mägi oln ka kadun. Nüid valitseja mõtlen teise asja, et jälle oleks üks kodu; mees pole annun asu. Siis valitseja ütlen mõisas, et vahimees oskab tehja putermani, lubab putermani tehja. Mõisahärra ütlen:

“Sa tee eige üks puterman, ma nee siis ka, mösuke see oo.”

Äi mees pole teedn, mösuke see puterman oo. Mees oln jälle nenna kurb.

Seesama hall vanamees tuln jälle vahimihe juure:

“Miks täna jälle kurb?”

Vahimees ütlen, et tal kästud puterman tehja, aga ta’p tee, mösuke see puterman oo. Va hall mees ütlen:

“Nüid saad sene hõlpsaste.”

Annun mihele paala, et kui valitseja oo naisega koos, tõmba sõlm peele. Mees läin koju ja valitseja oln naisega jüst koos. Mees tõmbas sõlme paalale peele ja jähidkid kokku, pole lahte saanend. Mees viin siis valitseja ja naise mõisa – see oo nüid puterman.

Tee peel naisel tuln asja häda kätte, istun hämbri peele. Vahimees tõmbas jälle sõlme paalale peele. – Hämber kinni.

Mõisa vasik läin hämberd haistma. Vahimees tõmbas sõlme peele. – Kinni.

Siis läks mõisahärra juure:

„Neh, see imeloom olle siis puterman.“ Valitseja pidi siis rahu olema.

Merel oo ikka puterman küll. Üks laev tulle sii Heltremale, viljalaadung sees. Ma olle siis sadama süllavaht. Kiik olle vagavast. Järsku tuli tõusis laevast ja läks suuremaa poole. Teine laev olle merel, tene kapten olle kiikliga järel vaatan, et läin ikka maa poole.

Teinekord ma olle sii huuvi värava peel. Teine mees aas jütü.

Ma ütli:

“Vada, mis leheb!”

Ma pööri silmad tal välja. Jüst nat tiitsharak läks sauhti, sauhti Salme Leena poole.